

ศึกษาวิเคราะห์การสงเคราะห์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักร
ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษา
พระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระพุทธศาสนา

THE ANALYTICAL STUDY OF RECIPROCAL ASSISTANCE OF
BUDDHISM AND STATES IN BUDDHIST SCRIPTURES
: A CASE STUDY OF THE KING PASENADIKOSALA.

พระมหาณัฐวุฒิ ธิธมฺโม (รอดวงศ์ศา)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

ศึกษาวิเคราะห์การสงเคราะห์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักร
ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษา
พระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระพุทธศาสนา

พระมหาณัฐวุฒิ ธิธมฺโม (รอดวงศ์ศา)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

**THE ANALYTICAL STUDY OF RECIPROCAL ASSISTANCE OF
BUDDHISM AND STATES IN BUDDHIST SCRIPTURES
: A CASE STUDY OF THE KING PASENADIKOSALA.**

Phramaha Natthawut Thiradhammo (Rodwongsa)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา พระพุทธศาสนา

.....

(พระศรีสิทธิมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาสุทิตย์ อากาศโร , ดร.)

.....กรรมการ

(พระเมธีรัตนดิลก, ดร)

.....กรรมการ

(พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร.)

.....กรรมการ

(อาจารย์รังษี สุทนต์)

.....กรรมการ

(ผศ.ดร.มนตรี สืบด้วง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระเมธีรัตนดิลก (จรรยา ชินวโโส) ดร. ประธานกรรมการ

พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร. กรรมการ

อาจารย์รังษี สุทนต์ กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์การสงเคราะห์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรที่ปรากฏใน
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาพระเจ้าปเสนทิโกศลกับ
พระพุทธศาสนา

ผู้วิจัย : พระมหาณัฐวุฒิ ธีรธมฺโม (รอดวงศ์ศา)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระเมธีรัตนคิลก (จรรยา ชินวโรโส),ดร. ป.ธ.๕, พธ.บ., M.A., Ph.D.

: พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร. ป.ธ. ๑, พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.

: อาจารย์รัชฎี สุทนต์ ป.ธ. ๕, พธ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา: ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์การสงเคราะห์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรที่ปรากฏใน
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษา พระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้ตั้ง
วัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาความหมายและความสัมพันธ์ระหว่าง
ศาสนจักรกับอาณาจักร ๒) เพื่อศึกษาวิธีการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร
๓) เพื่อศึกษาผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร

จากการวิจัยพบว่า ศาสนจักร หมายถึงอำนาจปกครองทางศาสนาที่มีองค์ประกอบ
ได้แก่ ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนพิธี ศาสนบุคคล ศาสนสถาน และศาสนิกชน ซึ่งเกิดขึ้นมาเพื่อเป็น
ที่พึ่งของประชาชนผู้ใดในความสงบทางจิตใจ ในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่หลักธรรม
คำสอนสู่ศาสนิกชน โดยมีจุดมุ่งหมายคือประโยชน์ที่จะได้รับตั้งแต่ขั้นต้นคือความสงบสุข
ของการอยู่ร่วมกัน จนถึงประโยชน์สูงสุดคือการเข้าสู่พระนิพพานโดยไม่เลือกเพศ ชนชั้น วรรณะ
เชื้อชาติ หรือศาสนา ส่วนอาณาจักร หมายถึง การปกครองของรัฐหนึ่ง ๆ ซึ่งมีอำนาจ
ในการปกครองทางบ้านเมืองที่มีส่วนประกอบ ๔ ประการ คือ ประชาชน ดินแดน รัฐบาล

และอำนาจอธิปไตย โดยที่การปกครองไม่ว่าจะเป็นระบบสมบูรณาญาสิทธิราชหรือประชาธิปไตย หรือสามัคคีธรรม ล้วนมีเป้าหมายคือความสงบสุข ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง ความอยู่ดีกินดี ของประชาชนเป็นเป้าหมายสำคัญ

ทั้งอาณาจักรและศาสนจักรล้วนมีความสัมพันธ์เนื่องถึงกัน มีลักษณะสนับสนุน ส่งเสริม โดยมีวัตถุประสงค์คือการนำสันติสุขมาสู่สังคม เพื่อให้สมาชิกในสังคมดำรงชีวิต อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สอนประชาชนให้มีศีลธรรม จริยธรรม รู้จักรับผิดชอบต่อหน้าที่ ของตนเพื่อช่วยลดหรือแก้ไขปัญหาให้แก่ผู้อยู่ในสังคม

วิธีการสงเคราะห์ซึ่งกันและกันระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรนี้ พอสรุปได้ว่า ทางฝ่ายศาสนจักร พระพุทธเจ้าทรงสงเคราะห์พระเจ้าปเสนทิโกศลตลอดจนชาวแคว้นโกศลทุกคนด้วยการชี้ให้เห็นโทษแล้วแนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้ คือตั้งแต่ประโยชน์เบื้องต้นไปจนถึง ประโยชน์ขั้นสูงสุด และต้องตั้งอยู่ในความไม่ประมาทด้วย ส่วนวิธีการสงเคราะห์ที่ทางฝ่าย อาณาจักรกระทำต่อพระพุทธศาสนานั้นคือ พระเจ้าปเสนทิโกศลให้ความเคารพศรัทธา เลื่อมใส นำเอาหลักธรรมคำสอนไปปฏิบัติตาม ตลอดจนการให้ความอุปถัมภ์บำรุงดูแล ให้ความสะดวกทั้ง ในเรื่องปัจจัย ๔ ที่จำเป็น และการคุ้มครองป้องกันภัยเท่าที่ทำได้ เช่น การคอยช่วยสอดส่องดูแล ความประพฤติของภิกษุ ภิกษุณี เพื่อป้องกันความประพฤติเลวร้ายอันจะเป็นผลเสียหายต่อ พระศาสนาเอง

ในส่วนของผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรนั้นล้วน เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์สุขของกันและกัน โดยที่ต่างคนต่างให้ และต่างคนก็ต่างได้รับผลของการให้ เช่น พระพุทธศาสนาได้รับความสะดวกด้วยปัจจัยสี่จากทางอาณาจักร เช่น ได้ปัจจัยเครื่องนุ่งห่ม ได้อาหารบิณฑบาตเลี้ยงชีพ ได้ถาวรวัตถุ ที่อยู่อาศัย ได้ยารักษาโรค อีกทั้งยังได้อุบาสกอุบาสิกา ช่วยทำนุบำรุงพระศาสนา ได้รับความสนิทสนมคุ้นเคยจากชนต่างๆ ทำให้สามารถประกาศ พระศาสนาได้อย่างสะดวกมากขึ้น

ในส่วนของอาณาจักรก็ได้รับผลจากการเข้ามาของพระศาสนาอย่างมากมาย เช่น ได้มีกัลยาณชน มีผู้คนที่มิศีล ทรงธรรมในแคว้นตนมากขึ้น ทำให้ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดี งาม ไม่ก่อปัญหาขึ้นทำให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุข เมื่อบ้านเมืองเกิดความสงบสุข ไม่มีปัญหา พระราชาที่สบายใจ ราชบัลลังก์ก็เข้มแข็งเพราะได้คนดีมาช่วยเหลือ ช่วยแก้ปัญหาแทนพระราชา ช่วยเป็นหูเป็นตาแทนบ้านเมือง.

Thesis Title : THE ANALYTICAL STUDY OF RECIPROCAL ASSISTANCE OF BUDDHISM AND STATES IN BUDDHIST SCRIPTURES A CASE STUDY OF THE KING PASENADIKOSALA.

Researcher : Phramaha Natthawut Thiradhammo (Rodwongsa)

Degree : Master of Arts (Buddhist studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Methiratanadilok Pali IX, M.A., Ph.D.

: Phramaha Krisana Taruno Pali III, B.A., M.A., Ph.D. (Philosophy)

: Mr. Rangsi Suthon Pali IX., M.A.

Date of Graduation: July 17, 2010

ABSTRACT

This research is to analytically study of the support between the state and religion appearing in Buddhist scriptures : A case study of King Pasenadikosala and Buddhism. The research is of 3 Objectives, namely: 1. to study the meaning and the relationship between the religion and the dominion, 2. to study the method of support between the religion and the dominion, 3. to study the accomplishment of the support between the religion and the dominion.

From the research, it is found that the religion means the religions administration the composit parts of which are the founders of religion, the religions doctrines, the religions ceremonies, the religions persons and the religions places all of which took place to be the refuges of the people who are desirous of mental peace. In Buddhism, the Buddha propagated the Doctrinal principles to the Buddhists with the purpose of helping them to receive the primary benefit of living together happily up to the highest benefit, that is to attain Nibbana without the limit of class, caste, nationality or religion. Regarding the dominion, it means the administration of each and every state which is of 4 types of poreers in administration, namely: - the people, the land, the government and the democratic power. That is to say, the administration no matter whether it is of the type of the absolute monarchy, the democracy or the harmonious Doctrine, is

of the aim of peace, happiness and progress of the country. It emphasizes that the people's living happily is the important target.

Both the dominion and the religion have co-relation to each other and are of the same objective that is to bring peace to societies, so that the members of the societies may live together happily and peacefully and may teach the people to be of morality and good conduct and to know how to be responsible for their duties to lessen and solve the problems faced by the people in societies.

The method of supporting one another between the dominion and the religion can be concluded as follows:- In religion, the Buddha kindly helped King Pasenadikosala together with the people in Kosala State by pointing out to them the disadvantages and advising the useful matter to them from the lower up to the highest levels. More over, they all had also to be of heedfulness. Regarding the support which the dominion did to the religion it is found that King Pasenadikosala paid his respect to Buddhism by following the Buddha's principle of teaching and supporting Buddhism with 4 necessary factors and protecting Buddhism as much as possible such as looking after the Bhikkhu's and Bhikkhuni's behaviours for preventing them from doing bad actions which would be of bad outcome towards Buddhism.

Regarding the accomplishment of the support between the dominion and the religion, it is found that it took place for each other's happiness and benefit. That is to say each part gave out and received the outcome arising from donation. For example, Buddhism received convenience with the four factors from the dominion such as food, cloths, permanent materials, residence, medicines and the male and female disciple who supported Buddhism. In addition to what was mentioned, Buddhism still received friendship for different nations, the fact of which helped Buddhism to be spread out more easily.

On the part of the dominion, it is found that it received many results from the religion such as there were more good people who were of precepts and Doctrines in the dominion the fact of which caused those people to be well established in precepts and Doctrines. The said fact caused the country to be in happiness and peace. This fact enabled the king to be mentally happy and the Royal Throne was also strong because of having good people to help and solve the problems on behalf of the king and be the ears and the eyes on behalf of the country.

กิตติกรรมประกาศ

ขอนอบน้อมแด่องค์สมเด็จพระสัมมาพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเปี่ยมไปด้วยพระปัญญาคุณ พระมหากรุณาธิคุณ และพระบริสุทธิคุณ วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอน้อมถวายเป็น “พุทธบูชา” แด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากเหล่ากัลยาณมิตรหลายท่าน ที่ได้ช่วยสงเคราะห์ อนุเคราะห์ อุปถัมภ์ ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้วิจัย ซึ่งถ้าหากไม่มีบุคคลเหล่านี้แล้วงานวิจัยฉบับนี้ก็ไม่อาจจะสำเร็จลงได้ ผู้วิจัยจึงขอกล่าวนามของท่านเหล่านั้นเพื่อเป็นการแสดงความขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

กราบขอบพระคุณพระเทพมงคลรังษี เจ้าอาวาสวัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร พระเทพเมธี และพระอาจารย์เจ้าคุณพระปัญญาวิมลมุณี พระอาจารย์มหาขวัญ ภิรมโน ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดอรุณราชวรารามที่ได้ให้กำลังใจ ให้ความอุปถัมภ์ และให้การสนับสนุนด้านการศึกษากแก่ผู้วิจัยตลอดการศึกษา

กราบขอบพระคุณ พระเมธีรัตนดิลก (จรรยา ชินวิโส) ดร. ผู้เป็นประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหากฤษณะ ตรุโณ ดร., และท่านอาจารย์รังษี สุตนต์ ผู้ที่ได้ให้การช่วยเหลือผู้วิจัยมาตั้งแต่เริ่มหาหัวข้อวิทยานิพนธ์ อีกทั้งยังดูแลควบคุมวิทยานิพนธ์ที่ได้ให้ความรู้ให้คำแนะนำแก่ผู้วิจัยด้วยดีตลอดมา

ขอขอบพระคุณกัลยาณมิตรอันมีท่านพระครูใบฎีกาสนั่น ทयरุกโข ผู้ให้ความสะดวกในการติดต่อและค้นหาข้อมูลต่างๆ ด้วยเมตตาจิตอย่างยิ่ง ขอขอบพระคุณเหล่ากัลยาณมิตรทั้งสามท่าน คือพระมหาดอนศักดิ์ จุกวโร วัดเทพธิดาราม พระปลัดประเสริฐ อานนุโท วัดกระทุ่มเสือปลา และพระวิญพจ วรรณานัน วัดรวกสุทธาราม ที่ได้ให้ความช่วยเหลือผู้วิจัยในทุกๆ ด้าน จนงานวิจัยนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี

คุณความดีใดๆ หากจะเกิดขึ้นจากวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอให้อานิสงส์เหล่านั้นจงมีแต่บิดา มารดา ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ ผู้มีพระคุณทุกท่าน และขอให้ทุกคนที่ได้โอกาสเกิดมาพบพระพุทธศาสนาได้ศึกษาหลักธรรม นำไปพัฒนาตนเพื่อความสุขเพื่อความเจริญต่อไป

พระมหาณัฐวุฒิ ภิรมย์โม (รอดวงศ์ศา)

วันที่...๑...../.....กรกฎาคม...../....๒๕๕๓...

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญแผนภูมิ	ฅ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๒
๑.๔ คำนิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๒
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย	๖
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗
บทที่ ๒ ความเป็นมาและความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร	๘
๒.๑ ความหมายของศาสนาและศาสนจักร	๘
๒.๑.๑ ความหมายของศาสนาและศาสนจักร	๘
(ก) ความหมายของศาสนา	๘
(ข) ความหมายของศาสนจักร	๘
๒.๑.๒ องค์ประกอบของศาสนาและศาสนจักร	๙
(ก) องค์ประกอบของศาสนา	๙
(ข) องค์ประกอบของศาสนจักร	๑๐
๒.๑.๓ พระธรรมวินัย	๑๑

๒.๒ ความหมายของอาณาจักร	๑๘
๒.๒.๑ องค์ประกอบของอาณาจักร	๑๘
๒.๒.๒ สถาบันอาณาจักรสมัยพุทธกาล	๑๙
๒.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร	๒๓
๒.๔ สรุป	๓๔
บทที่ ๓ บทบาทการสงเคราะห์ระหว่างพระเจ้าปเสนทิโกศลกับพุทธศาสนจักร	๓๕
๓.๑ ประวัติแคว้น โกศล	๓๕
๓.๒ ประวัติของพระเจ้าปเสนทิโกศล	๓๖
๓.๓ การนับถือพระพุทธศาสนา	๓๗
๑. การพบพระพุทธเจ้า	๓๗
๒. พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงลี้มัจฉของถวายพระสงฆ์และทรงปรารภนา ที่จะเป็นญาติกับพระพุทธเจ้า	๓๘
๓. การพบพระพุทธเจ้าครั้งสุดท้าย	๔๐
๓.๔ บทบาทการสงเคราะห์ที่พุทธศาสนจักรมีต่ออาณาจักร	๔๑
๓.๔.๑ บทบาทการสงเคราะห์ที่มีต่อพระเจ้าปเสนทิโกศล	
ก) วิธีการชี้ให้เห็นโทษ	๔๑
๑) โทษของการบูชายัญ	๔๑
๒) โทษของการกิน	๔๒
๓) โทษของกามคุณ	๔๔
ข) วิธีการบอกให้เจริญประโยชน์	๔๖
๓.๔.๒ บทบาทการสงเคราะห์ที่มีต่อประชาชน	๕๖
ก) วิธีการสอนให้ไม่ประมาท	๕๖
ข) ประชาชนปกครองง่าย	๖๐
๓.๕ บทบาทการสงเคราะห์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลมีต่อศาสนจักร	๖๕
๓.๕.๑ สงเคราะห์ทางการให้ความอุปถัมภ์	๖๖
๓.๕.๒ สงเคราะห์ทางการให้ความคุ้มครอง	๖๙
๓.๕.๓ สงเคราะห์ทางการให้การป้องกัน	๗๐
๓.๖ สรุป	๗๔

บทที่ ๔ ผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร	๗๕
๔.๑ ผลสัมฤทธิ์ที่ทางศาสนจักรได้รับที่ปรากฏในแคว้น โกศล	๗๕
๔.๑.๑ ผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากการอุปถัมภ์	
ก. ได้อาหาร	๗๕
ข. ได้ฝ้าย ผ้าห่ม	๗๕
ค. ได้ถาวรวัตถุ	๗๖
ง. ได้ยารักษาโรค	๗๖
๔.๑.๒ ผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากการให้ความคุ้มครอง	
เผยแผ่พระศาสนาสะดวก	๗๖
๔.๑.๓ ผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากการให้การป้องกัน	๗๗
ก) พระศาสนามั่นคง	๗๗
ข) ช่วยเสนอแนะให้เกิดการบัญญัติสิกขาบท	๗๘
๔.๑.๔ ศาสนิกชนมั่นคงตามหลักอุบาสกธรรม	๗๘
๔.๒ ผลสัมฤทธิ์ที่ทางอาณาจักรได้รับจากศาสนจักร	๘๐
๔.๒.๑ ผลสัมฤทธิ์ที่มีต่อพระเจ้าปเสนทิโกศล	
ก) ได้ความสบายกายสบายใจ	๘๐
ข) ราชบัลลังก์เข้มแข็ง	๘๑
๔.๒.๒ ผลสัมฤทธิ์ที่มีต่อประชาชน	
ก) มีกัลยาณชนมาก	๘๑
ข) ได้บรรลุนิพพาน	๘๒
ค) บ้านเมืองสงบสุข	๘๒
๔.๓ สรุป	๘๔
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๖
บรรณานุกรม	๘๘
ประวัติผู้วิจัย	๙๒

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
๓.๑ แสดงบทบาทที่พระพุทธศาสนาสงเคราะห์พระเจ้าปเสนทิโกศล	๖๓
๓.๒ แสดงบทบาทที่พระเจ้าปเสนทิโกศลสงเคราะห์พระพุทธศาสนา	๗๓
๔.๑ แผนภูมิแสดงผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร	๘๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

(๑) การใช้อักษรย่อ

(ก) พระไตรปิฎก

อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ได้กล่าวถึงแหล่งที่มา กล่าวคือได้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ โดยระบุชื่อย่อ คัมภีร์ เล่ม/ชื่อ/หน้า เลขตัวหน้าเป็นเลขเล่ม เลขตัวกลางเป็นเลขข้อ เลขตัวหลังเป็นเลขหน้า เช่น ที.สี. (ไทย) ๘/๒๗๖/๘๘ หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ภาษาไทย เล่ม ๘ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๘๘ อรรถกถาแปล ใช้ฉบับครบรอบ ๒๐๐ ปี ฯ โดยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธศักราช ๒๕๒๕ โดยจะอ้างอิง ชื่อ/ เล่ม/ตอน/ภาค ตามฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระวินัยปิฎก

วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิ่นฉาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิ่นฉาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิตามวรรค	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรต้นปิฎก

ที.สี.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี	ศีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี	ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถ์ปิณี	เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถ์ปิณี	เถรีคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธัมมัมปิชาโชติกา	มหานิทเทศอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศาสนากับการเมืองและสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด “การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นในทางการเมืองและสังคมย่อมมีผลกระทบต่อศาสนา และในทำนองเดียวกันการเปลี่ยนแปลงในศาสนาก็จะมีผลกระทบต่อการเมืองและสังคมเช่นเดียวกัน”^๑ ไม่มีศาสนาใดในโลกที่ไม่มีวัตถุประสงค์เพื่อสังคมและการเมือง ศาสนาจึงไม่อาจปลีกตัวเองออกจากสังคมได้ ดังที่พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวไว้ว่า “ธรรมะกับการเมืองเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้ แยกกันเมื่อไรการเมืองก็กลายเป็นเรื่องทำลายโลกขึ้นมาทันที”^๒

ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าก็ทรงเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมือง แต่พระองค์ทรงเข้าไปเกี่ยวข้องในฐานะที่เป็นครู เข้าไปในฐานะช่วยขจัดทุกข์ พระองค์ทรงเป็นกลางทางการเมืองหรืออยู่เหนือการเมือง เพราะฉะนั้นพระองค์จึงสามารถประกาศพระศาสนาไปได้ทุกประเทศ ทุกแคว้น แคว้น ไม่เล็กว่าแคว้นนั้น ๆ จะมีการปกครองในรูปแบบใด พระพุทธศาสนาก็มีความเกี่ยวข้องกับการเมืองในแง่ของหลักคำสอน ในแง่ของการเสนอหลักการ หรือรูปแบบการปกครองที่จะอำนวยประโยชน์สุขให้แก่ประชาชนในรัฐนั้น ๆ โดยการที่พระพุทธเจ้าทรงสอนธรรมะให้เหมาะสมกับรูปแบบการปกครองของรัฐ โดยไม่ทรงเข้าไปเกี่ยวข้องกับการบริหารหรือการปกครองภายในของรัฐแต่อย่างใด

การที่พระพุทธเจ้าทรงเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง ในฐานะผู้ชี้แนะทาง พระองค์มิได้เข้าไปจัดการเงื่อนไขทางสังคม พระองค์อยู่ในฐานะผู้ชี้ทางเท่านั้น มิได้ทรงบังคับให้กระทำตามแต่อย่างใด เพียงแต่พระองค์เสนอรูปแบบที่ทรงเห็นว่าจะทำให้ประชาชนในรัฐสามารถมีความสุขได้ ส่วนการบังคับให้ปฏิบัติตามนั้นมีใช้ภาระหน้าที่ของพระองค์ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ อุกฺขตาโร ตถาคตา ความเพียรเป็นกิจที่ท่านทั้งหลายจะต้องทำ (เอง) ตถาคตทั้งหลายเป็นเพียงผู้ชี้ทาง (เท่านั้น)”^๓

^๑ สมบูรณ์ สุขสำราญ, พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑.

^๒ ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร, วาทะท่านพุทธทาส, (กรุงเทพฯ : หจก. ภาพพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐๓.

^๓ บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๓๖.

ในขณะที่ปัจจุบันนักวิชาการหรือนักการเมืองส่วนมากมักจะอ้างอิงและนำเอาศาสตร์ต่างๆ ในทางตะวันตกเข้ามาใช้ในการบริหารงานของประเทศอยู่เสมอ ซึ่งบางสิ่งบางอย่างอาจจะไม่สอดคล้องกับสังคมไทย และเป็นการมองข้ามศาสตร์ที่อยู่ใกล้ตัว ซึ่งเป็นศาสตร์ที่เป็นพื้นฐานของสังคมไทยเกือบทุก ๆ ด้าน นั่นก็คือพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่มีหลักธรรมที่ลึกซึ้งและสามารถที่จะนำมาใช้ได้ดีกับการเมืองการปกครอง ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นถึงการสงเคราะห์กันระหว่างพระพุทธศาสนากับบ้านเมืองในแง่มุมต่างๆ ที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก ทั้งส่วนที่เป็นหลักธรรมคำสอน และส่วนที่เป็นรูปแบบการปกครอง ซึ่งถือว่าเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเชิงวิชาการให้แพร่หลายยิ่งขึ้น และนำเสนอในส่วนของผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรต่อไป

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะพิจารณาประเด็นที่เนื่องด้วยแคว้นและบุคคลที่มีบทบาทโดดเด่นในเรื่องของการเข้าไปมีความเกี่ยวข้องในการสงเคราะห์พระพุทธศาสนาและได้รับการสงเคราะห์จากพระพุทธศาสนาเมื่อครั้งพุทธกาล ซึ่งก็คือชาวแคว้นโกศล โดยมีพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเป็นองค์ประมุขผู้ครองแคว้น

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิธีการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร

๑.๓ ขอบเขตในการวิจัย

เนื่องจากเนื้อหาสาระมีขอบข่ายในการศึกษาที่กว้างขวางและมีเนื้อหาครอบคลุมเกี่ยวข้องกับศาสตร์สาขาต่าง ๆ อีกมากมาย ดังนั้นผู้วิจัยจึงมุ่งเน้นที่จะศึกษาเฉพาะเนื้อหาสาระในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับรัฐ และหลักในการปกครอง ความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ในเรื่องการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรเท่านั้น

๑.๔ คำนียามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

- ๑.๔.๑ การสงเคราะห์ หมายถึง การช่วยเหลือเกื้อกูล การอุดหนุน
- ๑.๔.๒ ขอบเขตการสงเคราะห์ ในงานวิจัยนี้หมายรวมเอาการสงเคราะห์ทั้ง

๒ รูปแบบคือ การสงเคราะห์ด้วยอามิส และการสงเคราะห์ด้วยธรรม

๑.๔.๓ สัมพันธ์ หมายถึง ความเกี่ยวข้อง ความผูกพัน ความเกี่ยวเนื่องถึงกัน

๑.๔.๔ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หมายถึง พระคัมภีร์ที่จารึกหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ในที่นี้มีความหมายรวมถึงรูปแบบหรือพุทธวิธีในการบริหารการปกครองสงฆ์ด้วย

๑.๔.๕ อาณาจักร หมายถึง ดินแดนที่มีประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างถาวรภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกัน ในงานวิจัยนี้หมายถึงอาณาจักรโกศลโดยมีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นประมุข

๑.๔.๖ ศาสนจักร หมายถึง ส่วนที่เป็นเรื่องของศาสนาทั้งหมด ในงานวิจัยนี้หมายถึงพระพุทธศาสนา

๑.๔.๗ ผลสัมฤทธิ์ หมายถึง ผลที่จะได้รับในที่สุดจากการกระทำการสงเคราะห์ที่เห็นได้อย่างชัดเจนทั้งรูปธรรมและนามธรรม

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ วิทย์ วิศทเวทย์ ได้กล่าวถึงการที่จะนำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในรัฐว่า ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ใจกว้าง พระพุทธองค์ไม่เคยเสนอว่าหลักคำสอนของพระองค์นั้นควรนำไปเป็นบทบัญญัติของรัฐ หลักคำสอนของพระองค์เป็นเพียงแนวทางสำหรับผู้ประสงค์จะแสวงหาความสุขภายใน จะไปถึงระดับไหนก็แล้วแต่ความสมัครใจของแต่ละคน ศาสนาพุทธสอนว่าดีมีสุราไม่ดี แต่ไม่คิดว่ารัฐจะต้องออกกฎหมายห้ามคนดื่มสุรา ศาสนาพุทธสอนว่าการมีกตัญญูต่อผู้มีคุณนั้นเป็นสิ่งประเสริฐ แต่ไม่บอกว่าคนอกตัญญูนั้นจะต้องถูกจับเข้าตะราง หรือถูกบังคับให้ตอบแทนผู้มีคุณ เรื่องของวัฒนธรรมศาสนาพุทธถือว่าควรเป็นไปตามสมัครใจแม้แต่ในการที่จะโต้แย้งกับคำสอนของพระองค์เอง และในการที่จะทำตามคำสอน นี่เป็นที่ทราบกันทั่วไป^๔

๑.๕.๒ พลศักดิ์ จิร ไกรศิริ ได้ให้ความเห็นว่า จากการศึกษาวินิจฉัยพุทธธรรมสาระจากพระไตรปิฎก ข้อเขียนของฝ่ายสงฆ์และผลงานทางวิชาการของฝ่ายฆราวาส แสดงให้เห็นชัดเจนว่า การวินิจฉัยพุทธธรรมสาระมีลักษณะโน้มเอียงไปทางหลักการ วิธีการ และวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย กล่าวคือ การวินิจฉัยอริยสังและเบญจขันธ์ในลักษณะเป็นการใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิต การไม่ยึดมั่นถือมั่นเพราะใช้อุปาทานเข้ายึดครองขันธ์ห้า และการวินิจฉัยหลักไตรลักษณ์และหลักกรรมในลักษณะที่เป็นสามัญลักษณะ หรือกฎแห่งการเปลี่ยนแปลงชีวิต และ

^๔ วิทย์ วิศทเวทย์, *ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ แนวทางและปัญหา* วารสารพุทธศาสนศึกษา, (๑ ก.ย. - ธ.ค. ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

การใช้หลักเหตุผลในการอธิบายความเป็นไปหรือการกระทำของบุคคล การวินิจฉัยพุทธธรรมสาระเหล่านี้ มีลักษณะเกื้อกูลแนวความคิดประชาธิปไตยหลายประการ คือ เกื้อกูลเกี่ยวกับการอธิบายว่าทำไมบุคคลต้องมีหลักการ เหตุผล รู้จักการพินิจพิเคราะห์ต่าง ๆ ด้วยความไม่หลงเชื่ออย่างงมงาย มีความสำนึกในหน้าที่พลเมืองของตน มีความสนใจที่จะเข้าร่วมช่วยเหลือสังคม มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม มีอิสระและเสรีภาพในการพิจารณาหาทางเลือกสำหรับชีวิตของตน^๕

๑.๕.๓ ปรีชา ช้างขวัญยืน ได้กล่าวถึงการที่จะนำเอาหลักธรรมในพระไตรปิฎกมาศึกษากับการเมืองว่า เมื่อพิจารณาธรรมสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองดังกล่าวมาแล้ว จึงเห็นได้ว่าคำสอนของพระพุทธองค์มิได้ปรากฏเป็นระบบชัดเจน เป็นแต่สอนเฉพาะเรื่องเฉพาะคราว ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธองค์มิได้ทรงตั้งพระทัยที่จะสอนปรัชญาการเมือง แต่เนื่องจากรัฐมิไว้เพื่อความสุขของประชาชนและความสุขที่แท้ต้องเป็นความดีงามตามหลักพุทธศาสนา ดังนั้นคำสอนที่เกี่ยวกับการเมืองของพระพุทธองค์จะต้องเป็นไปแนวเดียวกับคำสอนอื่น ๆ และมุ่งไปสู่จุดหมายของชีวิตจุดเดียวกัน การประเมินค่าว่าอะไรดีอะไรชั่วก็จะต้องเป็นไปในแนวเดียวกันจะขัดแย้งกันไม่ได้^๖

๑.๕.๔ ธนา นวลปลอด ได้กล่าวถึงเป้าหมายสูงสุดในการปกครองในทางพระพุทธศาสนา อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ไม่ว่าจะป็นรูปแบบการปกครอง ผู้ปกครอง อำนาจในการปกครอง สิทธิเสรีภาพหรือความเสมอภาค ในทัศนะของพระพุทธศาสนามีเป้าหมาย คือ สร้างสรรค์ประโยชน์สูงสุดให้แก่ประชาชน โดยไม่จำกัดรูปแบบวิธีการปกครอง เพื่อความสงบสุข อันจะบังเกิดขึ้นแก่ประชาชน ผู้เป็นผู้ปกครองและผู้ได้ปกครอง^๗

๑.๕.๕ วุฒินันท์ กันทะเดียน มีความเห็นว่า มองในแง่ความเป็นจริง การเมืองเป็นเรื่องของกลุ่มคนทุกคน เป็นระบบการบริหารบ้านเมืองเพื่อให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุข ไม่ว่าจะแยกอำนาจการบริหารออกเป็นก็อย่างก็ตาม พระพุทธศาสนาจะมีบทบาทหรือไม่ ต้องมองดูในสมัยพุทธกาล ในทางรัฐศาสตร์พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลักของพระราชาไว้ดีมาก เช่น ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร ราชสังคหัตถุ แต่ในขณะที่เดียวกันก็ทรงแสดงระบบนิติบัญญัติระบบรัฐสภาไว้เหมือนกัน โดยกล่าวถึงสภาพที่ต้องมีสัตบุรุษ คือ ที่ประชุมของคนดี พุดเป็นธรรม

^๕ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ, การเมืองกับพุทธธรรม, (กรุงเทพฯ : สยามบรรณการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๖๓.

^๖ ปรีชา ช้างขวัญยืน, วรรณศาสตร์การเมืองของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : บริษัทสามัคคีศาสตร์ จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๖๓.

^๗ ธนา นวลปลอด, “ความคิดทางการเมืองในสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๑.

ลตราคะโทสะโมหะ ในภาคของตุลาการก็มีหลักวินัยธร มีคณะบุคคลขึ้นมาทำงานด้านวินิจฉัย อร์รคดีตามหลักสัมมุขวินัย หลักของอิทธิกรมสมณะ เพราะฉะนั้น โครงสร้างของพระพุทธศาสนา จึงเป็นโครงสร้างการบริหารอยู่แล้ว มีการแนะนำสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนที่มีฐานะตำแหน่ง ทางการเมืองให้เป็นนักการเมือง เป็นข้าราชการ เป็นพระราชาก็ดี เช่น ทรงแสดงแก่พระเจ้าปเสนทิ โกศลว่า ลักษณะการเป็นพระราชาก็ดีเป็นอย่างไร ทำให้พระองค์เป็นฐาน เป็นศูนย์กลาง ของกุศลกรรมบถ คือ การทำความดี เมื่อบริหารบ้านเมืองโดยพื้นฐานนี้ อาณาประชาราษฎร์ย่อมอยู่ เป็นสุขได้ อิทธิพลที่เกิดขึ้นมาเกี่ยวข้องกับการเมือง พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญและคล้อยตาม บ้านเมืองที่เรียกว่า ราชนันง์ อนุวัตติตุง^๕

๑.๕.๖ ทินพันธ์ นาคะตะ ได้ศึกษาถึงการที่ระบบค่านิยมทางศาสนาและสังคมเข้าไปมี อิทธิพลในการบริหาร ในลักษณะที่ว่า ทำไมระบบการบริหารจึงต้องรับค่านิยมดังกล่าวมาใช้เป็น ค่านิยมหรือจริยธรรมในการบริหาร และสิ่งเหล่านั้นเข้าไปมีความสัมพันธ์กันได้อย่างไร โดยได้กล่าวว่า ตามหลักศาสนาย่อมถือว่าการที่มนุษย์จะคิด จะพูด หรือจะประพฤติอย่างใดนั้น ย่อมเนื่องมาจากใจ ดังที่ปรากฏในคถาธรรมบทยมกวรรคว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจ เป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ พฤติกรรมทั้งหลายย่อมเนื่องมาจากใจ” เมื่อใจคิด ใจรู้สึกและเชื่ออย่างใด การดำเนินชีวิตหรือพฤติกรรมของบุคคลย่อมเป็นไปตามพื้นเพของใจที่กำหนดไว้ให้ แม้นในทาง จิตวิทยาและสังคมวิทยาก็ยอมรับในหลักความจริงข้อนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจ และการเมืองจะมีสภาพอย่างไร รวดเร็วเพียงใด และจะเป็นไปในแนวทางใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับ ความรู้สึกนึกคิดภายในใจของคนเราเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจิตใจของชนชั้นที่มีอำนาจ (Elite) ดังเช่นในกรณีที Weber ได้ชี้ให้เห็นว่า ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ มีบทบาทสำคัญ ในการนำมาซึ่งความเจริญทางเศรษฐกิจ ของประเทศตะวันตก และ Bellah ได้สรุปผลการศึกษา อิทธิพลของศาสนาอินโดในญี่ปุ่นว่า มีส่วนส่งเสริมความเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศนั้น^๖

จะเห็นได้ว่า ระบบการปกครองสงฆ์นั้นเป็นต้นแบบการปกครองของรัฐได้เป็นอย่างดี โดยยึดหลักความเมตตา ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพื่อประโยชน์สุขสูงสุดของสงฆ์ และไม่ได้มีรูปแบบ การปกครองที่ชัดเจนตายตัว หากแต่บัญญัติให้เป็นคร่าว ๆ และขึ้นอยู่กับความสมัครใจของสงฆ์ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น สงฆ์จะต้องใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองในเหตุผลและหลักการถึงความเหมาะสม

^๕ วุฒินันท์ กันทะเตียน, “พระสงฆ์กับการเมือง : แนวคิดและบทบาทในสังคมไทยในปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

^๖ ทินพันธ์ นาคะตะ, พระพุทธศาสนากับสังคมไทย, (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๒.

(โยนิโสมนสิการ) หรือการปฏิบัติที่เป็นกลางด้วยตัวเอง กล่าวคือ มีอิสรภาพพร้อมด้วยความรับผิดชอบ และการมีกัลยาณมิตร (ผู้นำคณะสงฆ์) ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้หมู่ภิกษุเลื่อมใสศรัทธาและพร้อมจะประพฤติปฏิบัติตาม สังคมสงฆ์ก็จะสงบสุข

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่สามารถนำมาช่วยแก้ปัญหาให้กับอาณาจักร ซึ่งทำให้ประชาชนในอาณาจักรมีหลักการ มีเหตุผล รู้จักการพินิจพิเคราะห์เพื่อนำไปสู่การมีอิสระและเสรีภาพในการพิจารณาหาทางเลือกสำหรับชีวิตของตนเพื่อความสุขที่แท้จริงอันเป็นความดีงามตามหลักพุทธศาสนา โดยที่พระพุทธศาสนามีเป้าหมาย คือ สร้างสรรค์ประโยชน์สูงสุดให้แก่ประชาชน โดยไม่จำกัดรูปแบบ วิธีการปกครอง ฉะนั้นการบริหารบ้านเมืองโดยอาศัยหลักพุทธธรรมเป็นพื้นฐานนี้ส่งผลให้อาณาประชาราษฎร์ย่อมอยู่เป็นสุขได้ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญและคล้อยตามบ้านเมืองที่เรียกว่า ราชานัง อนุวัตติตุง

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ควรที่จะศึกษาว่ามีสิ่งใดบ้างที่เป็นปัจจัยในด้านการสงเคราะห์กันระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร เหตุใดศาสนจักรจึงเป็นรากฐานในการปกครองอาณาจักร หลักธรรมในศาสนจักรที่อาณาจักรนำมาปฏิบัติตามแล้วทำให้สามารถผูกใจกันไว้ได้ทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง และในอีกทางหนึ่ง อาณาจักรมีบทบาทอย่างไรในการทำนุบำรุง การเผยแผ่และการตั้งมั่นของศาสนจักรในอาณาจักรนั้น โดยจะมุ่งประเด็นการศึกษาวิจัยมาที่เรื่องราวของพระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระพุทธศาสนาที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกเท่านั้น แล้วนำผลจากการศึกษาที่ได้ นั้นมาเป็นแนวทางที่จะประยุกต์ใช้กับการปกครองในระดับต่าง ๆ ในสังคมปัจจุบันสืบต่อไป

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการสำรวจเอกสาร (Documentary Research) ทั้งจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) คือพระไตรปิฎก และเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ข้อเขียนของนักปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนาและในทางศาสตร์ต่างๆ มาเป็นกรอบการสงเคราะห์ แล้วนำหลักการในการสงเคราะห์ของพระเจ้าปเสนทิโกศลต่อทางพระพุทธศาสนาเข้าไปวิเคราะห์และเปรียบเทียบ ให้เห็นถึงความสอดคล้องหรือแตกต่างกันกับหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก

โดยจะศึกษาไปตามประเด็นเหล่านี้คือ ความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร วิธีการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร ผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๗.๑ ทำให้ทราบความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร
- ๑.๗.๒ ทำให้ทราบวิธีการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร
- ๑.๗.๓ ทำให้ทราบผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร

บทที่ ๒

ความเป็นมาและความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร

ในบทนี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาถึงรายละเอียดของความเป็นมาและความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร ว่าจะมีความเป็นมาอย่างไร และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างไรเพื่อประโยชน์ในการนำไปพิจารณาหาคำตอบต่อไป

๒.๑ ความหมายของศาสนากับศาสนจักร

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเป็น ๒ ประเด็น คือ ความหมายและองค์ประกอบของคำว่าศาสนากับความหมายและองค์ประกอบของคำว่า ศาสนจักร เพื่อพิจารณาว่ามีความเหมือนและความแตกต่างกันอย่างไรบ้าง

๒.๑.๑ ความหมายของศาสนาและศาสนจักร

(ก) ความหมายของศาสนา

ความหมายของศาสนาตามพจนานุกรมคือ ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์ ; คำสั่งสอน; ข้อบังคับ^๑ คำสั่งสอน หมายถึง คำสอนที่เป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นสัจธรรม^๒

(ข) ความหมายของศาสนจักร

ความหมายตามพจนานุกรม คำว่า ศาสนจักร หมายถึง อำนาจปกครองทางศาสนา^๓

เมื่อพิจารณาแล้ว พอสรุปได้ว่า ความหมายของศาสนากับศาสนจักรมีความแตกต่างกัน กล่าวคือความหมายของศาสนาจะหมายถึง ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์ในทุกๆด้าน รวมถึงแต่คำสั่งสอนตลอดจนถึงข้อบังคับ คำสั่งสอนจะเป็นไปในลักษณะที่นำเสนอสิ่งที่ดีมีประโยชน์ที่ควรประพฤติปฏิบัติ และสิ่งที่ป็นโทษ อันควรงดเว้นตามความสามารถของแต่ละคนที่จะปฏิบัติได้ โดยไม่มีการบังคับให้กระทำหรืองดเว้น ส่วนข้อบังคับ หมายถึงสิ่งที่ต้องกระทำตามข้อบังคับ มิฉะนั้น

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, ๒๕๓๑), หน้า ๕๐๔.

^๒ พระธรรมกิตติวงศ์.(ทองดี สุรเตโช),คำวัด,(กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์แสงเทียน,๒๕๔๘),หน้า ๘๖๔.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐, หน้า ๕๐๔.

จะเกิดโทษตามบทบัญญัติที่วางเอาไว้ ส่วนความหมายของศาสนจักร หมายถึงอำนาจการปกครองทางศาสนา กล่าวคืออำนาจในการตัดสินชี้ถูกหรือผิด เพื่อให้การปกครองเป็นไปโดยความสงบเรียบร้อย

๒.๑.๒ องค์ประกอบของศาสนาและศาสนจักร

(ก) องค์ประกอบของศาสนา ศาสนาทุกศาสนาต้องมีองค์ประกอบ ดังต่อไปนี้^๔

๑) **ศาสดา** ต้องมีศาสดาเป็นผู้ก่อตั้งศาสนา และศาสดาต้องมีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์ เช่น ศาสนายิวมีโมเสสเป็นศาสดา พระพุทธศาสนามีพระพุทธเจ้าเป็นศาสดา ศาสนาคริสต์มีพระเยซูเป็นศาสดา และศาสนาอิสลามมีนบีมุฮัมมัดเป็นศาสดา เป็นต้น

๒) **ศาสนธรรม** ต้องมีศาสนธรรม คือ คำสอนซึ่งเป็นหลักของศาสนา ต้องมีคัมภีร์ที่เป็นที่รวบรวมคำสอน เช่น ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ได้แก่ คัมภีร์พระเวท พระพุทธศาสนา ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก ศาสนายิว ได้แก่ พระคัมภีร์เก่า ศาสนาคริสต์ ได้แก่ คัมภีร์ไบเบิล และศาสนาอิสลาม ได้แก่ คัมภีร์อัลกุรอาน เป็นต้น

๓) **ศาสนพิธี** ต้องมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องมาจากคำสอนของศาสนา ซึ่งพิธีกรรมนี้ทำให้ศาสนาแยกออกจากลัทธิได้ พิธีกรรมทางศาสนาส่วนมากจะเป็นบัญญัติ แต่ที่เพิ่มขึ้นมาในภายหลังก็มี ศาสนิกก็ยังถือว่าเป็นเรื่องสำคัญจะขาดเสียมิได้ พิธีกรรมของศาสนาต่าง ๆ เช่น พิธีสวมสายขั้วโศภพิวัตหรือสายธูรา (เรียกว่าพิธีอุปานชน) ของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู พิธีอุปสมบทของศาสนาพุทธ พิธีล้างบาปของศาสนายิวและศาสนาคริสต์และพิธีฮัจญ์ของศาสนาอิสลาม เป็นต้น

๔) **ศาสนบุคคล** ต้องมีคณะบุคคลสืบทอดคำสอนของศาสนา ซึ่งถือเป็นผู้นับถือปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนาโดยตรง เช่น พระ นักบวช นักพรต ในศาสนาต่าง ๆ

๕) **ศาสนสถาน** ต้องมีศาสนสถานเพื่อประกอบศาสนกิจและศาสนพิธีต่าง ๆ ศาสนสถานของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ได้แก่ เทวสถานหรือเทวาลัย ของพระพุทธศาสนา ได้แก่ วัด โบสถ์ วิหาร ศาสนาคริสต์ ได้แก่ โบสถ์ วิหาร ศาสนาอิสลาม ได้แก่ สุเหร่าหรือมัสยิด เป็นต้น

๖) **ศาสนิกชน** ต้องมีศาสนิกชนผู้นับถือ เลื่อมใสศรัทธาในศาสนา นั้น ๆ ซึ่งศาสนิกชนดังกล่าวเหล่านี้มักเรียกตามชื่อของศาสนาที่ตนนับถือ เช่น ฮินดูชน พุทธศาสนิกชน คริสต์ศาสนิกชน อิสลามิกชนหรือมุสลิม เป็นต้น

๗) **การกวดขันเรื่องความภักดี** ต้องมีการกวดขันเรื่องความภักดี ซึ่งองค์ประกอบข้อนี้ทำให้ศาสนาแยกออกจากลัทธิ เพราะถ้าเป็นลัทธิบุคคลหนึ่งอาจจะนับถือหลาย ๆ ลัทธิในเวลา

^๔ สุจิตรา อ่อนค้อม, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๒๗), หน้า ๕.

เดียวกันได้ แต่สำหรับศาสนาจะนับถือได้เพียงศาสนาเดียว จะไม่นับถือหลายศาสนาในเวลาเดียวกัน การกวดขันเรื่องความกักตุนในศาสนาต่าง ๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กวดขันเรื่องการดำเนินชีวิตตามหลักอัสรม ๔ พระพุทธศาสนากวดขันเรื่องไตรสรณาคมน์ ศาสนาคริสต์กวดขันเรื่องการไปสวดมนต์ที่โบสถ์ในวันอาทิตย์ ศาสนาอิสลามกวดขันเรื่องหลักปฏิบัติหรือหน้าที่ในศาสนา เป็นต้น

องค์ประกอบทั้ง ๗ ประการนี้ ในบางศาสนาอาจขาดข้อใดข้อหนึ่งไป แต่ก็ยังถือว่าเป็นศาสนา เช่น ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ขาดองค์ประกอบข้อที่หนึ่ง คือศาสดาไม่ได้มีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์ เพราะตามความเชื่อและความรู้สึกของฮินดูชนจะไม่ยอมรับมนุษย์ว่าเป็นศาสดา แต่ถือว่าศาสดาต้องเป็นพระเจ้า แม้คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาจะกล่าวถึงฤๅษี ๑๐ คนว่าเป็นผู้ก่อตั้ง (ผู้กมณฑ์) ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และได้กล่าวชื่อฤๅษีทั้ง ๑๐ คนไว้ด้วย แต่คนฮินดูจะไม่เชื่อเช่นนั้น ส่วนศาสนาอิสลามขาดองค์ประกอบข้อที่ ๔ คือศาสนบุคคลเพราะผู้นับถือศาสนาอิสลามไม่มีการถือเพศเป็นบรรพชิต คงมีแต่เพศฆราวาสเท่านั้น^๕

การมีอยู่ขององค์ประกอบต่าง ๆ ของศาสนจักรเหล่านี้ สามารถเป็นดัชนีชี้วัดความรุ่งเรืองหรือความร่วงโรยของศาสนจักรซึ่งอยู่ในอาณาจักรใด ๆ ได้ หากศาสนารุ่งเรืองมากในอาณาจักรใดอาณาจักรหนึ่ง ย่อมปรากฏองค์ประกอบของศาสนจักรเป็นจำนวนมาก เช่น วัฒนาอาราม บรรพชิต นักบวช หรือศาสนิกชนซึ่งเป็นคนในอาณาจักรนั้น ๆ เอง แต่ถ้าหากศาสนาเสื่อมลงในอาณาจักรใดอาณาจักรหนึ่ง สิ่งที่เกี่ยวข้องถึงศาสนจักรย่อมทรุดโทรม เสื่อมสลาย ถูกทำลายและลดน้อยลง และสิ่งสำคัญที่จะทำให้ศาสนจักรยังคงดำรงอยู่ในอาณาจักรได้หรือไม่ นั่นก็คือศาสนิกชน หากแม้ผู้ที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรไม่ได้เป็นศาสนิกชน ศาสนาย่อมขาดผู้อุปถัมภ์ค้ำจุน นักบวชย่อมขาดผู้ปฏิญาณ ยกไว้ ลำบากที่จะสืบอายุของศาสนาในอาณาจักรนั้นต่อไปได้ เป็นต้น

(ข) **องค์ประกอบของศาสนจักร** การจะพิจารณาถึงองค์ประกอบของศาสนจักรนั้น ผู้วิจัยจะนำเสนอโดยใช้วิธีการเทียบเคียงกับองค์ประกอบของอาณาจักร ซึ่งแบ่งออกไปเป็น ๔ ประการ คือ ประชาชน ดินแดน รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย^๖ องค์ประกอบทั้ง ๔ นั้นจะมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^๖ โกวทิย วังศ์สุวรรณ, รศ.ดร., รัฐศาสตร์กับการเมือง, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๓๐.

๑) ประชาชน คือศาสนิกชนในศาสนานั้นๆ อันหมายถึง ผู้ที่ยอมรับนับถือ ปฏิบัติตาม คำแนะนำสั่งสอนในศาสนา ตลอดจนถึงการให้การอุปถัมภ์ ดูแลทำนุบำรุงให้ศาสนาเกิดความ เจริญรุ่งเรือง

๒) อาณาเขตหรือดินแดน คือ ถิ่นที่อยู่และความสามารถในการครอบครองดินแดน เป็นของตนอย่างเป็นทางการ มีอาณาเขตที่แน่นอน และเป็นที่ยอมรับของศาสนจักรอื่น ๆ ว่ามี ศาสนจักรนั้น ๆ อยู่จริงไม่โดยทางพฤตินัยก็โดยทางนิตินัย หรือทั้งสองอย่าง

๓) คณะผู้ปกครอง หมายถึงองค์กรหรือหน่วยงานพระภิกษุซึ่งทำหน้าที่ปกครองและ บริหารกิจการภายในศาสนจักรเพื่อจัดระเบียบและดำเนินการรักษาผลประโยชน์ของศาสนิกชน เป็นผู้กำหนดนโยบายและวางแนวทางให้กับศาสนจักร รวมทั้งเป็นตัวแทนของศาสนจักรในการ ติดต่อกับศาสนจักรอื่น ๆ มีหน้าที่ในการสร้างและรักษาภูมิลำเนาของศาสนิกชนเพื่อความดีงาม และความสงบสุขของศาสนิกชน ดังเมื่อครั้งพุทธกาลคณะผู้ปกครองที่มีส่วนสำคัญในการช่วยแบ่ง เบาภาระการบริหารและการปกครองจากพระพุทธรองค์เช่น พระอัครสาวกทั้งสองคือพระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะ ตลอดจนถึงพระเถระผู้ใหญ่เช่นพระมหากัสสปะ พระอานนท์ พระ อุบาลี พระมหากัจจายนะ ฯลฯ เป็นต้น ท่านเหล่านี้ล้วนมีส่วนในการปกครองและบริหารกิจการ พระศาสนาในสมัยพุทธกาล

๔) อำนาจ หมายถึงอำนาจในการปกครอง และการบริหารศาสนจักรอันชอบด้วยกฎ ข้อบังคับทางศาสนา แสดงออกในรูปของการบังคับบัญชาผู้ที่อยู่อาศัยภายในศาสนจักรนั้น ๆ โดยใช้กฎข้อบังคับทางศาสนาเป็นเครื่องมือ อำนาจในการปกครองนั้นมีความสำคัญยิ่ง ความเป็น ปึกแผ่นมั่นคงของศาสนจักรนั้นๆ

เมื่อพิจารณาแล้ว พอสรุปได้ว่า องค์ประกอบของศาสนาได้แก่ ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนพิธี ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ส่วนองค์ประกอบของศาสนจักร ได้แก่ ศาสนิกชน อาณาเขต หรือดินแดน คณะผู้ปกครอง อำนาจ ซึ่งมีความแตกต่างกัน ตรงที่ว่าองค์ประกอบของศาสนาจะยังไม่กล่าวถึงอำนาจการบริหารและการปกครอง แต่องค์ประกอบของศาสนจักร กล่าวรวมไปถึงการใช้ อำนาจในการบริหารและการปกครองด้วย

๒.๑.๓ พระธรรมวินัย

การเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนา เกิดจากความต้องการรู้แจ้งในสังขารม ไข้ปัญญา แสวงหาสังขารหรือความจริงในชีวิตมนุษย์ เพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์และมีหลักในการ ดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง พระพุทธรองค์ทรงวางระบบสังคัมภีร์บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมกันของ

พระภิกษุทุกรูป พระองค์มิได้มีความประสงค์ที่จะรวมอำนาจการปกครองไว้ที่พระองค์หรือพระอรหันต์สาวกรูปใดรูปหนึ่ง ถึงแม้ว่าพระอัครสาวกทั้งสองมีคุณสมบัติเหมาะสมที่สุด พระองค์ก็มิได้มอบให้พระอัครสาวกทั้งสองปกครองสงฆ์ ทรงมอบอำนาจให้สงฆ์มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองและบริหารงานในขอบเขตของพระธรรมวินัย^๑ ในตอนแรกพระองค์ยังไม่ทรงบัญญัติพระวินัย เพราะผู้บวชมีจำนวนน้อยและเป็นผู้ที่บวชด้วยศรัทธาจริง ๆ บางครั้งก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก่อนที่จะบวช บางครั้งก็เป็นพวกที่ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วบวช เมื่อบวชแล้วก็บำเพ็ญเพียรจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์เสียส่วนมาก แต่ต่อมาผู้บวชมีมากขึ้นพระองค์จึงทรงมอบอำนาจให้สงฆ์เป็นใหญ่ในสังฆกรรม โดยมีอุปัชฌาย์เป็นผู้นำเข้าหมู่ ผู้ที่บวชเข้ามาก็มีหลายประเภท คนที่ไม่มีศรัทธาหรือบวชด้วยวัตถุประสงค์อย่างอื่นก็สามารถบวชเข้ามาได้ ซึ่งกลุ่มนี้เองที่ก่อให้เกิดความยุ่งยากขึ้นในสงฆ์ เมื่อเป็นเช่นนี้พระองค์จึงทรงบัญญัติพระวินัยโดยสมควรแก่เหตุ^๒ นั้น ๆ และทรงวางโทษไว้เป็นพุทธอาณา ด้วยการปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง ตามสมควรแก่โทษแก่ผู้ที่ล่วงละเมิด เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย นอกจากนี้ยังทรงแต่งตั้งขนบธรรมเนียมซึ่งเรียกว่า อภิธมาจาร เพื่อชักนำความประพฤติของภิกษุสงฆ์ให้เรียบร้อยดีงาม ตามสมควรแก่ภาวะของตน พระพุทธบัญญัติและอภิธมาจารทั้ง ๒ ประการนี้รวมเรียกว่า พระวินัย เป็นระบอบในการปกครองสงฆ์ตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา

พระพุทธบัญญัติที่ทรงตั้งไว้เดิมซึ่งเรียกว่า มูลบัญญัติ ส่วนที่ทรงเพิ่มเติมในภายหลังเรียกว่า อนุบัญญัติ พระพุทธบัญญัติทั้งสองประการนี้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติและแก้ไขด้วยพระองค์เอง ไม่มีสาวกองค์ใดกล้าที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไข ถึงแม้ว่าก่อนพระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ทรงประทานอนุญาตไว้ว่า ถ้าหากสงฆ์ปรารถนาถอนสิกขาบทเล็กน้อยก็ให้ถอนได้แต่ก็ไม่มีพระสงฆ์สาวกรูปใดที่จะถอน แม้ในคราวปฐมสังคายนาพระอรหันต์สาวกทั้งหลายก็มีมติที่จะไม่ถอนสิกขาบทที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้^๓ พระสงฆ์รุ่นหลัง ๆ ก็ได้รับปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน อำนาจในการปกครองสงฆ์นั้นเป็นอำนาจที่ได้รับมาจากพระธรรมวินัย จุดประสงค์หลักในการปกครองสงฆ์ก็เพื่อรักษาพระธรรมวินัย และเพื่อประโยชน์ของสังคัมภรณ์เอง ตลอดจนถึงสังคมาภายนอกคือหมู่ประชาชนทั่วไปอีกด้วย จะเห็นได้จากวัตถุประสงค์ของการบัญญัติพระวินัยของ พระพุทธองค์ซึ่งมีทั้งหมดด้วยกัน ๑๐ ประการ^๔ คือ

^๑ ดูรายละเอียดใน ท.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔-๑๖๖.

^๒ ท.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^๓ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๕/๒๘ - ๒๙.

สงฆ์สงฆ์ตาย	เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์
สงฆ์ฆาตตาย	เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
ทุมมัญญ์ ปุคฺคตานํ นิกฺคหาย	เพื่อข่มบุคคลผู้เกี้ยว
เปสฺถานํ ภิกฺขุณฺ ฆาตฺวิหาราย	เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
ทิจฺจฐมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย	เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตาย	เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
อปฺปสนฺนํ ปสาทาย	เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังเลื่อมใส
ปสนฺนํ ภิกฺขุโยกาย	เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ยังเลื่อมใสแล้ว
สทฺธมฺมฐิติยา	เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัตถธรรม
วินยานุคฺคหาย	เพื่อเอื้อเพื่อวินัย

แต่ทั้ง ๑๐ ประการนั้นสามารถสรุปย่อลงได้เหลือ ๕ ประการ^{๑๑} คือ

๑) **ประโยชน์แก่ส่วนรวมหรือแก่คณะสงฆ์** คือ

- เพื่อความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์ คือ เพื่อความดีงามของสถาบันสงฆ์โดยส่วนรวมที่จะมีความเรียบร้อย อยู่กันด้วยดี ด้วยการตั้งวินัยขึ้นมาบนพื้นฐานแห่งการยอมรับร่วมกัน คือ พระพุทธเจ้าไม่ทรงใช้อำนาจโดยการบังคับฝืนใจ แต่ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อผลดีร่วมกันและโดยความยอมรับร่วมกัน

- เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งสงฆ์ หรือส่วนรวมให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสุขสงบ

๒) **ประโยชน์แก่บุคคล**

- เพื่อกำราบคนหน้าด่าน ข่มคนที่มีความละอายน้อย

- เพื่อความอยู่ผาสุกของภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก เพื่อที่จะส่งเสริมคนประพฤติดี และกำราบคนประพฤติชั่ว

๓) **ประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไปที่เป็นสังคมาใหญ่** เพื่อผลดีแก่จิตใจของประชาชน ทำให้คนมีจิตใจผ่องใส ด้วยอาศัยความดีงามของพระสงฆ์เป็นสื่อ

- เพื่อความเลื่อมใสของประชาชนที่ยังไม่เลื่อมใส
- เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของประชาชนที่เลื่อมใสอยู่แล้ว

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๓๖-๔๓๘.

สองข้อนี้มุ่งเพื่อประโยชน์ของประชาชนเอง เพราะว่าความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับประชาชนมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่ทำให้เขามีจิตใจสงบ ผ่องใส เข้มแข็ง เบิกบาน สบาย เกิดศรัทธามีปิติ และความสุขซึ่งเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่คุณความดีที่สูงยิ่งขึ้นไป

๔) **ประโยชน์แก่ชีวิตมนุษย์เอง** คือ คำนึงถึงผลดีและผลร้ายที่จะเกิดขึ้นกับชีวิตของมนุษย์ เช่น เรื่องของความดี ความชั่ว เป็นต้น โดยมุ่งที่จะสร้างสภาพที่เอื้อต่อชีวิตที่ดีงาม

- เพื่อปิดกั้นผลเสียหายที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบัน
- เพื่อป้องกันผลเสียหายที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

๕) **ประโยชน์แก่พระศาสนา**

- เพื่อให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงยั่งยืน
- เพื่ออนุเคราะห์พระวินัย เพื่อช่วยค้ำจุนให้ระเบียบแบบแผน และระบบการต่างๆ ให้เกิดมีในการปฏิบัติตามหลักการอย่างหนักแน่นมั่นคง เป็นไปตามวัตถุประสงค์อย่างยั่งยืน ดังพุทธพจน์ที่กล่าวมาข้างต้น

กระบวนการในการปกครองสงฆ์จึงเป็นการสร้างสังคมอุดมคติ^{๑๑} นอกจากจะมีพระวินัยเป็นหลักปฏิบัติแล้ว ยังต้องอาศัยคุณธรรมต่าง ๆ ของพระสงฆ์สาวก เช่น ความเป็นกัลยาณมิตรของกันและกัน ความหวังดีในทางธรรมต่อกัน ความสามัคคีกันในทางธรรม ความพร้อมเพรียงกันทำหน้าที่โดยเห็นแก่ธรรมเป็นหลัก เป็นต้น นอกจากนี้ยังต้องเคารพลัทธินิยมหรือประเพณีของกันและกัน โดยมีจุดมุ่งหมายร่วมกันคือ วิมุตติ การปกครองสงฆ์นั้นจะต้องยึดถือพระธรรมวินัยเป็นหลัก แต่เมื่อการปฏิบัติยังไม่ถึงที่สุดก็อาจจะทำให้มีธรรมเนียมนิยมแตกต่างกันบ้าง จึงต้องมีความเคารพในธรรมเนียมของกันและกัน เพื่อป้องกันการกระทบกระเทือนทางจิตใจ อันจะเป็นผลให้หมู่คณะเกิดการแตกร้าง เป็นการยึดเหนี่ยวน้ำใจกันไว้ด้วยสามัคคีธรรม เมื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเข้าถึงที่สุดแล้ว ธรรมเนียมนิยมนั้น ๆ ก็จะไปเอง ไม่ถือเอามาเป็นสาเหตุของการขัดแย้งวิวาทอันเป็นปัจจัยทำลายความสามัคคีในสังฆมณฑล เมื่อสรุปถึงหลักการในการปกครองสงฆ์แล้วจะได้ ๓ ประการ คือ

๑) ยึดถือพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครอง แล้วอาศัยคุณธรรมต่าง ๆ ของพระอริยสาวกเป็นเครื่องสนับสนุนเกื้อกูล

๒) เคารพธรรมเนียมนิยมของกันและกันตามพระธรรมวินัย

๓) มุ่งผลคือความสามัคคี และความผาสุกของคณะสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ^{๑๒}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๐-๔๔๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๔.

ระบอบในการปกครองสงฆ์ การปกครองสงฆ์แต่เดิมมาเป็นการปกครองในทำนอง อาจารย์ปกครองศิษย์ บิณฑิการปกครองบุตร อาจารย์มีความเมตตาในศิษย์ บิณฑิการมีความเมตตาในบุตร ศิษย์มีความเคารพในอาจารย์ บุตรมีความเคารพในบิดา ต่างก็เป็นกัลยาณมิตรของกันและกัน โดยมีพระธรรมวินัยเป็นหลัก มีพระศาสดาทรงดำรงตำแหน่งในฐานะเป็นพระธรรมราชา คือ เป็นพระประมุขสูงสุด ทรงตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นพระสังฆมุนีผู้ดูแลพระภิกษุสงฆ์ ทรงวางระบอบ การปกครอง คือพระวินัย เพื่อให้หมู่สงฆ์เป็นหมู่ที่ดี ทรงบัญญัติหน้าที่ซึ่งอาจารย์กับศิษย์จะพึง ปฏิบัติต่อกันอันเรียกว่า “วัตร” มีอุปัชฌายวัตร ศัทธิวิหาริกวัตร อาจารย์วัตร อันเตวาสิกวัตร เป็นต้น ต่างฝ่ายต่างก็เป็นธุระของกันและกัน ไม่ปล่อยให้พลละเลย เมื่อศิษย์ทำผิดอาจารย์ก็จะลงโทษ ในฐานะอาจารย์กับศิษย์ หรือเหมือนกับบิดาลงโทษบุตร เป็นการลงโทษด้วยความเมตตาเพื่อให้ สำนึกในความผิดของตน จะได้กลับตัวกลับใจจากการประพฤติดีมาประพฤดีให้ถูกต้อง อาจารย์ หรือผู้ปกครองก็จะคอยเป็นผู้นำพร่ำสอนชี้คุณชี้โทษ ให้รู้ตระหนักถึงเหตุผล และควรควบคุม เอาใจใส่ โดยผู้ที่ทำหน้าที่ปกครองนั้นจะต้องตั้งตนให้เป็นตัวอย่างหรือผู้ปกครองที่ดีก่อน ซึ่งจะเป็นการง่ายขึ้นในการชักนำให้เกิดศรัทธาแก่ผู้ได้ปกครอง

การปกครองที่เป็นไปตามระบอบพระธรรมวินัยนั้น คือ การปกครองคนให้เป็นคนดี พร้อมทั้งความรู้และความประพฤติ ที่เรียกว่า วิชชาจรณสัมปันโน ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เมื่อคนคืออยู่ในสถานที่ใด ก็จะเป็นกำลังช่วยทำให้สถานที่นั้น ๆ เจริญออกงามได้ สถานที่ที่เจริญ ไปได้ก็เพราะคนดี ระบบการปกครองที่ดีจึงต้องสร้างคนดีให้มีจำนวนมากขึ้น เพื่อจะสืบสาน นโยบายในการทำงานต่อไปอย่างไม่ขาดสาย พระพุทธองค์ทรงสร้างสาวกให้เป็นธรรมทายาท จึง ทำให้เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนามาจนถึงปัจจุบัน

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าในสมัยแรกพระพุทธเจ้าทรงปกครองด้วยพระองค์เอง ต่อมาให้ พระอัครสาวกและพระผู้ใหญ่แบ่งเบาหน้าที่ เมื่อพระสงฆ์มากขึ้นจึงทรงมอบหมายให้พระ อุปัชฌาย์ดูแลแทน แต่พระองค์ก็ทรงให้ความเคารพและปฏิบัติตามมติของสงฆ์ทุกประการ ทั้งนี้ เพื่อให้มติของสงฆ์มีความศักดิ์สิทธิ์ที่ภิกษุทุกรูปจะต้องปฏิบัติตามและเป็นการฝึกฝนให้ภิกษุ ทั้งหลายคุ้นเคยกับการปกครองในระบอบสามัคคีธรรม มีการประชุมพิจารณาแก้ไขปัญหาคัดสินใจ เกี่ยวกับกิจการของสงฆ์ร่วมกัน เคารพความคิดเห็นกันและกัน โดยยึดพระธรรมวินัยเป็นหลัก ดัง ปัจฉิมโอวาทที่ได้ตรัสว่า “อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว พระธรรมและพระวินัยนั้นแหละจักเป็น ศาสดาของเธอทั้งหลาย” ฯลฯ^{๑๑}

^{๑๑} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

ในช่วง ๔๕ พรรษาที่พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจอยู่นั้น คณะสงฆ์เกิดขึ้นและมีการวิวัฒนาการไปตามลำดับ เพื่อมองเห็นแนวนโยบายของพระองค์ในการเผยแผ่พระศาสนาและปกครองสงฆ์จึงขอแบ่งช่วงพุทธกาลออกเป็น ๓ ระยะดังนี้^{๑๔}

ระยะที่ ๑ ทรงแสดงธรรมเทศนาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเริ่มจากคนที่อุปการะต่อพระองค์ก่อน เช่น โปรคปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เพราะปัญจวัคคีย์ได้ทำหน้าที่อุปฐากพระองค์ในการเสด็จออกผนวชใหม่ๆ ต่อมาจึงโปรดยสะกุลบุตร ภัททวัคคีย์ ชฎิล ๑ พี่น้อง ให้ได้บรรลุมรรคผลแล้วจึงส่งไปประกาศพระศาสนา เมื่อสาวกเลื่อมใสใคร่จะบวช พระองค์ก็จะทรงประทานการบวชเองที่เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา และเมื่อได้สาวกที่เป็นภิกษุผู้มีความสามารถแล้ว ก็ทรงส่งออกไปประกาศพระศาสนาช่วยงานของพระองค์ด้วย

ระยะที่ ๒ หลังจากที่ได้ส่งพระสาวกไปช่วยประกาศพระศาสนาแล้ว มีกุลบุตรผู้เลื่อมใสศรัทธาเข้ามาบวชมากขึ้น ภิกษุทั้งหลายพากุลบุตรผู้มุ่งบรรพชาและผู้มุ่งอุปสมบทจากทิศต่างๆ ด้วยตั้งใจว่าพระผู้มีพระภาคจักให้พวกเขาบรรพชาอุปสมบท กุลบุตรผู้มุ่งบรรพชาอุปสมบทก็ลำบาก จึงทรงอนุญาตการบรรพชาอุปสมบทด้วยวิธีไตรสรณคมน์ คือรับเอาพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก จะเห็นได้ว่าในระยะนี้ พระพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจบางประการให้พระสาวกปกครองกันเองบ้างแล้ว คือใครเป็นอุปัชฌาย์ของใครก็ให้ผู้นั้นช่วยดูแล ตักเตือนศิษย์ของตน ถ้าไม่เหลือปากว่าแรงแล้ว จะไม่ให้ภาระอันนั้นมาถึงพระองค์

ระยะที่ ๓ ในระยะนี้การปกครองคณะสงฆ์คงจะผดแผกกันออกไปตามสภาพของท้องถิ่นและของสำนัก เพราะแต่ละแห่งห่างไกลจากพระเนตรพระกรรณของพระพุทธเจ้า ย่อมขึ้นอยู่กับแต่ละอุปัชฌาย์อาจารย์จะดูแลสั่งสอนสานุศิษย์ของตน

เมื่อพระพุทธองค์ทรงเห็นว่ามิพระสาวกมากแล้วควรจะได้มอบหมายให้หมู่สงฆ์ดูแลกันเอง เพื่อเป็นการปูพื้นฐานการปกครองคณะสงฆ์โดยหมู่สงฆ์เอง ดังนั้นจึงทรงให้สังคายนาอุปสมบทด้วยวิธีไตรสรณคมน์ ทรงอนุญาตให้บวชด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจาแทน คือให้มีพระสงฆ์อย่างต่ำ ๑๐ รูป มีรูปหนึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ มีคู่สวด สวดถึง ๔ ครั้ง จึงจะสำเร็จเป็นภิกษุได้ เมื่อทรงอนุญาตการบวชให้เป็นกิจของสงฆ์ (สังฆกรรม) เช่นนี้ ก็ทรงให้ใช้การบวชแบบเดิมนั้นกับสามเณร คือ ถ้าใครอายุยังไม่ถึง ๒๐ ปี อยากบวชก็ให้บวชเป็นสามเณรได้ ด้วยวิธีติสรณคมน์ บรรพชา มีอุปัชฌาย์รูปเดียวก็พอ อนึ่งมีข้อสังเกตว่า นับตั้งแต่พระองค์ทรงอนุญาตให้พระสาวก

^{๑๔} พระวิสุทธิโสภณ (สำรวม ปิยธมฺโม), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๘.

บวชด้วยวิธีอุทตติจตุตถกรรมวาจาแล้ว พระองค์ก็ทรงงดการอุปสมบทให้แก่ใครๆ อีก ทรงทำหน้าที่สั่งสอนและดูแลโดยทั่วๆ ไปเท่านั้น ทั้งนี้คงจะทรงมอบหมายความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์อย่างเต็มที่ เพื่อว่าพระสงฆ์สาวกจะได้คุ้นเคยกับการปกครองกันเองภายหลังจากที่พระองค์ปรินิพพานแล้ว^{๑๕}

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การปกครองสมัยพุทธกาล ในระยะเริ่มต้น พระพุทธเจ้าเป็นผู้ดูแลทั้งหมด ตั้งแต่การบวชด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา การรับไตรสรณคมน์ ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา ทูเตนอุปสัมปทา รวมถึงการบวชที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เองทุกประเภทอนุโลมเข้าในการบวชด้วยเอหิภิกขุอุปสมบททั้งหมด ต่อมาการบวชด้วยติสรณคมนุปสัมปทาทรงอนุญาตให้พระสาวกดำเนินการ และการบวชที่มอบให้พระสงฆ์เป็นใหญ่ในการให้การอุปสมบท คืออุทตติจตุตถกัมมอุปสมบท อันเป็นการบวชแบบเดียวที่ยังใช้กันมาจนถึงปัจจุบัน

อนึ่งเมื่อมีผู้บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนามากขึ้นก็ต้องมีกฎระเบียบข้อบังคับเพื่อความเรียบร้อยของสงฆ์ พระสารีบุตรจึงทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท แต่พระองค์ทรงปฏิเสธ ต่อเมื่อเกิดความไม่ดีไม่งามในสงฆ์ จึงมีการบัญญัติสิกขาบทขึ้นคือพระธรรมวินัย ต่อมาก็ได้เป็นรูปแบบการปกครองของสงฆ์ตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน โดยไม่มีใครเป็นผู้ปกครองสงฆ์แทนพระองค์ แต่ใช้พระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทน.

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะทำให้เห็นว่าศาสนจักร คือ หมู่สงฆ์ เขตการปกครอง รูปแบบการปกครอง และอำนาจการปกครองของสงฆ์ โดยการปกครองนี้อยู่ภายใต้ธรรมวินัยที่ได้บัญญัติไว้ดีแล้ว และลำดับการปกครองที่มีอำนาจการปกครองโดยสมมติบัญญัติ คือหมู่สงฆ์ยอมรับกันว่าตำแหน่งและผู้ดำรงตำแหน่งนั้นเป็นผู้ปกครอง และผู้อื่นเป็นผู้อยู่ใต้ปกครอง เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เกื้อกูลซึ่งกันและกัน และเกื้อกูลแก่การประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอน (ศาสนธรรม) เพื่อจุดมุ่งหมายสูงสุดของศาสนา และสงฆ์เป็นใหญ่ในการปกครองหมู่สงฆ์เอง โดยต้องเชื่อมโยงและสอดคล้องอนุโลมไปตามอำนาจการปกครองของอาณาจักรด้วยในบางประการ เช่นการบัญญัติวินัยของภิกษุณีที่ห้ามบวชให้สตรีผู้เป็นโจรดังบทบัญญัติว่า “ก็ภิกษุณีใครอยู่ไม่บอกพระราชา สงฆ์ คณะ สมาคม หรือกลุ่มชนให้ทราบ บวชให้สตรีผู้เป็นโจรซึ่งเป็นที่รู้กันว่าต้องโทษประหาร เว้นไว้แต่สตรีที่สมควร แม้ภิกษุณีนี้ก็ต้องธรรมคือสังฆาทิเสสที่ชื่อว่าปฐมาปิตติกะนิสสารณิยะ^{๑๖}” เป็นต้น

^{๑๕} พระมหาวิจิตร กลุขานจิตโต, การปกครองคณะสงฆ์ไทย : การปกครองคณะสงฆ์สมัยพุทธกาล (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒-๔๔.

^{๑๖} วิ.ภิกษุณี (ไทย) ๓/๖๘๒-๖๘๓/๓๐-๓๑.

๒.๒ ความหมายของอาณาจักร

ความหมายตามพจนานุกรมคำว่า อาณาจักร หมายถึง เขตแดนที่อยู่ในอำนาจปกครองของรัฐบาลหนึ่ง ๆ^{๑๓} อำนาจปกครองทางบ้านเมือง^{๑๔}

อาณาจักรมีอำนาจในการปกครองทั้งทางด้านบริหาร ตุลาการ และการทหาร มีขอบเขตดินแดนในการปกครองชัดเจน แบ่งสัดส่วนการปกครองออกเป็นหน่วย โดยหน่วยการปกครองย่อยจะอยู่ภายในหน่วยการปกครองใหญ่ มีผู้ปกครองเป็นลำดับชั้น มีอำนาจเป็นใหญ่ในเขตการปกครองของตน และต้องเคารพซึ่งกันและกันตามฐานะ ผู้อาศัยอยู่ในบ้านเมืองในฐานะประชาชนมีสิทธิในการดำรงชีวิตตามอำนาจหน้าที่ของประชาชน ตามที่กฎหมายของบ้านเมืองนั้นกำหนดไว้ และต้องปฏิบัติตามจารีต ประเพณี วัฒนธรรม รวมทั้งคุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรมที่สังคมกำหนดและคาดหวังให้คนในสังคมนั้นปฏิบัติเพื่อความอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

อาณาจักรจึงหมายถึง เขตการปกครอง รูปแบบการปกครอง อำนาจการปกครอง ผู้ปกครอง ผู้ใต้ปกครอง รวมทั้งรูปแบบวิถีชีวิต ความเชื่อ คติที่เป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรมด้วย

๒.๒.๑ องค์ประกอบของอาณาจักร^{๑๕}

แนวความคิดเกี่ยวกับความหมายของอาณาจักรยังหาข้อยุติไม่ได้ ทั้งนี้เพราะมีผู้ให้คำนิยามมากมายว่า อาณาจักรนั้นควรจะหมายความว่าอย่างไร ความยุ่งยากสับสนมาจากแนวคิดหรือวิธีการคิดของนักคิดต่าง ๆ แต่จากคำนิยามความหมายต่าง ๆ ทำให้สามารถแบ่งองค์ประกอบที่สำคัญของอาณาจักรออกได้เป็น ๔ ประการ คือ ประชาชน ดินแดน รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย องค์ประกอบทั้งสี่นั้นจะมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ประชาชน คือผู้ที่เป็้องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของอาณาจักร เพราะประชาชนเป็นผู้สร้างวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และแบบแผนการบริหารการปกครองของอาณาจักร ประชาชนเป็นปัจจัยสำคัญที่สามารถทำให้อาณาจักรเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อมโทรมได้ สิ่งที่ต้องพิจารณาเกี่ยวกับประชาชน คือ จำนวน เชื้อชาติและวัฒนธรรม ประเพณีและชนชั้น ที่สำคัญคือคุณภาพของประชากร

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐, หน้า ๖๐๔.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๘. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.), หน้า ๓๔๕.

^{๑๕} โกวิทซ์ วงศ์สุวรรณ, รัส.ดร., รัฐศาสตร์กับการเมือง, หน้า ๓๐.

๒) อาณาเขตหรือดินแดน คือ การที่อาณาจักรจะจัดตั้งสังคมของตนขึ้นเป็นได้นั้น นอกจากจะมีประชากรแล้วยังจะต้องสามารถครอบครองดินแดนถิ่นที่อยู่เป็นของตนเองเป็นหลักแหล่ง มีอาณาเขตที่แน่นอน และเป็นที่ยอมรับของอาณาจักรอื่น ๆ ว่ามีอาณาจักรนั้น ๆ อยู่จริง ไม่โดยทางพฤตินัยก็โดยทางนิตินัย หรือทั้งสองอย่าง

๓) รัฐบาล หมายถึงองค์กรหรือหน่วยงานซึ่งทำหน้าที่ปกครองและบริหารกิจการภายในอาณาจักรเพื่อจัดระเบียบและดำเนินการรักษาผลประโยชน์ของประชาชนโดยส่วนรวม เป็นองค์กรสำคัญที่ทำให้อาณาจักรดำเนินไปในทิศทางใด เป็นผู้กำหนดนโยบายและวางแนวทางให้กับอาณาจักร รวมทั้งเป็นตัวแทนของอาณาจักรในการติดต่อกับอาณาจักรอื่น ๆ รัฐบาลเป็นสถาบันหลักทางการเมือง มีหน้าที่หลักในการสร้างและรักษากฎหมายเพื่อความยุติธรรมและความสงบสุขของบ้านเมือง

๔) อำนาจอธิปไตย หมายถึงอำนาจสูงสุดในการปกครอง และการบริหารของอาณาจักรที่ชอบด้วยกฎหมาย มีลักษณะถาวร แสดงออกในรูปของการบังคับบัญชาผู้ที่อยู่อาศัยภายในอาณาจักรนั้น ๆ โดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือ อำนาจอธิปไตยนั้นมีความสำคัญยิ่ง เพราะจะเชื่อมโยงไปถึงรัฐธรรมนูญของอาณาจักรนั้น ๆ ด้วย เป็นเครื่องแสดงความเป็นอิสระหรือความเป็นเอกราช อำนาจอธิปไตยอาจตั้งอยู่บนรากฐานของอำนาจบังคับหรือความยินยอมของประชาชน

๒.๒.๒ สถาบันอาณาจักรสมัยพุทธกาล

ชมพูทวีปหรืออินเดียปัจจุบันเป็นดินแดนที่กว้างใหญ่ไพศาลมาก ชนชาติเดิมที่สุดที่อาศัยอยู่ในอินเดียครั้งแรกนั้น เท่าที่นักประวัติศาสตร์ค้นหาหลักฐานมาได้ว่า ชนชาติเดิมที่อาศัยอยู่ในอินเดียก่อนที่พวกอารยันจะเข้ามา คือ พวกนิกริตो โชนตาล มุนดา และ โกลาเรียน ซึ่งปัจจุบันนี้ยังมีอาศัยอยู่บ้างในแคว้นพิหาร เบงกอล และตอนกลางของอินเดียบางส่วน ครั้นต่อมาได้มีการขนานนามชนอีกพวกหนึ่งที่มีความเจริญน้อยกว่าว่า ทัสยู หรือ มีลักษณะ และเรียกตัวเองว่า อารยัน หรือ อริยกะประมาณ ๑,๕๐๐ ปี ก่อนพุทธกาล หรือ ประมาณ ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว ชนชาติอารยันได้เคลื่อนย้ายจากแหล่งเดิมเข้ามาสู่อินเดีย การเคลื่อนย้ายของอารยันได้แบ่งออกเป็นสองสาย คือ สายหนึ่งไปทางทิศตะวันตก เป็นชาติอารยันยุโรป อีกสายหนึ่งมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางทิศตะวันออกของทะเลสาบแคสเปียน ซึ่งบัดนี้เรียกว่า ตุรกีสถาน

เมื่อพวกอารยันเข้ามาสู่อินเดียก็ได้ขับไล่พวกดราวิเดียน หรือ มีลักษณะ ซึ่งเป็นเจ้าของถิ่นเดิมให้ถอยร่นลงไปทางทิศใต้ของอินเดีย พวกอารยันก็ครอบครองอินเดียตอนเหนือและตอนกลางไว้หมด ในเบื้องต้นพวกอารยันอยู่รวมกันเป็นเผ่ามีหัวหน้าเผ่าเป็นผู้นำ มีการดำเนินชีวิต

แบบเลี้ยงสัตว์เร่ร่อน การปกครองเป็นไปแบบพ่อปกครองลูก มีทรัพย์สินที่สำคัญที่สุดคือ ปศุสัตว์ การนับความมั่งคั่งของชาวอารยันในสมัยนั้นนับกันที่ใครมีปศุสัตว์มากกว่ากัน เฝ้าใดมีปศุสัตว์มาก ถือว่าเฝ้านั้นมีฐานะเป็นปึกแผ่นมั่นคง ดังนั้นจึงมักเกิดมีการทำสงครามแย่งชิงปศุสัตว์เพื่อแย่งชิง ความเป็นใหญ่เกิดขึ้นเรื่อยๆ

สภาพทางสังคม เมื่อพวกอารยันเข้ามาสู่อินเดียแล้ว ก็ได้มีการผสมเผ่าพันธุ์กันกับ เจ้าของถิ่นเดิม ลัทธิความเชื่อต่างๆ ก็ได้ผสมกลมกลืนกันเข้าจนต่อมาแยกไม่ออกว่าประเพณีลัทธิ ความเชื่อของชนชาติต่างๆ เหล่านั้นมีความแตกต่างกันอย่างไร ในยุคนี้พวกอารยันยังไม่ได้แบ่งชั้น วรรณะอย่างจริงจังนัก โดยแบ่งคนออกเป็น ๓ ชั้นตามอาชีพ คือ นักบวช นักรบ และพ่อค้าแต่ ยังไม่มีระบบวรรณะ การประกอบอาชีพของคนพวกนี้ยังไม่ได้กำหนดเป็นการสืบตระกูล กฎเกณฑ์ ที่จะควบคุมการแต่งงานในระหว่างชนชั้นต่างๆ ยังไม่มีข้อห้ามดังนั้นการแบ่งคนออกเป็น ๓ ชั้น ในระยะแรกๆ จึงเป็นการจัดกลุ่มชนทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างง่าย

ครั้นต่อมาพวกพราหมณ์ได้จัดระบบสังคมขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับฐานะหน้าที่ การงาน โดยแบ่งคนออกเป็นสี่พวกเรียกว่าวรรณะทั้งสี่ คือ

- ๑) วรรณะกษัตริย์ มีหน้าที่ในการออกรบและการปกครอง
- ๒) วรรณะพราหมณ์ มีหน้าที่ในการศึกษาพระคัมภีร์ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา
- ๓) วรรณะแพศย์ มีหน้าที่ในทางค้าขาย
- ๔) วรรณะศูทร มีหน้าที่ในทางรับใช้ทำการงานเป็นกรรมกร

การจัดระบบทางสังคมนี้เกิดจากปัญหาทางเชื้อชาติและการเมือง ระหว่างพวกอารยัน กับพวกดราวิเดียน และพวกป่าเถื่อนที่อยู่ในอินเดียมาก่อนพวกอารยัน การปฏิบัติต่อกันระหว่าง ชนชั้นเหล่านี้ทำให้เกิดการแบ่งชั้นวรรณะกันขึ้น ในชั้นแรกยังไม่รุนแรงและนับว่ามีประโยชน์ ในการปกครองมาก เพราะได้แบ่งวรรณะไว้ตามฐานะและภูมิชั้นของบุคคล แต่ต่อมาระบบนี้ ถูกแปรไปในความหมายอื่น พวกพราหมณ์อ้างว่าการจัดแบ่งวรรณะเช่นนี้มีใช้ตัวเองเป็นผู้แบ่ง แต่เป็นพระประสงค์ของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของบนกำหนดไว้ จึงได้ถือกันอย่างเคร่งครัดมาก ผู้ที่เกิดใน วรรณะไหนก็ต้องดำรงตนอยู่ในวรรณะนั้นตลอดไป และการประกอบอาชีพก็ต้องให้เป็นไปตาม หน้าที่ของตนๆ จะทำงานก้ำก่ายข้ามวรรณะกันไม่ได้ ลูกหลานที่เกิดมาก็ต้องดำเนินตามรอยบรรพ บุรุษของตนต่อไป การเปลี่ยนหน้าที่นั้นนอกจากจะถือว่าเป็นการทรยศต่อตัวเองแล้ว ยังถือว่าเป็นการฝ่าฝืนคำบัญชาของพระเจ้าด้วย เดิมทีเดียวพวกพราหมณ์ได้ยกวรรณะพราหมณ์เป็น วรรณะที่สูงที่สุดและบริสุทธิ์ยิ่งกว่าวรรณะอื่นๆ ผู้ที่เกิดในวรรณะสูงถือตนว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่และ บริสุทธิ์กว่าพวกวรรณะต่ำ แล้วใช้วรรณะของตนโดยอ้างว่าเป็นพระประสงค์ของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า

บังคับผู้ที่เกิดในวรรณะต่ำรองลงมา ถ้าฝ่าฝืนก็ถูกพระเจ้าลงโทษ เรียกกันว่า เทวทัณฑ์บ้าง พรหมทัณฑ์บ้าง พวกที่เกิดในวรรณะต่ำโดยเฉพาะพวกศูทร หรือจัณฑาล ต้องยอมปฏิบัติตามคำสั่งของพราหมณ์โดยไม่มีข้อแม้แต่อย่างใด เพราะนอกจากกลัวอำนาจของพวกที่มีอำนาจเหนือตนแล้วยังกลัวพระเจ้าจะลงโทษอีกด้วย พวกศูทรจึงเป็นพวกที่ได้รับชะตากรรมที่น่าสังสารที่สุด

สภาพการเมืองการปกครอง ในยุคพระเวทนั้นองค์กรทางการเมืองของอินเดียยังไม่มีลักษณะเป็นรัฐ เพราะยังเป็นการปกครองแบบเผ่า ไม่มีอาณาเขตหรือดินแดนที่แน่นอน แต่หลังจากพวกอารยันได้ชัยชนะเหนือพวกดราวิเดียน ทำให้ความเป็นอยู่แบบเลี้ยงสัตว์เร่ร่อนได้สิ้นสุดลง มีการสร้างหมู่บ้านเป็นหลักแหล่ง มีการทำกสิกรรม ทำให้สังคมเล็กๆ ได้พัฒนาเป็นสังคมใหญ่ขึ้น มีการประกอบพิธีกรรมมากขึ้น ในลักษณะสังคมแบบชนเผ่า นั้น ระบบเครือญาติเป็นหน่วยสำคัญของสังคม การปกครองเป็นแบบพ่อปกครองลูก เช่น กุละ หรือครอบครัว มีบิดาเป็นหัวหน้าครอบครัว ซึ่งเรียกว่า กุลปะ มีหน้าที่ดูแลสมาชิกให้อยู่ในระเบียบวินัยที่ดี คาม หรือหมู่บ้าน มีคามินะ หรือคามณี เป็นหัวหน้า ทำหน้าที่ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน หลายๆ หมู่บ้านรวมกันเรียกว่า วิชยะ หรือ วิศ มีวิศบดีเป็นหัวหน้าหลายๆ วิชยะรวมกันเป็น ชน มีราชันหรือ กษัตริย์เป็นหัวหน้า^{๒๐}

ในสมัยนี้มีสถาบันทางการเมืองที่คอยจำกัดอำนาจของพระราชาไม่ให้มีมากจนเกินไป ซึ่งได้แก่ สภา และสมิติ นอกจากพระราชาถูกทอนอำนาจด้วยสภาและสมิติแล้ว ยังถูกทอนอำนาจด้วยสิทธิพิเศษของพวกปุโรหิต ซึ่งเป็นหัวหน้าของพวกพราหมณ์ประจำราชสำนัก เพราะพวกพราหมณ์นั้นเชื่อว่าเป็นผู้ที่สามารถสวดมนต์อันวอนให้เทพเจ้าลดบันดาลให้พระราชาชนะในการรบได้ ตามความเชื่อถือของพวกอารยันที่นับถือเทพเจ้าโดยมีพราหมณ์เป็นผู้กระทำพิธีกรรมทางศาสนา ด้วยเหตุนี้พราหมณ์จึงเป็นส่วนสำคัญของสังคม

ต่อมาในยุคปลายพระเวทอำนาจของราชามากขึ้น เพราะได้มีการโยงเอาสถาบันกษัตริย์กับเทพเจ้าเข้าด้วยกัน คือ ถือว่าเทพเจ้าได้มอบคุณสมบัติอันน่านับถือต่างๆ ให้แก่พระราชา แต่ถึงแม้ว่าอำนาจของพระราชาจะมีมากในยุคนี้ แต่พระราชาก็ได้ทรงเป็นเผด็จการเพราะถ้าพระราชาประพฤติตนนอกทางแห่งธรรมะ ประชาชนอาจจะมีสิทธิขับไล่ต่อต้านพระราชาได้

ลักษณะทางการเมืองการปกครองมีการปกครองอยู่ ๒ รูปแบบ คือ แบบราชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์มีอำนาจในการปกครอง มีตำแหน่งที่สลดหลั่นกันลงมา คือ ปุโรหิต เสนาบดี เสนาแต่ส่วนย่อยมีสภาการปกครองจากจุดย่อย คือคาม นิคม ชนบท ระดับชนบทยังมีหัวหน้าใหญ่

^{๒๐} ดนัย ไชโยธา, ประวัติศาสตร์เอเชียใต้ยุคโบราณ, (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๗), หน้า ๔๖.

ทำนองเจ้าประเทศราชปกครองอีกด้วย และแบบสาธารณรัฐซึ่งมี ๒ แบบด้วยกัน คือสาธารณรัฐเฉพาะตัวเป็นรัฐๆไป เป็นการปกครองแบบสภาของตระกูลนั้นๆ โดยประธานสภาเป็นกษัตริย์กับเป็นแบบสมพันธรัฐ คือมีรัฐอิสระหลายๆ รัฐมารวมกันมีการสลับเปลี่ยนกันเป็นพระราชอาของสาธารณรัฐโดยมีการกำหนดอายุของพระราชอา

ในสมัยนี้อารยธรรมอินเดียได้เจริญรุ่งเรืองในสังคม วรรณะพราหมณ์ได้มีบทบาทและมีอำนาจในสังคมมากขึ้นระบบวรรณะจะเข้มงวดและรัดกุมมากขึ้น ชนชั้นต่ำได้รับการกดขี่ข่มเหงเอาโรคเอาเปรียบ สภาพเช่นนี้ทำให้วรรณะอื่นๆ เช่น วรรณะกษัตริย์รู้สึกไม่พอใจวรรณะพราหมณ์ และได้พยายามที่จะหาแนวทางปรับปรุงสภาพของสังคมอินเดีย ในด้านการเมืองแคว้นต่างๆ ได้ถือกำเนิดเป็นรัฐขึ้น เพราะมีอาณาเขตที่แน่นอนและมีการปกครองที่เป็นระเบียบ มีระบบการจัดเก็บภาษีซึ่งแสดงให้เห็นว่าเศรษฐกิจแบบเมืองได้เจริญขึ้นแล้ว ภาษีต่างๆ เหล่านี้ทำให้รัฐมั่งคั่ง และมีความมั่นคง รัฐในสมัยพุทธกาลนี้ตามที่ปรากฏหลักฐานในอุโปสถสูตร^{๒๐} มีด้วยกัน ๑๖ รัฐ คือ

๑) รัฐกาสิ เป็นแคว้นสำคัญแคว้นหนึ่งในมัชฌิมประเทศ มีนครหลวงชื่อว่าพาราณสี ในสมัยพุทธกาลแคว้นกาสิเป็นมหาชนบทที่มีความสำคัญทางการเมืองมากและมักจะทำสงครามกับรัฐโกศลอยู่เนืองๆ และกาสิมักจะเป็นฝ่ายชนะ แต่ตกมาในสมัยพุทธกาลอำนาจของแคว้นกาสิอ่อนลง ดินแดนส่วนใหญ่ตกไปอยู่ในอำนาจการปกครองของกษัตริย์แห่งโกศล

๒) รัฐโกศล มีเมืองหลวงชื่อว่า สาวัตถิ เป็นเมืองที่ร่ำรวยและงดงาม ในสมัยพุทธกาลแคว้นโกศลเป็นแคว้นที่รุ่งเรืองและมีอำนาจมาก แคว้นกาสิในสมัยนั้นก็ขึ้นอยู่กับแคว้นโกศล มีหลักฐานมากแห่งทั้งทางฝ่ายพุทธและฝ่ายอื่นๆ แสดงว่าแคว้นสักกะหรือสาकยะอันเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้าก็ตกอยู่ใต้อำนาจหรือความคุ้มครองของแคว้นโกศล

๓) รัฐอังคะ มีเมืองหลวงชื่อจัมปา ในสมัยก่อนพุทธกาลเคยมีอำนาจแต่ต่อมาในสมัยพุทธกาลก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของแคว้นมคธ ในมหาโควินทสูตรมีข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงอังคชนบทว่าเป็น ๑ ใน ๘ ส่วนของชมพูทวีปในการปกครอง

๔) รัฐมคธ มีเมืองหลวงชื่อ กรุงราชคฤห์ เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งในสมัยพุทธกาล มคธเป็นอาณาจักรที่ใหญ่ที่สุดในแถบอินเดียตอนบน และเป็นมหาอำนาจ ๑ ใน ๔ ของชมพูทวีป ซึ่งได้แก่ แคว้นวังสะ แคว้นโกศล แคว้นอวันตี แคว้นมคธ

^{๒๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๒๘๘.

๕) รัฐวัชชี มีเมืองหลวงชื่อเวสาลี เป็นแคว้นที่ปกครองแบบสาธารณรัฐ กล่าวว่าคุณะผู้ปกครองแคว้นมีถึง ๘ ราชวงศ์ด้วยกัน และในจำนวนนี้วงศ์ลิจฉวีแห่งเวสาลี และวงศ์วิเทหะแห่งมิลิลาเป็นวงศ์ที่มีอำนาจมากที่สุด

๖) รัฐมัลละ อยู่ทางทิศตะวันตกของแคว้นวัชชี แคว้นนี้มีการปกครองแบบสาธารณรัฐหรือระบบสามัคคีธรรม แยกเมืองหลวงออกเป็นสองส่วน คือ กุสินารา และปาวา

๗) รัฐเจตีหรือเจติยะ อยู่ทางทิศใต้ของแคว้นวังสะ มีเมืองหลวงชื่อ โสถถวดี ในคัมภีร์อังคุตตรนิกายมีข้อความระบุว่า พระพุทธองค์เสด็จโปรดชาวเจตีหลายครั้ง

๘) รัฐวังสะ อยู่ทางทิศใต้ของแคว้นโกศล ทางทิศตะวันตกของแคว้นกาฬี และทางทิศเหนือของแคว้นอวันตี มีนครหลวงชื่อ โกสัมพี มีพระเจ้าอุเทนเป็นผู้ปกครอง รัฐนี้รุ่งเรืองและมีอำนาจมากรัฐหนึ่ง พระพุทธองค์เคยเสด็จไปยังกรุงโกสัมพีหลายครั้ง

๙) รัฐกुरु มีเมืองหลวงชื่อ อินทปัตถ์ อยู่ทางทิศตะวันตกของแคว้นปัญจาละ พระราชาผู้ครองแคว้นนี้ในสมัยพุทธกาล คือ พระเจ้าโกธัพพะ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่มีข้อความลึกซึ้ง เช่น มหานิทานสูตร และมหาสติปัญฐานสูตรแก่พุทธบริษัทที่แคว้นกुरु

๑๐) รัฐปัญจาละ อยู่ทางทิศตะวันออกของแคว้นกुरु มีเมืองหลวงชื่อกัมปิลละ เมืองนี้ไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในพุทธกาลมากนัก

๑๑) รัฐมัจฉะ อยู่ทางทิศใต้ของแคว้นสุรเสนะ มีเมืองหลวงชื่อ วิราฎนคร ในนิทานชาดกมีข้อความระบุว่า ชาวมหาชนบทมัจฉะได้ร่วมเป็นสักขีพยานในการแข่งขันการเล่นสกา ระหว่างกษัตริย์แห่งแคว้นกुरु กับปุณณะเศรษฐีแห่งนครราชคฤห์ มีปรากฏในวิฐุรบัณฑิต

๑๒) รัฐสุรเสนะ มีเมืองหลวงชื่อว่า มธุรา ในสมัยพุทธกาลกษัตริย์ของแคว้นนี้ทรงพระนามว่า มธุราชอวันตีบุตร กล่าวกันว่าพระพุทธศาสนาตั้งหลักในแคว้นสุรเสนะได้ด้วยความปรีชาสามารถของพระมหากัจจายนะ ที่ได้สนทนารธรรมกับพระเจ้ามธุราชอวันตีบุตรถึงกับทรงมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสแสดงพระองค์เป็นอุบาสก

๑๓) รัฐอัสดกะ มีนครหลวงชื่อ โปตนะ มีกษัตริย์ทรงพระนามว่า อรุณ คัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงแคว้นอัสดกะว่า เป็นที่ตั้งอาศรมของพราหมณ์พาวรี ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวรี

๑๔) รัฐอวันตี มีเมืองหลวงชื่อ อุชเชนี ผู้ปกครองในสมัยพุทธกาลคือ พระเจ้าจันทปัชโชติ อวันตีเป็นแคว้นที่สำคัญ ๑ ใน ๔ แคว้นที่ปกครองด้วยระบบราชาธิปไตย คือ มคธ โกศล และ วังสะ แคว้นอวันตีรุ่งเรืองมากในสมัยพุทธกาล พระเจ้าจันทปัชโชติมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ

๑๕) รัฐคันธาระ มีเมืองหลวงคือ ตักสิลา มีกษัตริย์คือ พระเจ้าปุกกุสาติ พระองค์ทรงมีสัมพันธไมตรีอย่างใกล้ชิดกับพระเจ้าพิมพิสาร เมืองนี้เป็นเมืองแห่งการศึกษา เป็นที่นิยมของบุคคลชั้นสูงในสมัยนั้น เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้ามหาลิ ก็สำเร็จการศึกษาจากแคว้นนี้

๑๖) รัฐกัมโพชะ อยู่เหนือสุดตั้งอยู่เหนือคันธาระ กัมโพชะเป็นแหล่งกำเนิดของม้าพันธุ์ดี รูปร่างสวยงามแข็งแรง ในสมัยพุทธกาลไม่ปรากฏว่าพระพุทธศาสนาได้แพร่ไปถึงแคว้นกัมโพชะ ในคัมภีร์อินเดียโบราณ แคว้นกัมโพชะมักจะได้รับการกล่าวขานควบคู่กันไปกับแคว้นคันธาระ

นอกจากนี้ในคัมภีร์ต่างๆ ยังปรากฏรายชื่อของแคว้นอื่นๆ อีก เช่น แคว้นโสวีระ ลักกะภักคะ พูลลิ โกลิยะ เป็นต้น ในยุคพุทธกาลนี้มีการปกครองทั้งสองระบบ คือ ระบบราชาธิปไตยกับระบบสามัคคีธรรม จะเห็นได้ว่าระบบราชาธิปไตยในสมัยพุทธกาลนี้พระราชามีอำนาจสมบูรณ์โดยไม่ต้องมีสภาและสมิติเหมือนกับสังคมระดับเผ่าที่ใช้กันก่อนสมัยพุทธกาล เพราะในยุคนี้เป็นรัฐที่มีอาณาเขตกว้างขวาง ไม่สามารถนำความคิดเห็นของเผ่ามาใช้กับกลุ่มคนที่ไม่ได้นับถือพระเวทที่อยู่ในรัฐเดียวกันได้ ความเป็นเผ่าถูกแทนที่ด้วยระบบวรรณะ ระบบการเมืองการปกครองแบบเผ่าจึงเสื่อมสลายไป

รัฐที่ปกครองด้วยระบบราชาธิปไตย เช่น รัฐมคธ ปกครองโดยพระเจ้าพิมพิสาร รัฐโกศลปกครองโดยพระเจ้าปเสนทิโกศล รัฐวังสะปกครองโดยพระเจ้าอุเทน และรัฐอวันตีปกครองโดยพระเจ้าจันทพิจโชติ ระบบการปกครองแบบนี้เป็นคู่แข่งกันในการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกับระบบสามัคคีธรรม แต่รัฐที่ปกครองด้วยระบบราชาธิปไตยจะมีความเข้มแข็งมากกว่า และได้ปราบปรามรัฐที่ปกครองด้วยระบบสามัคคีธรรมไว้ในอำนาจเกือบหมด คงเหลือแต่รัฐวัชชีรัฐเดียวที่ยังคงเข้มแข็งอยู่ แต่หลังจากพุทธปรินิพพานไม่นาน รัฐวัชชีก็ตกอยู่ใต้อำนาจของรัฐมคธซึ่งปกครองโดยระบบราชาธิปไตย

ส่วนการปกครองแบบสามัคคีธรรม คือ เป็นการปกครองแบบไม่มีกษัตริย์เป็นประมุขทรงอำนาจเด็ดขาด มีแต่ผู้ได้รับเลือกให้ทำหน้าที่เป็นประมุขแห่งรัฐ แล้วบริหารงานโดยการปรึกษาหารือกับสภา ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกแห่งเจ้าวงศ์ต่างๆ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นคณะผู้ครองแคว้น การปกครองแบบนี้นับได้ว่าเป็นประชาธิปไตยระดับหนึ่ง เพราะเวลาเมื่อเรื่องราวต่างๆ ของรัฐเกิดขึ้น พวกชนที่มีหน้าที่ในการปกครองก็จะประชุมพิจารณากันในสถานที่ที่เรียกว่า “สัณฐาคาร” มีลักษณะคล้ายๆ กับสภาผู้แทนราษฎรในปัจจุบัน ที่สมาชิกสภาต้องประชุมพิจารณาเรื่องราวต่างๆ รวมทั้งการออกกฎหมาย การตัดสินใจในกิจกรรมเกี่ยวกับอาณาจักรกันในสภา ในการใช้สัณฐาคารก็เช่นเดียวกัน เป็นสถานที่สำหรับประชุมพิจารณาเรื่องราวต่างๆ ของปกครอง เช่น ตอนที่

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงขอพระราชธิดาของเจ้าศากยะเพื่อมาเป็นพระมเหสี พวกศากยะก็ยกเรื่องนี้เข้าพิจารณากันในสันฐาคาร หรือในตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน พวกกษัตริย์มัลละก็เข้าไปประชุมกันในสันฐาคารเพื่อจะพิจารณาว่า จะจัดการกับพระพุทธสิริระอย่างไร และตอนที่พระอานนท์ไปแจ้งข่าวการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแก่เจ้ามัลละ ก็ได้ไปชี้แจงที่สันฐาคารในขณะที่เจ้ามัลละกำลังประชุมกันอยู่ ระบบสามัคคีธรรมนี้มีหลักการคล้ายคลึงกับระบบประชาธิปไตยอยู่หลายประการ อาจถือได้ว่าเป็นระบบประชาธิปไตยสมัยโบราณ หลักการของระบบนี้ที่สำคัญที่สุดคือ ความสามัคคี トラบใดที่ยังมีความสามัคคีกันอยู่อาณาจักรก็จะมี ความเข้มแข็ง แต่เมื่อเกิดการแตกแยกความสามัคคี เกิดการแก่งแย่งชิงอำนาจกัน อาณาจักรก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้

กล่าวโดยสรุปการปกครองถือเป็นกลไกทางสังคม ที่สามารถแยกออกเป็น ๒ รูปแบบ คือ การปกครองฝ่ายอาณาจักร และการปกครองฝ่ายศาสนจักร การปกครองอาณาจักรในสมัยพุทธกาล แบ่งการปกครองออกเป็น ๒ ประเภท คือ^{๒๒}

๑) รัฐแบบราชาธิปไตย

ในสมัยพุทธกาล การเมืองการปกครองของอินเดียโบราณ ได้พัฒนาขึ้นอีกขั้นหนึ่งคือ บรรดารัฐหรือแคว้นอิสระซึ่งทำสงครามแย่งชิงอำนาจกันลดจำนวนลง เพราะถูกผนวกเข้ากับแคว้นที่ชนะสงคราม แคว้นที่ชนะสงครามเหล่านี้จึงมีอาณาเขตขยายออกไปและมีแคว้นที่แพ้สงครามเป็นแคว้นในความปกครอง เกิดเป็นอาณาจักรขึ้น ๔ อาณาจักรคือ โกสัมพี (หรือวัตสะ) อวันตี โกศล และมคธ อาณาจักรเหล่านี้ต่างก็ต้องการมีอำนาจเหนืออาณาจักรอื่นๆ จึงเกิดการแข่งขันกันในการสร้างเสริมกำลัง ดังนี้

๑.๑ อาณาจักรวัตสะ เมืองหลวงคือ โกสัมพี ในสมัยพุทธ กาลกษัตริย์ที่ปกครองเมืองนี้คือ พระเจ้าอุเทนหรืออุทยนะ โอรสของพระเจ้าศตानीกะปรันตปะ แห่งราชวงศ์ภารตะ หลังรัชสมัยของพระองค์ อาณาจักรถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรอวันตี ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าส่งพระสาวกมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรุงโกสัมพี แรกๆ พระเจ้าอุเทนไม่ทรงพอพระทัย แต่เมื่อได้สนทนากับพระปิณ โทถการทวาหะแล้วก็ทรงพอพระทัยในคำสอนนั้น

๑.๒ อาณาจักรอวันตี เมืองหลวงคือ อุชเชนี พระเจ้าจันทปัทมโชติเป็นกษัตริย์ทรงมีอำนาจมาก ถึงกับครั้งหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูเตรียมป้องกันพระนครของพระองค์อย่างแข็งแรง

^{๒๒} ปรีชา ช่างขวัญยืน, วรรณคดีทางเมืองของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔-๖.

เพื่อเตรียมรับศึกอาณาจักรวันตีเป็นศูนย์กลางสำคัญของพระพุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่ง เป็นบ้านเกิดของพระสาวกสำคัญๆ เช่น พระมหากัจจายนะ พระโสณ อภัยกุมาร เป็นต้น

๑.๓ อาณาจักรโกศล เมืองหลวงคือสาวัตถี ในสมัยพุทธกาลกษัตริย์ที่ปกครองเมืองนี้มีหลายองค์ แต่ที่มีชื่อเสียงคือ พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงได้ชื่อว่าเป็นราชา เป็นหัวหน้าแห่งราชาทั้ง ๕ พระชนินุสฐาของพระองค์ทรงอภิเษกกับพระเจ้าพิมพิสาร ราชาแห่งแคว้นมคธ ภายหลังพระเจ้าพิมพิสารถูกพระเจ้าอชาตศัตรู พระราชโอรสจับขังทรมานจนสิ้นพระชนม์ พระโกศลเทวี ทรงเสียพระทัยตรอมใจจนสิ้นพระชนม์ พระเจ้าปเสนทิโกศลพิโรธจึงยึดแคว้นกาสิจึงทำให้เกิดศึกระหว่างแคว้นโกศลกับแคว้นมคธ

๑.๔ อาณาจักรมคธ ในสมัยพุทธกาล กษัตริย์ที่ปกครองแคว้นนี้ คือ พระเจ้าพิมพิสาร เดิมมีเมืองหลวงอยู่ที่ศิริวัชชะ ภายหลังได้ขยายเมืองออกไปและได้เปลี่ยนชื่อว่ารากคฤห์ พระองค์ทรงมีมเหสีหลายพระองค์ได้แก่ โกศลเทวี พระชนินุสฐาของพระเจ้าปเสนทิโกศล เจลลนา พระธิดาของเจ้าชายเจฎุกะแห่งลิจฉวี เกษมาท้พระ เจ้าหญิงแห่งแคว้นปัญจาบ การมีพระมเหสีซึ่งเป็นเจ้าหญิงจากแคว้นต่างๆ นี้ นอกจากแสดงว่าทรงมีพระราชอำนาจแล้ว ยังเป็นช่องทางให้แคว้นมคธสามารถขยายอำนาจได้อีกด้วย

๒) สมาพันธรัฐ สาธารณรัฐ หรือสามัคคีธรรม

คำข้างต้นทั้งสามคำนี้เป็นคำที่มีผู้ใช้เรียกระบบการปกครองของรัฐเล็กๆ ทางตอนเหนือของอินเดีย เรียกตามลักษณะของรัฐซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันอย่างหลวมๆ ของรัฐเล็กๆ คำว่าสาธารณรัฐ เป็นคำเรียกตามลักษณะการปกครอง ซึ่งประชาชนเป็นผู้เลือกผู้ปกครอง ส่วนคำว่าสามัคคีธรรมนั้น เรียกตามความนิยมของพุทธศาสนิกชนในเมืองไทย เพราะพระพุทธเจ้าตรัสถึงเหตุที่ทำให้รัฐเหล่านี้เข้มแข็ง โดยตรัสอธิบายนิยามธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีในรัฐ

ในบรรดารัฐเหล่านี้ รายละเอียดของการปกครองที่เราทราบมากที่สุดคือการปกครองของเจ้าศากยะ เพราะพระพุทธเจ้ามาจากเผ่านี้ ในรัฐนี้มีผู้ปกครองเรียกว่า ราชา ซึ่งบางสมัยมาจากคนตระกูลสูง บางสมัยมาจากการเลือกของประชาชน กิจการของรัฐดำเนินไปโดยผ่านที่ประชุมซึ่งประชุมกันในรัฐสภา ซึ่งเรียกว่า สันฐาคาร ผู้ที่เข้าประชุมมีทั้งคนหนุ่ม คนแก่ คนรวย คนจน เชื่อกันว่าสันฐาคารนี้อาจเป็นที่มาของรูปแบบการทำสังฆกรรม ผู้ที่จัดที่นั่งในที่ประชุมมีตำแหน่งเรียกว่า อาสนปัญญาปะกะ ประธานที่ประชุมเรียกว่า วินัยธร ไม่มีสิทธิออกเสียง หน้าที่เรียกคนเข้าประชุมให้ครบองค์เป็นของคณปุระกะ มีการเสนอหัวข้อการประชุมซึ่งเรียกว่าอุตติ ซึ่งจะต้องมีการประกาศเรียกว่า อนุสวะนัง การอภิปรายจะดำเนินไปตามมติและตรงประเด็น ข้อสรุปหรือปฏิญญาจะประกาศต่อที่ประชุม หากที่ประชุมเงิบถือว่ามิมีมติรับรองเป็นเอกฉันท์ หากมีผู้คัดค้าน

ให้ออกเสียงโดยเขียนลงในแผ่นไม้ที่เรียกว่า สลากา สีต่างๆ ซึ่งแทนความเห็นต่างๆ ผู้รวมคะแนนเสียงเรียกว่า สลากาคาหาปกะ ต้องเป็นผู้ปราศจากอคติต่างๆ เสียงข้างมาก (ยกยยะสิกัง) จะเป็นฝ่ายชนะ และมีเจ้าหน้าที่จดบันทึกไว้ เมื่อลงมติแล้วห้ามยกขึ้นพูดใหม่อีก

๒.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร

เมื่อจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักร จะเห็นได้ว่า ทั้งศาสนจักรและอาณาจักรต่างก็เป็นอำนาจในการปกครอง โดยศาสนจักรคืออำนาจการปกครองทางศาสนา และอาณาจักรคืออำนาจการปกครองทางบ้านเมือง ด้านองค์ประกอบมีทั้งที่คล้ายกันและแตกต่างกัน กล่าวคือ ศาสดาเป็นที่เคารพสูงสุดของศาสนา พระมหากษัตริย์หรือประธานาธิบดี เป็นต้น เป็นที่เคารพสูงสุดของบ้านเมือง ศาสนธรรมคือหลักคำสอนให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติตาม กฎหมายคือกฎเกณฑ์ข้อบังคับที่ประชาชนต้องประพฤติปฏิบัติตาม ศาสนพิธีคือพิธีกรรม พิธีการต่าง ๆ ที่เนื่องด้วยศาสนา ทางบ้านเมืองก็มีพิธีกรรม และพิธีการต่าง ๆ ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิต เป็นต้น ที่เนื่องด้วยบ้านเมือง ศาสนบุคคลคือผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนทางศาสนา เช่น นักบวช ทางบ้านเมืองจะมีรัฐบุรุษ นายกรัฐมนตรี ผู้ว่าราชการ เป็นต้น คือผู้ปฏิบัติตามกฎหมาย กฎเกณฑ์ กติกาทางบ้านเมือง ศาสนสถานคือสถานที่ประกอบศาสนกิจ สถานที่ราชการ เป็นต้น เป็นที่ประกอบกิจการบ้านเมือง ศาสนิกชนคือผู้เลื่อมใสศรัทธาในศาสนา ประชากรคือผู้ที่อยู่อาศัยในบ้านเมืองนั้น

ในประเด็นศาสนิกชนของศาสนจักรกับประชาชนของอาณาจักรนี้ อาจเป็นกลุ่มบุคคลกลุ่มเดียวกันหรือไม่ก็ได้ เพราะประชาชนในอาณาจักรนั้นอาจมีฐานะเป็นศาสนิกชนของศาสนาด้วย ในขณะที่ศาสนิกชนของศาสนาอาจไม่จำเป็นต้องเป็นประชาชนของอาณาจักรนั้นก็ได้ ตัวอย่างเช่น ศาสนาบางศาสนาอาจมีอำนาจเหนืออาณาจักร มีผลต่อการปกครองทางอาณาจักรด้วย เช่น ศาสนาคริสต์ เมื่อศึกษาจากประวัติศาสตร์จะเห็นได้ว่า หลาย ๆ ครั้งที่อำนาจของพระสันตปาปาซึ่งเป็นผู้ปกครองสูงสุดของศาสนาคริสต์ สามารถสั่งทางอาณาจักร คือกษัตริย์ ให้ออกไปทำสงครามเพื่อศาสนาได้ เช่น สงครามครูเสด หรือศาสนาอิสลามซึ่งบทบัญญัติทางศาสนาคือกฎหมายของประชาชนซึ่งจะเห็นได้ชัดจากอิสลามประเทศ ในขณะที่ศาสนิกชนของศาสนาหนึ่งศาสนาใดอาจไม่จำเป็นต้องเป็นประชาชนของดินแดนที่เป็นต้นกำเนิด ที่ตั้งมั่น หรือศูนย์กลางของศาสนานั้นก็ได้ เช่น พุทธศาสนิกชนซึ่งมีอยู่ทั่วโลก โดยคนเหล่านั้นไม่จำเป็นต้องอยู่ที่อินเดียซึ่งเป็นต้นกำเนิดของศาสนาพุทธ ไม่จำเป็นต้องอยู่ที่ทวีปเอเชียหรือประเทศไทยซึ่งเป็นที่ตั้งมั่นและศูนย์กลางของศาสนาพุทธ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรไม่เพียงการเปรียบเทียบด้านอำนาจและองค์ประกอบเท่านั้น เมื่อมองจุดมุ่งหมายสูงสุดของศาสนจักรกับอาณาจักรก็เป็นอีกจุดหนึ่งซึ่งต้องกล่าวถึง นั่นคือ จุดมุ่งหมายสูงสุดของศาสนาคือการพัฒนาด้านจิตใจไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์หรือนิพพาน โดยเน้นที่จิตใจเป็นสำคัญ ส่วนจุดมุ่งหมายของอาณาจักรคือความอยู่ดีกินดีของประชาชนในบ้านเมือง การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข โดยเน้นที่การพัฒนาด้านร่างกายและวัตถุ มีปัจจัย ๔ เป็นต้น เมื่อทั้งด้านร่างกายและจิตใจต่างก็อยู่ในตัวมนุษย์ ดังนั้น ศาสนจักรและอาณาจักรย่อมมีความสัมพันธ์กันในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์นั่นเอง

ศาสนามีความสำคัญทั้งสำหรับดำเนินชีวิตส่วนตัวและการดำเนินชีวิตในสังคม กล่าวคือ ในทางส่วนตัวศาสนาช่วยให้บุคคลมีจิตใจสงบมีกำลังใจที่จะต่อสู้กับอุปสรรคในชีวิตและมีชีวิตอยู่ต่อไป ทำให้สามารถนำพาชีวิตไปสู่จุดหมายปลายทางได้ ในทางสังคม ศาสนาทำให้สังคมมีความมั่นคงและเป็นเอกภาพ กล่าวคือ คนมีความเชื่อในเรื่องเดียวกันหรือคนที่นับถือศาสนาเดียวกันย่อมทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกิดความสมัครสมานสามัคคีและร่วมมือกัน ทำให้เกิดค่านิยมในทางเดียวกัน ทำให้คนในสังคมรู้สึกมีเอกลักษณ์ร่วมกัน ซึ่งทำให้มีลักษณะเด่นชัดแตกต่างไปจากสังคมอื่น ศาสนาได้ช่วยให้สังคมดำรงอยู่อย่างมั่นคง ชีวิตของปัจเจกชนในสังคมจึงมีความสัมพันธ์กับศาสนาอย่างแยกไม่ออกคือซึ่งดนัย ไชโยธา ^{๒๓} และ สุจิตรา อ่อนค้อม^{๒๔} กล่าวไว้พอสรุปได้ดังนี้

๑. ศาสนาทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เพราะทุกศาสนาล้วนมุ่งหวังให้ศาสนิกชนของตนเป็นคนดี และเมื่อศาสนิกชนเป็นคนดีแล้วสังคมก็ย่อมจะปราศจากความเดือดร้อน

๒. ศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งธรรมจรรยา และขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม และหากบุคคลในสังคมประพฤติปฏิบัติตามหลักทางศีลธรรมที่ศาสนานั้น ๆ วางไว้ย่อมทำให้สังคมมีความสุข

๓. ศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เพราะศาสนิกชนสามารถดำเนินวิถีชีวิตตามแบบอย่างของพระศาสดา หรือปฏิบัติตามหลักคำสอนทางศาสนา

^{๒๓} ดนัย ไชโยธา, นานาศาสนา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๕-๑๒.

^{๒๔} สุจิตรา อ่อนค้อม, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๒ - ๑๐.

๔. ศาสนาจะช่วยให้มนุษย์ทราบว่า สิ่งใดดีชั่ว ถูกผิด ตามมาตรฐานของศาสนานั้น ๆ และทราบถึงผลแห่งการกระทำนั้น ๆ เช่น คำสอนเรื่องหลักกรรมในพระพุทธศาสนา ว่าทำดีได้ดี หรือทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

๕. ศาสนาเป็นแหล่งรวมศิลปวิทยาการและถ่ายทอดวิทยาการ เนื่องจากจะเป็นแหล่งความรู้ของศาสตร์แขนงต่าง ๆ และถ่ายทอดศาสตร์เหล่านั้นไปสู่มนุษยในสังคม ความรู้ทางการแพทย์ ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม การช่าง การดนตรี และหัตถกรรม เป็นต้น

๖. ศาสนาเป็นเครื่องส่งเสริมความมั่นคงในการปกครองประเทศ เช่น พระมหากษัตริย์ไทยทรงยึดมั่นและดำเนินนโยบายในการปกครองประเทศด้วยหลักทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ

๗. ศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจเมื่อปลุชนเกิดความทุกข์ร้อนใจ กล่าวคือ เมื่อคนเราเกิดความทุกข์กายและใจ ก็ย่อมจะหาทางออกให้กับปัญหาที่เกิดขึ้น และรูปแบบหนึ่งของการแก้ไขปัญหาคือการนำหลักธรรมทางศาสนาที่ตนเคารพนับถือมาเป็นที่พึ่งทางใจ และนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหา

ฉะนั้น เมื่อถามถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการนับถือพระศาสนา เราจะได้รับคำตอบมากมายหลายประเด็นอันเป็นคำตอบจากแนวคิดของคนหลายๆ กลุ่มที่กล่าวถึงประโยชน์ของศาสนา เช่นพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ว่า^{๒๕}

“ศาสนาทุกศาสนามุ่งสอนให้คนประพฤติดี ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม ศาสนาเป็นที่พึ่งตลอดไปของมนุษย์ทั้งในยามสุขและยามทุกข์ ช่วยเตือนสติเราไม่ให้ประมาท หลงระเหิงยินดียามมีสุข ช่วยไม่ให้เราหมดสติเคืองกว้างในยามมีทุกข์ เพราะศาสนาเป็นหลักที่พึ่งยึดถือพักพิงทางใจของเราทุกคน ถึงแม้ต่างศาสนากันก็ยังช่วยประคับประคองให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข”

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วประโยชน์ของศาสนาตามทัศนะของบุคคลต่างๆ มีดังนี้

ท่านพระญาณวโรดมได้กล่าวไว้ในหนังสือศาสนาต่างๆว่าศาสนาทำให้คนมีหลักใจมีที่พึ่งพิงทางใจ^{๒๖} ส่วนธีรยุทธ สุนทร^{๒๗} ก็ได้ให้ความเห็นในเรื่องประโยชน์ของศาสนาไว้ว่า

^{๒๕} กระทรวงศึกษาธิการ, กรมการศาสนา, คู่มือครูจริยศึกษาเรื่องศาสนา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๓.

^{๒๖} พระญาณวโรดม, ศาสนาต่างๆ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓-๔.

^{๒๗} ธีรยุทธ สุนทร, ศาสนาโนปมศาสตร์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖.

๑. ศาสนาสอนให้ทุกคนเป็นคนดีและมีศีลธรรม

๒. มีความสำคัญต่อชาติ ประเทศ กลุ่มชนนั้นๆ ในด้านต่างๆ เช่น ด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี สถาปัตยกรรม ประติมากรรม วิจิตรศิลป์ และสามัคคีธรรม เป็นต้น

๓. บางชาติใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในด้านการเมืองการปกครอง

๔. ทำให้คนปกครองตนเองได้ทั้งในที่ลับและในที่แจ้ง

๕. ทำให้ผู้นับถือดำเนินชีวิตไปอย่างมีหลัก

๖. ทำให้คนต่างจากสัตว์

๗. ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์มิใช่หุ่นหรือเครื่องจักร

เมื่อศาสนาได้มีหลักคำสอนที่สามารถทำให้ผู้ศึกษาหรือนับถือได้นำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นแล้ว ก็กล่าวได้ว่าร่วมกันสร้างความสงบสุขให้เกิดขึ้นอันเป็นหน้าที่ของทุกคน ซึ่งสามารถสรุปได้ ดังนี้

๑. ศึกษาหลักธรรม และปฏิบัติตามคำสอนของพระศาสดา ตลอดจนนำหลักธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้คนในสังคม

๒. ศึกษาความสำคัญของศาสนาที่มีต่อสังคมและประชาชน โดยให้เห็นคุณค่าของศาสนาที่ตนนับถือ ตลอดจนคุณค่าของศาสนาที่คนอื่น ๆ นับถือ เพื่อนำหลักจริยธรรม ในศาสนา มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาประเทศ และทำให้สังคมมีความสงบสุข

๓. ศึกษา และเข้าร่วมประกอบศาสนพิธีตามโอกาส ซึ่งการประกอบพิธีกรรมทางศาสนานั้น ไม่ควรขัดต่อความสงบเรียบร้อยของกฎหมายบ้านเมือง ตลอดจนไม่ขัดกับจารีตประเพณีอันดีงามของสังคมที่สืบทอดกันมา

๔. เผยแผ่ศาสนาที่ตนนับถืออยู่ไปยังศาสนิกชนผู้นับถือศาสนาเดียวกัน และศาสนิกชนต่างศาสนา เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับศาสนา และเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ทางด้านศาสนาระหว่างกัน

๕. ปกป้องและรักษาศาสนาที่ตนเองนับถือ ตลอดจนสถาบันและองค์กรทางศาสนาต่าง ๆ มิให้ผู้ใดสร้างความเสื่อมเสียให้ได้ และหากมีผู้ใดเกิดความเข้าใจผิดในศาสนาที่เรานับถือ ก็ควรให้ความกระจ่างและสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง

๖. ไม่ลบหลู่ดูหมิ่นศาสนาอื่น ๆ กล่าวคือ ไม่ดูหมิ่นหลักคำสอน ศาสดา คัมภีร์ ศาสนิกชน และพิธีกรรมทางศาสนา ตลอดจนไม่ทำลายรูปเคารพ หรือ โบราณสถานและโบราณวัตถุของศาสนาอื่น ๆ

๑. ส่งเสริมให้มีกิจกรรมระหว่างศาสนา และศาสนิกชนที่นับถือศาสนาอื่น ๆ ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างกัน และเพื่อประสานความช่วยเหลือกันในอนาคต

๒. ช่วยพัฒนาศาสนสถาน เนื่องจากศาสนสถานเป็นที่ประกอบพิธีกรรม และเป็นที่พักของนักบวช ตลอดจนเป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรมของศาสนาต่าง ๆ ดังนั้น ศาสนิกชนที่ดี ควรช่วยกันพัฒนาศาสนสถานของตนให้สะอาดเรียบร้อย และทำนุบำรุงส่วนที่เสียหายให้มีความมั่นคงแข็งแรงต่อไป

ศาสนามีอิทธิพลต่อสังคมทั้งทางลบและทางบวก กล่าวคือ ศาสนาย่อมก่อให้เกิดทั้งความแตกแยกและการรวมตัวกันของสังคม^{๒๘} ซึ่งอาจแยกศึกษาได้ดังนี้

๑. ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มอิทธิพลของศาสนา ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มด้วยปัจจัย ๒ อย่าง คือ

๑.๑ อิทธิพลของคำสอน การตีความหมายคำสอนแตกต่างกันก่อให้เกิดนิกายทางศาสนาขึ้น การเกิดนิกายใหม่ หมายถึงเกิดการรวมกลุ่มของหมู่ชนที่มีความเห็นในด้านคำสอนเป็นอย่างเดียวกันและมั่นใจว่าการตีความของตนเองมีความถูกต้องตรงต่อความประสงค์ของศาสนา

๑.๒ อิทธิพลของพิธีกรรม พิธีกรรมทางศาสนาก็ทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางศาสนาขึ้นได้ กล่าวคือ ผู้นิยมพิธีกรรมแบบเดียวกันย่อมจะรวมเป็นพวกเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปจนถึงระดับตระกูล เผ่าและชาติ

๒. ก่อให้เกิดการแยกกลุ่ม ศาสนาและความเชื่อแบบใหม่ ย่อมก่อให้เกิดสังคมแบบใหม่ ความเชื่อทางศาสนาแบบใหม่ย่อมนำมาซึ่งความขัดแย้งกับความเชื่อทางศาสนาแบบเก่า ก่อให้เกิดความรังเกียจสงสัยต่อหมู่ชนที่นับถือแตกต่างไปจากตน ซึ่งเป็นให้เกิดความขัดแย้งและอาจนำไปสู่การชนฆ่ากันที่สุดในที่สุด

๓. มีอิทธิพลต่อทัศนคติทางสังคม คำสอนของแต่ละศาสนามีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของคนในสังคมที่นับถือศาสนานั้น ๆ เช่น ทัศนคติเกี่ยวกับชีวิต เรื่องทางเพศ สงคราม ทรัพย์สินสมบัติ เศรษฐกิจและความงาม เป็นต้น

๔. มีอิทธิพลต่อระบบคุณค่าทางศีลธรรมแก่สังคม คำสอนทางศีลธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมก่อให้เกิดระบบความประพฤติของคนในสังคมทั้งในด้านกฎหมาย การกระทำ ศิลปะ เป็นต้น

^{๒๘} เตือน คำดี, ศาสนศาสตร์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๔๒ - ๒๔๔.

๕. มีอิทธิพลต่อการสร้างศิลปะ กล่าวคือ ศาสนาก่อให้เกิดศิลปะต่าง ๆ เช่น ละคร วรรณคดี จิตรกรรมฝาผนัง การแกะสลัก สถาปัตยกรรม การเดินรำ เป็นต้น

ดังนั้น ศาสนาจึงมีบทบาทและอิทธิพลต่อสังคม ทั้งในด้านควบคุมและปรับสภาพสังคมให้ประสานสอดคล้องและในขณะเดียวกันก็อาจจะก่อให้เกิดความความขัดแย้งในสังคม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอิทธิพลแนวความเชื่อที่มีต่อคำสอนของศาสนานั้น ๆ

ประโยชน์ของการนับถือศาสนา การนับถือศาสนาเป็นเรื่องที่ดี ไม่ใช่ประโยชน์หรือมกมายแต่อย่างใด เพราะศาสนามีคำสั่งสอนเกี่ยวกับชีวิต สังคม ทรัพย์สมบัติ เศรษฐกิจ ความงาม อุดมคติ ซึ่งล้วนเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อบุคคล สังคม สิ่งแวดล้อม ชีวิตที่ปราศจากศาสนาย่อมเป็นดังชีวิตที่เดินอยู่ท่ามกลางสายฝนที่ปราศจากการกั้นร่ม ประโยชน์ของการนับถือศาสนาอาจสรุปได้ดังนี้^{๒๕}

๑. ศาสนาทำให้ผู้นับถือปกครองตนเองได้

๒. ศาสนาทำให้ผู้นับถือเป็นคนฉลาด เป็นคนดีและเป็นคนมีความสุข

๓. ศาสนาทำให้สังคมดีน่าอยู่อาศัย

๔. ศาสนาทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเป็นไปในลักษณะที่พึงประสงค์

๕. ศาสนาทำให้คนแตกต่างจากสัตว์

๖. ศาสนาทำให้ผู้นับถือดำเนินชีวิตอย่างมีหลัก

กล่าวโดยสรุปความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรต่างมีรูปแบบการปกครองที่มีเอกลักษณ์ มีกฎ ระเบียบ แบบแผนเป็นของตัวเอง ซึ่งสถาบันเกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ด้วยกัน มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีหน้าที่ในการขัดเกลาทางสังคมคนละหน้าที่ มีรูปแบบความสัมพันธ์อยู่ ๒ รูปแบบ^{๒๖} คือ

๑. ความสัมพันธ์ลักษณะสนับสนุนส่งเสริม ซึ่งความสัมพันธ์รูปแบบนี้เกิดขึ้นโดยการแบ่งหน้าที่กันทำ โดยมีวัตถุประสงค์เดียวกันคือการนำสันติสุขมาสู่สังคม เพื่อให้สมาชิกในสังคมดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เช่นอาณาจักรมีกษัตริย์เป็นผู้นำ มีหน้าที่ป้องกันคุ้มครองประเทศชาติไม่ให้มีการรุกราน ขัดแย้ง หรือแก้ปัญหาให้เกิดขึ้นแก่ประชาชน ส่งเสริมให้ประชาชนประกอบอาชีพตามความเหมาะสม ส่วนศาสนจักรทำหน้าที่ในการอบรมสั่งสอน

^{๒๕} สุจิตรา อ่อนค้อม, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า๑.

^{๒๖} แสวง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๖-๘.

ประชาชนให้มีศีลธรรม จริยธรรม รู้จักรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตน เพื่อเป็นการลดหรือแก้ไขปัญหาให้แก่ผู้ปกครองอาณาจักร ต่างฝ่ายต่างสนับสนุนซึ่งกันและกัน

๒. ความสัมพันธ์ลักษณะขัดแย้ง คือไม่ลงรอยกันหรือขัดแย้งเป็นปฏิปักษ์ซึ่งกันและกัน ต่างฝ่ายต่างพยายามชิงกันเป็นแกนนำสังคมหรือทำลักษณะครอบงำซึ่งกันและกัน เช่น การทำลายพระพุทธรูปศาสนาของพระเจ้าปุษยมิตร กษัตริย์ราชวงศ์ศุงคะ คือเมื่อถึงรัชสมัยของกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์โมริยะ คือราชวงศ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช มีอำมาตย์คนหนึ่งชื่อปุษยมิตร ซึ่งเป็นพราหมณ์ได้ทำรัฐประหาร โค่นล้มราชวงศ์โมริยะลงแล้วตั้งราชวงศ์ใหม่ชื่อราชวงศ์ศุงคะ แล้วขึ้นครองราชย์ จากนั้นก็เริ่มแผนทำลายพระพุทธรูปศาสนาทันที โดยสั่งให้เผาวัดวาอารามและสังหารพระภิกษุโดยได้ตั้งค่าหัวไว้รูปละ ๑๐๐ ทินาร์ พร้อมกับรื้อฟื้นพิธีการของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่น อัสวเมธ ถือน้ำมาบูชาผู้ขึ้นอีก เป็นต้น เมื่อเกิดการขัดแย้งกันขึ้น ฝ่ายศาสนจักรมักจะเสียเปรียบฝ่ายอาณาจักรมากกว่าเพราะด้อยในเรื่องกำลังการต่อสู้

หรืออีกนัยหนึ่งก็พิจารณาได้ว่า ศาสนจักรและอาณาจักรมีความสัมพันธ์กันในแง่ที่ต่างฝ่ายต่างให้การสงเคราะห์กันและกันตามหลักการสงเคราะห์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในหลักธรรมหลายสูตร ในพระธรรมเทศนาหลายสูตรแต่เมื่อประมวลมาแล้วทรงตรัสเรื่องการสงเคราะห์ไว้ในทานวรรค^{๓๐}ว่า การสงเคราะห์ ๒ อย่างคือ ๑. การสงเคราะห์ด้วยอามิส ๒. การสงเคราะห์ด้วยธรรม ในการสงเคราะห์ ๒ อย่างนี้การสงเคราะห์ด้วยธรรมเป็นเลิศ

ผู้วิจัยมองว่า การสงเคราะห์ด้วยธรรมเป็นเลิศ ดีงามกว่าการสงเคราะห์ด้วยสิ่งของ เพราะการสงเคราะห์ด้วยธรรมสามารถทำให้คนธรรมดาสามัญก้าวสู่ความเป็นกัลยาณบุุชชน โดยที่ผู้สงเคราะห์สามารถเข้าสู่พระนิพพานได้ แต่การสงเคราะห์ด้วยอามิสไม่สามารถเข้าสู่พระนิพพานได้ เป็นแต่เพียงช่วยสนับสนุนให้บุคคลได้ตั้งสมุณงามความดี แต่ทั้งนี้การสงเคราะห์ทั้ง ๒ ส่วนต่างมีส่วนเกื้อกูลกันอย่างขาดไม่ได้

๒.๔ สรุป

เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว ศาสนากับศาสนจักรมีความหมายที่แตกต่างกันคือ ศาสนาจะหมายถึงหลักการและคำสั่งสอน ซึ่งเกิดขึ้นมาเพื่อเป็นที่พึ่งของประชาชนผู้ใคร่ในความสงบทางจิตใจในทางพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอนสู่ศาสนิกชนในศาสนา โดยมีจุดมุ่งหมายคือประโยชน์ที่จะได้รับตั้งแต่ขั้นต้นคือความสงบสุข จนถึงประโยชน์สูงสุดคือการเข้าสู่พระนิพพานโดยไม่เลือกเพศ ภาวะ ชนชั้นวรรณะ เชื้อชาติหรือศาสนา

^{๓๐} อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๔๕/๑๒๒.

ส่วนศาสนจักร หมายถึงอำนาจปกครองทางศาสนา และเมื่อพิจารณาด้านองค์ประกอบก็จะเห็นว่าองค์ประกอบของศาสนาได้แก่ ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนพิธี ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ส่วนองค์ประกอบของศาสนจักร ได้แก่ ศาสนิกชน อาณาเขตหรือดินแดน คณะผู้ปกครอง อำนาจ ซึ่งมีความแตกต่างกัน ตรงที่ว่าองค์ประกอบของศาสนาจะยังไม่กล่าวถึงอำนาจการบริหารและการปกครอง แต่องค์ประกอบของศาสนจักรกล่าวรวมไปถึงการใช้อำนาจในการบริหารและการปกครองด้วย

อาณาจักร หมายถึง เขตแดนที่อยู่ในอำนาจปกครองของรัฐบาลหนึ่ง ๆ ซึ่งมีอำนาจในการปกครองทางบ้านเมืองที่มีส่วนประกอบ ๔ ประการ คือ ประชาชน ดินแดน รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย โดยที่การปกครองไม่ว่าจะเป็นระบบสมบูรณาญาสิทธิราชหรือประชาธิปไตย หรือ สหรัทธิธรรม ล้วนมีเป้าหมายคือความสงบสุข ความเจริญรุ่งเรือง ความอยู่ดีกินดีของประชาชน เป็นเป้าหมายสำคัญ

ทั้งอาณาจักรและศาสนจักรล้วนมีความสัมพันธ์เนื่องถึงกัน ทั้งในลักษณะสนับสนุน ส่งเสริม โดยมีวัตถุประสงค์คือการนำสันติสุขมาสู่สังคม เพื่อให้สมาชิกในสังคมดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สอนประชาชนให้มีศีลธรรม จริยธรรม รู้จักรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตน เพื่อช่วยลดหรือแก้ไขปัญหาให้แก่ผู้ปกครองอาณาจักร ต่างฝ่ายต่างสนับสนุนซึ่งกันและกัน ในส่วนความสัมพันธ์ลักษณะขัดแย้งกัน เกิดขึ้นเพราะความต้องการแย้งชิงกันเป็นแกนนำสังคม หรือทำลักษณะครอบงำซึ่งกันและกัน เช่น การทำลายพระพุทธศาสนาของพระเจ้าปุຍุมิตร ซึ่งความสัมพันธ์ลักษณะนี้จะสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้นับถือศาสนามากกว่า

บทที่ ๓

บทบาทการสงเคราะห์ระหว่างพระเจ้าปเสนทิโกศลกับศาสนจักร

ในบทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอถึงรายละเอียดถึงบทบาทการสงเคราะห์ระหว่างพระเจ้าปเสนทิโกศลกับศาสนจักรว่าจะมีรายละเอียดอย่างไร โดยการยึดหลักที่ว่าฝ่ายศาสนจักรหมายถึงพระพุทธศาสนา ส่วนฝ่ายอาณาจักรหมายถึงชาวแคว้นโกศล โดยมีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นองค์ประมุข ดังนั้น ก่อนที่จะนำเสนอถึงรายละเอียดบทบาทการสงเคราะห์ระหว่างพระเจ้าปเสนทิโกศลกับศาสนจักร ผู้วิจัยจะนำเสนอประวัติและบทบาทของพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นเบื้องต้น เพื่อประโยชน์ต่อการที่จะนำไปสู่การหาคำตอบที่ตั้งไว้ต่อไป

๓.๑ ประวัติแคว้นโกศล

แคว้นโกศล เป็นแคว้นใหญ่ มีแสนยานุภาพอย่างมาก มีนักวิชาการหลายท่านได้อธิบายถึงแคว้นนี้ไว้ เช่นพระราชธรรมมุนี ได้กล่าวไว้ว่า แคว้นโกศลเป็นแคว้นที่รุ่งเรืองและมีอำนาจมากอีกแคว้นหนึ่ง ในสมัยพุทธกาล แคว้นกาสีในสมัยนั้นขึ้นอยู่กับแคว้นโกศล มีหลักฐานทั้งฝ่ายพระพุทธศาสนาและฝ่ายอื่น ๆ แสดงว่าสาธารณรัฐสภาของพระพุทธเจ้าอยู่ภายใต้อำนาจของแคว้นโกศล ในช่วงปลายศตวรรษที่ ๖ ก่อนคริสต์ศักราช แคว้นโกศลได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นโกศลกับแคว้นมคธนั้นเป็นจุดสำคัญทางการเมืองในสมัยพุทธกาล^๑

ส่วนคณั ไซโยธา ก็ได้อธิบายไว้ว่า^๒ แคว้นโกศลตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของแคว้นมคธ โดยมีแคว้นกาสีคั่นอยู่ ดังนั้น อาณาเขตของแคว้นโกศลทางทิศตะวันออกเฉียงใต้จึงติดต่อกับแคว้นกาสี ทิศตะวันตกติดต่อกับแคว้นปัญจาละ ทิศเหนือติดต่อกับเทือกเขาหิมาลัย ทิศตะวันออกติดต่อกับสาธารณแคว้นมัลละและสาธารณแคว้นวัชชี

แคว้นโกศลมีชื่อเรียกอีกนามหนึ่งว่า อูฐ ชื่อนี้มาจากคำว่า อโยธยา อันเป็นชื่อเมืองสำคัญและศักดิ์สิทธิ์ของชาวอินเดียในฐานะเป็นของพระราม พระโอรสในพระเจ้าทศรถ ตามมหากาพย์รามายณะ และเป็นเมืองหลวงดั้งเดิมของแคว้นนี้ เมืองอโยธยายังมีอยู่ในปัจจุบันเรียกกันว่า อโยธยาบ้าง อูฐบ้าง อวัธบ้าง แคว้นโกศลอยู่ในรัฐอุดรประเทศของสาธารณรัฐอินเดีย

^๑ พระราชธรรมมุนี (เกียรติ สุกิตติ), มหาชนบท ๑๖ แคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑.

^๒ คณั ไซโยธา, นานาศาสนา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕๑.

๓.๒ ประวัติของพระเจ้าปเสนทิโกศล

พระเจ้าปเสนทิ^๓ เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามหาโกศลซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์แห่งแคว้นโกศล เมื่อได้เป็นผู้ครองแคว้นโกศลต่อจากพระราชบิดา จึงมีพระนามว่า “พระเจ้าปเสนทิโกศล” ซึ่งมีชื่อแคว้นต่อท้ายพระนามด้วย เมื่อยังทรงพระเยาว์ได้เสด็จไปศึกษาศิลปวิทยาในสำนักอาจารย์ทิสปาโมกข์ ณ กรุงตักศิลา^๔ มีพระสหายซึ่งเป็นศิษย์ร่วมรุ่นอีก ๒ พระองค์คือ เจ้าชายมหาลี (ลิจฉวี) แห่งเมืองเวสาลี แคว้นวัชชี และเจ้าชายพันธุละ แห่งเมืองกุสินารา แคว้นมัลละ เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วเสด็จกลับกรุงสาวัตถี ได้แสดงศิลปวิทยาที่ได้ศึกษามาให้หมู่ญาติได้ทอดพระเนตร โดยมีพระชนก พระชนนีเป็นประธาน ปเสนทิวรชกุมารได้รับความโปรดปรานจากพระเจ้ามหาโกศลเป็นอย่างยิ่ง ในเวลาต่อได้โปรดให้อภิเษกในราชสมบัติเป็นพระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล^๕ โดยมีเมืองสาวัตถี (Savatthi) หรือสราวาสตี (Sravasti) ในภาษาสันสกฤตเป็นราชธานี ในปกรณ์ฝ่ายสันสกฤตเรียกพระองค์ว่า พระเจ้าประเสนชิต

พระองค์มีพระมเหสีหลายพระองค์ ที่สำคัญคือ พระนางมัลลิกา และพระนางวาสภขัตติยา^๖ มีพระโอรส คือ เจ้าชายพรหมทัต และเจ้าชายวิฑูทกะ มีพระราชธิดาคือ วชิรราชธิดา^๗ และสุมมนาราชกุมารี^๘ ต่อมาเจ้าชายพรหมทัตก็ได้ออกบวชจนบรรลุพระอรหันต์ ส่วนเจ้าชายวิฑูทกะยึดอำนาจจากพระองค์แล้วครองราชย์สมบัติต่อมา

พระสหาย ๑ ใน ๒ พระองค์ คือ เจ้าชายพันธุละ ได้ถูกคู่อริกลั่นแกล้งในระหว่างทรงแสดงศิลปวิทยาท่ามกลางพระประยูรญาติ แม้จะเป็นที่พอพระทัยของพระประยูรญาติ แต่ด้วยทรงน้อยพระทัยที่ผู้ไม่เท่าทันเล่ห์กลของศัตรู จึงทรงหนีออกจากเมืองกุสินารา มาขอถวายตัวรับใช้พระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์จึงทรงแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดี นามว่า พันธุละเสนาบดี (มีกริยาเหมือนนางมัลลิกา เช่นเดียวกับพระนางมัลลิกาเทวี พระมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล)

^๓ ปัญญา ใช้บางยาง, ๗๕ อุบาสก พุทธสาวกในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

^๔ เสฐียร พันธงชัย, นักศึกษามหาวิทยาลัยตักศิลา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑-๒.

^๕ สุริย์ มีผลกิจ, พุทธประวัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : บ.คอมฟอร์ม จก., ๒๕๕๑), หน้า ๑๘๐.

^๖ คณะกรรมการแผนกตำรา, ธรรมบทภาคที่ ๓ แปลโดยพยัญชนะ, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑ - ๑๔.

^๗ ม.ม.(ไทย) ๑๓ / ๓๕๓ / ๔๓๕-๔๔๒.

^๘ อ.ป.ญจก.(ไทย) ๒๒/๓๑/๔๕-๔๘. , อ.ป.ญจก.อ.๓/๓๑/๑๔-๑๘.

บ้านปลายพระชนม์ชีพของพระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์มีพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา ได้เสด็จประพาสหัวเมือง และได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย เนื่องจากที่ฆาตกรขณะอำมาตย์ ก่อการกบฏ พระองค์จึงเสด็จไปขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าอชาตศัตรู แต่ไม่ทันได้เข้าเมือง เพราะประตูเมืองปิดเสียก่อน ด้วยความเหนื่อยและทรงชรามากแล้ว จึงได้สิ้นพระชนม์ที่ประตูเมือง ในคืนที่ไปถึงนั่นเอง

๓.๓ การนับถือพระพุทธศาสนา

พระเจ้าปเสนทิโกศลเดิมนับถือศาสนานิกเรณถ์ และเชื่อถือในการบูชาัญญูของพราหมณ์ แม้เมื่อมานับถือพระพุทธศาสนาแล้วก็ยังไม่เลิกบูชาัญญูและยังนับถือนักบวชชีเปลือยอยู่ เมื่อพระองค์นับถือพระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะและเป็นศาสนูปถัมภก (ผู้อุปถัมภ์ศาสนา) ที่สำคัญในสมัยพุทธกาล ทรงมีความรักและความเคารพพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าอยู่เป็นประจำ ทรงสนทนากับพระพุทธเจ้าในเรื่องต่างๆ ซึ่งได้มีการบันทึกไว้ในพระไตรปิฎก ดังนี้

๑. การพบพระพุทธเจ้า

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสนพระทัยในเรื่องศาสนามาก ในสมัยนั้นมีเจ้าลัทธิตศาสนาตั้งตนเป็นศาสดาสั่งสอนธรรมอยู่หลายท่าน ที่มีชื่อเสียงได้รับยกย่องว่าเป็นพระอรหันต์ ๖ ท่าน คือ ปุณณกัสสป มกขลิโกศล นิคเรณถนาฎบุตร สัตถุชัยเวลัฏฐบุตร ปุทฺธกัจจายณะ และอชิตเกสกกัมพล ซึ่งมักจะรวมเรียกว่าศาสดาทั้ง ๖^๕

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบกิตติศัพท์ (เสียงเล่าลือ) ดังกล่าวจึงมีพระประสงค์จะพบพระอรหันต์ผู้ประกาศตนว่าเป็นพุทธะเป็นสัพพัญญู (ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง) จึงโปรดให้นิมนต์ศาสดาทั้ง ๖ ไปรับพระราชทานอาหารในพระราชวัง แล้วทรงตรัสถามตรงๆ ว่าท่านทั้งหลายสามารถปฏิญาณ (ยืนยัน) ได้หรือไม่ว่าเป็นพุทธะ ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ศาสดาทั้ง ๖ เกรงพระบรมเดชานุภาพของพระราชา คิดว่าถ้าหากทูลว่าตนเป็นพุทธะ พระเจ้าปเสนทิโกศลจะตรัสถามธรรมที่ลึกซึ้งอันเป็นพุทธวิสัย จะไม่อาจทูลตอบได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็จะถูกลงโทษฐานหลอกลวงมหาชนว่าเป็นพุทธะ จึงได้นิ่งเสีย ไม่มีผู้ใดกล้าปฏิญาณว่าตนเองเป็นพุทธะ เมื่อถูกถามซ้ำอีกไม่มีทางตอบบายเบี่ยงเป็นอย่างอื่น จึงต้องยอมรับว่าพวกตนมิได้เป็นพุทธะ เป็นแต่คณาจารย์ธรรมดาคำที่เล่าลือกันว่าเป็นพุทธะนั้นเป็นเรื่องของสาวกบริวารที่ยกย่องกันเอง

^๕ ส.ส.(ไทย) ๑๕ / ๑๒๒ / ๑๔๑,

เมื่อพระพุทธศาสนาตั้งมั่นในแคว้นมคธแล้ว อีก ๒ ปีต่อมาก็ได้แผ่ไปถึงแคว้นโกศล มีผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนาบริจาครทรัพย์สร้างวัดในกรุงสาวัตถี เมืองหลวงของแคว้นโกศล หลายแห่ง เช่น อนาคตภินทิกเศรษฐีสร้างวัดพระเชตะวันมหาวิหาร และนางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้าง วัดบุพพาราม คราวหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ วัดพระเชตะวัน แล้ว ทูลถามว่าท่านพระโคตมทรงปฎิญาณได้หรือไม่ว่าได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอย่างยอดเยี่ยม

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า พระองค์ทรงปฎิญาณว่าพระองค์ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิ ญาณอย่างยอดเยี่ยมแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า บรรพชิตเหล่าอื่น เช่น ศาสดาทั้ง ๖ เมื่อพระองค์ตรัสถามว่า ท่านเหล่านั้นปฎิญาณได้หรือไม่ว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ ก็ไม่มี ผู้ใดปฎิญาณสักคน ทั้งๆ ที่ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ที่มีอายุมากแล้ว เป็นเจ้าลัทธิที่มหาชนยกย่อง ส่วนพระพุทธเจ้ายังทรงหนุ่มอยู่ สนวชมากก็ไม่สู้นาน โฉนพระองค์จึงกล้าปฎิญาณแล้ว พระพุทธเจ้า ตรัสตอบว่า ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นของ ๔ อย่างว่าเป็นของเล็กน้อย^{๑๑} คือ

- (๑) อย่าดูถูก ดูหมิ่นกษัตริย์อย่างยิ่งทรงพระเยาว์
- (๒) อย่าดูถูก ดูหมิ่นงูตัวเล็ก
- (๓) อย่าดูถูก ดูหมิ่นไฟว่าเล็กน้อย
- (๔) อย่าดูถูก ดูหมิ่นภิกษุอย่างยิ่งหนุ่มอยู่

ของ ๔ อย่างนี้ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าเล็กน้อยไม่สำคัญ เพราะพระมหากษัตริย์แม้ยังทรง พระเยาว์ แต่ก็มีพระราชอำนาจมาก หากทรงพิโรธขึ้นอาจลงพระราชอาญาอย่างหนักได้ งูพิษแม้ตัว เล็กก็กัดคนให้ตายได้ ไฟเพียงเล็กน้อยก็อาจเผาบ้านเรือนผลาญชีวิตคนได้ พระภิกษุแม้ยังหนุ่ม แต่ก็เป็นผู้มีศีล ผู้ใดประทุษร้ายต่อภิกษุผู้มีศีล ผลแห่งกรรมชั่วย่อมแผดเผาผู้นั้น บุตรภรรยาและ ทรัพย์สมบัติของผู้นั้นย่อมพินาศ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลได้กราบทูลว่า พระธรรมของพระพุทธเจ้าแจ่มแจ้งนัก และปฎิญาณตนเป็นอุบาสกของถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิตตั้งแต่นั้นนี้เป็นต้นไป

๒. พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงลืมนัดของถวายพระสงฆ์และทรงปรารถนาที่จะเป็นญาติ กับพระพุทธเจ้า

ในวันหนึ่ง ขณะที่พระองค์ประทับยืนบนปราสาท ทางทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุ สงฆ์หลายพันรูป ไปฉันภัตตาหารในคฤหาสน์ของคหบดีผู้มั่งคั่ง มีท่านอนาคตภินทิกะ เป็นต้น ทรงมีพระราชประสงค์จะถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ จึงได้ทรงให้นิมิตต์พระพุทธเจ้า

^{๑๑} ส.ส.(ไทย) ๑๕ / ๑๒๒ / ๑๒๓.

พร้อมด้วยหมูกิจยุเพื่อฉันภัตตาหารในพระราชวังตลอด ๗ วัน หลังจากนั้น ทรงกราบทูลขอให้ พระพุทธเจ้าฉันในพระราชวังเป็นประจำ แต่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธเพราะทุกคนต่างรอคอย พระองค์ ซึ่งต้องสงเคราะห์ประชาชนให้ทั่วหน้ากัน ประการสำคัญพระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะไม่ เสวยภัตตาหารในที่เดียวตลอดไป พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าส่งพระภิกษุ ไปฉันในพระราชวังเป็นประจำ พระพุทธเจ้าทรงมอบภาระนี้แก่พระอานนท์

คราวหนึ่ง พระองค์ทรงลี้มัจฉของถวายแต่พระสงฆ์ ที่เข้าไปฉันภัตตาหารใน พระราชวังติดต่อกันถึง ๗ วัน ในวันหลังๆ จึงไม่มีภิกษุเข้าไปในพระราชวัง มีแต่พระอานนท์ รูปเดียวเท่านั้น พระองค์ไม่ทรงพอพระทัยจึงเสด็จไปทรงดำนิพระสงฆ์ต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ทรงดำนิภิกษุ แต่ทรงชี้ให้พระเจ้าปเสนทิโกศลทราบว่า การที่สาวกของพระองค์ ไม่เข้าไปฉันในราชสำนักเพราะยังไม่มีควมคุ้นเคย^{๑๑}

ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลเมื่อเสด็จกลับไปแล้ว ทรงดำริว่าเราควรทำความคุ้นเคยกับ ภิกษุสงฆ์ ทรงดำริว่าถ้าเราอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงในตระกูลศากยะ ซึ่งเป็นตระกูลเดียวกับ พระพุทธเจ้า ภิกษุสงฆ์ก็จะเกิดความคุ้นเคยกับเรา เพราะคิดว่าเราเป็นญาติของพระพุทธเจ้า จึงได้ ทรงส่งพระราชสาส์น ไปขอธิดาของวงศ์ศากยะมาเพื่ออภิเษกเป็นพระมเหสี ปรากฏว่าทางศากยวงศ์ ประชุมกันแล้วไม่เต็มใจที่จะถวาย แต่เนื่องด้วยเกรงพระราชอำนาจของพระเจ้าปเสนทิโกศลจึง จำใจส่งเจ้าหญิงवासกขัตติยา ธิดาของพระเจ้ามหามานะ ผู้เกิดจากนางทาสี (หญิงรับใช้ของพระเจ้า มหามานะ) ไปถวายพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพอพระทัย อภิเษกไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี ต่อมาพระ นางवासกขัตติยาประสูติพระโอรสองค์หนึ่ง คือ วิฑูทกะ ภายหลังพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบว่า พระนางเป็นธิดาของนางทาสี ทรงกริ้วมาก รับสั่งให้ปลดพระนางवासกขัตติยาจากตำแหน่งอัคร มเหสี และวิฑูทกะจากตำแหน่งรัชทายาท และให้รับเครื่องอิสริยยศที่เคยพระราชทานแก่พระนาง วาสกขัตติยา และพระโอรส

ต่อมาอีก ๒-๓ วัน พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทรง ทูลเรื่องนี้ ด้วยความน้อยพระทัยว่า พระญาติของพระพุทธเจ้าประทานลูกทาสีมาให้เป็นอัครมเหสี

พระพุทธเจ้าตรัสว่า มหาบพิตร พวกเจ้าศากยะไม่สมควรทำอย่างนี้ ธรรมดาเมื่อจะให้ พระธิดาก็ควรให้พระธิดาที่มีพระชาติเสมอกัน เป็นการแสดงความเห็นใจ ทำให้พระเจ้าปเสนทิ โกศลทรงคลายความขุ่นพระทัยลงที่ทรงเห็นว่า พระพุทธเจ้าเป็นฝ่ายเดียวกับพระองค์ ไม่เข้าข้าง ฝ่ายพระญาติ เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ระบายความน้อยพระทัย และได้รับความเห็นใจจาก

^{๑๑} บ.ช.อ. (ไทย) ๔๑/๑/๒/๑๓-๒๒.

พระพุทธเจ้าที่ทรงยอมรับว่าพวกเจ้าศากยะทำไม่ถูก เป็นการแสดงอารมณ์ร่วมแล้ว พระพุทธเจ้าจึงทรงชี้แจงต่อไปว่า พระนางवासภักตติยาเป็นราชธิดาของกษัตริย์ ได้รับการอภิเษกในตระกูลของกษัตริย์ แม้วิฑูทกะกุมารก็ถือกำเนิดจากกษัตริย์ วงศ์ตระกูลฝ่ายมารดาไม่สำคัญ วงศ์ตระกูลฝ่ายบิดาเท่านั้นเป็นสำคัญ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งในสมัยโบราณก็เคยพระราชทานตำแหน่งอัครมเหสีแก่หญิงผู้ยากจนมีอาชีพหาบฟืน และโอรสที่เกิดจากอัครมเหสีนั้นต่อมาก็ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสดับพระโอวาทแล้ว ทรงเห็นจริงว่าวงศ์ตระกูลของบิดาเท่านั้นเป็นสำคัญ จึงโปรดให้คืนยศและตำแหน่งแก่พระนางवासภักตติยา และวิฑูทกะ พระโอรสดั้งเดิม

๓. การพบพระพุทธเจ้าครั้งสุดท้าย

ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เมทพูนนิคม ในแคว้นสักกะของพวกศากยะ พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จประพาสผ่านมาทางนั้น โปรดให้พักกองทัพไว้ไม่ไกลวัดนัก ตั้งพระทัยจะเฝ้าพระพุทธเจ้า ทรงมอบเครื่องราชกกุธภัณฑ์ให้อำมาตย์ผู้ใหญ่ชื่อว่าทิมการายณะรักษาไว้ เสด็จเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าในพระคันธกุฎี กราบทูลถึงความที่พระองค์มีความเคารพนับถือพระพุทธเจ้าด้วยเหตุต่างๆ เป็นอันมาก ในระหว่างที่พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าในพระคันธกุฎี ทิมการายณะอำมาตย์เห็นเป็นโอกาสเหมาะ จึงนำเครื่องราชกกุธภัณฑ์กลับไปกรุงสาวัตถีสถาปนาวิฑูทกะซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดี (แม่ทัพ) ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินแทน เหลือไว้แต่ม้าตัวหนึ่งกับนางสนมคนหนึ่ง

เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทูลลาเสด็จกลับออกมาจากพระคันธกุฎี ไม่พบทิมการายณะอำมาตย์ จึงเสด็จไปยังค่ายที่พักพล พบเพียงม้าตัวหนึ่งกับนางสนมคนหนึ่ง สอบถามได้ความว่าทิมการายณะอำมาตย์กับวิฑูทกะเสนาบดียกกองทัพกลับกรุงสาวัตถีแล้วพร้อมทั้งเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ก็ทรงแนพระทัยว่าเจ้าชายวิฑูทกะเป็นขบถแน่ จึงเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ เพื่อขอคำสั่งทหารจากพระเจ้าอชาตศัตรูราชาแห่งแคว้นมคธ ผู้เป็นพระราชนัดดา ไปกู้ราชบัลลังก์คืน แต่เนื่องด้วยทรงพระชราและทรงเหน็ดเหนื่อยในการเดินทาง จึงสิ้นพระชนม์อยู่นอกประตูเมืองราชคฤห์ ในราตรีที่เสด็จไปถึงนั่นเอง ความทราบถึงพระเจ้าอชาตศัตรู จึงโปรดให้จัดการพระบรมศพให้เสร็จสิ้นไปด้วยดี^{๑๒}

^{๑๒} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๑/๑/๒/๒๐-๓๕.

๓.๔ บทบาทการสงเคราะห์ที่พุทธศาสนจักรมีต่ออาณาจักร

ในหัวข้อนี้จะหมายถึง การที่ทางฝ่ายศาสนจักรได้สงเคราะห์ฝ่ายบ้านเมืองด้วยการแนะนำสั่งสอนให้ละชั่ว ทำดี เพื่อให้ได้รับประโยชน์ที่ควรจะได้รับ ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าฝ่ายศาสนจักรสงเคราะห์ฝ่ายบ้านเมืองด้วยการสอนหลักปฏิบัติเว้นจากโทษ ให้ได้รับประโยชน์ตามที่สมควรจะได้รับและสอนให้ไม่ประมาทนั่นเอง ดังที่จะนำเสนอในรายละเอียดต่อไป

๓.๔.๑ บทบาทการสงเคราะห์ที่มีต่อพระเจ้าปเสนทิโกศล

ในการสงเคราะห์พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น ฝ่ายพุทธศาสนจักรได้สงเคราะห์พระองค์ท่านด้วยวิธีการดังนี้

ก) วิธีการชี้ให้เห็นโทษ

หลักการสงเคราะห์ที่พระพุทธศาสนาใช้ก็คือการชี้ให้เห็นโทษของการกระทำและความเชื่อในประเด็นต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดทุกข์เกิดเป็นโทษทั้งแก่ผู้ปฏิบัติเองและแก่ผู้อื่นด้วย เช่น

๑) โทษของการบูชาตัณหา

การบูชาตัณหา^{๑๑}นั้นถือว่าเป็นหลักการอันสำคัญอย่างมากในยุคสมัยโบราณที่มีศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาหลัก เนื่องจากว่าพราหมณ์สอนให้ใช้การประกอบพิธีบูชาตัณหาเพื่อเป็นการบูชาพระเจ้าแล้วพระเจ้าจะพอพระทัยประทานในสิ่งที่บุคคลต้องการ แม้พระเจ้าปเสนทิโกศลเองแต่เดิมมาพระองค์ก็ให้ความสำคัญกับเรื่องนี้เหมือนกัน ดังมีเรื่องราวปรากฏว่าคราวครั้งหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลต้องการจะบูชาตัณหาเพื่อสะเดาะเคราะห์ของพระองค์เองด้วยสัตว์ต่างๆ อย่างละ ๕๐๐ พระองค์ได้ให้คนจัดเตรียมสิ่งของบูชาตัณหาซึ่งได้สร้างความหวาดกลัวให้แก่ประชาชนเป็นอันมาก เมื่อพระนางมัลลิกาทราบข่าวการเตรียมบูชาตัณหาของพระเจ้าปเสนทิโกศล ก็ได้พาพระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าไปเฝ้าพระศาสดาพร้อมทั้งเล่าเรื่องราวของการเตรียมบูชาตัณหาให้ทรงทราบเมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงได้ตรัสพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในว่า

มหาตัณหา^{๑๒}ที่มีกิรียามากเหล่านั้น คืออัสวเมธ บรูชเมธ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคพะไม่มีผลมาก (เพราะ)พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับตัณหาที่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่าง ๆ

^{๑๑} มหาตัณหา ๕ ประกอบด้วย ๑) อัสวเมธ - การฆ่าม้าบูชาตัณหา ๒) บรูชเมธ - การฆ่าคนบูชาตัณหา ๓) สัมมาปาส - ยัญอันสร้างแทนบูชาในที่ข้างไม้ลอดบ่วงไปหล่นลง ๔) วาชเปยยะ - การดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัย ๕) นิรัคคพะ(สรรพเมธะ) - ยัญไม่มีลิมสลัก คือทั่วไปไม่มีขีดจำกัด, การฆ่าครบทุกอย่างบูชาตัณหา. ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๘- ๑๖๙

ส่วนชัญฉุใด ไม่มีกิริยา เอื้ออำนวยประโยชน์ประชาชนนุชาตระกูลทุกเมื่อคือ ไม่มีการฆ่าแพะ แกะ โคน และสัตว์ชนิดต่าง ๆ พระอรិยะผู้ปฏิบัติชอบ แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ย่อมเกี่ยวข้องกับชัญฉุนั้น

นักปราชญ์พึงบูชาชัญฉุนั้น ที่มีผลมากเพราะเมื่อบูชาชัญฉุนั้นนั้นแหละย่อมมีแต่ความดี ไม่มีความชั่วชัญฉุยอมแพร่หลาย และเทวดาก็ยังเลื่อมใส^{๑๔}

เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้วพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสำนักนิมิต เสด็จกลับพระราชวังแล้วสั่งให้ปล่อยสัตว์และมนุษย์ยกเลิกการบูชาชัญฉุนั้นเสีย

จากพระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ตรัสสอนแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล ส่งผลดีแก่สัตว์ทั้งหลาย เพราะสัตว์เหล่านั้นก็จะไม่ถูกฆ่า เจ้าของสัตว์ก็ไม่ถูกเบียดเบียน และก็ไม่เป็นการสร้างกรรมคือปาณาติบาต เพราะการฆ่ามีผลเสียแต่ผู้กระทำทั้งปัจจุบันและอนาคตคือวิบากกรรมที่จะได้รับจากการฆ่า

๒) โทษของการกิน

การกินการบริโภคน้ำอาหารถือเป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่งอีกอย่างหนึ่งของการมีชีวิตอยู่ แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่า การกินจะเป็นจะประโยชน์ต่างอย่างเดียวกันก็ได้ การกินที่จะเป็นประโยชน์ได้ต้องเป็นการกินที่ถูกต้อง พอเหมาะพอดี ไม่มากไม่น้อยเกินไปอีกด้วย เพราะเหตุว่าเมื่อกินไม่พอดี เช่น กินมากจนเกินไปก็กลับเป็นทุกข์เป็นโทษได้ ดังที่พระเจ้าปเสนทิโกศลต้องประสบก็คือ พระองค์กินมากไปจนเกิดปัญหาต่อพระองค์เอง ดังเรื่องมีปรากฏในโทณปากสูตรว่าด้วยการหุงข้าวสารเท่านั้นว่า

ตามปกติ พระเจ้าปเสนทิโกศล เสวยพระกระยาหารจุกมาก วันหนึ่งเสวยพระกระยาหารแล้วยังไม่ทรงพักผ่อน เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทรงรู้สึกง่วงถึงกับบรรทมหลับในที่ประทับของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงให้โอวาทว่า การบริโภคน้ำมากเป็นของไม่ดี เพราะจะทำให้เกิดการโง่งงง่วงเซื่องซึม คนที่บริโภคน้ำมากมักจะนอนเหมือนสุกรที่ถูกเลี้ยงจนอ้วน การบริโภคน้ำประมาทจึงจะมีความสุข

แต่ในขณะที่พระพุทธองค์ตรัสอยู่นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงสามารถจดจำได้ จึงรับสั่งเรียกสุทนต์สนมาณพมาแล้ว ตรัสกับมาณพนั้นว่า มาณีสุทนต์สนนะ เจ้าจงเรียนคาถาในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว จึงกล่าวในเวลาที่เราเสวยพระกระยาหาร อนึ่ง เราจะให้ค่าอาหารแก่เจ้าวันละ ๑๐๐ กหาปณะ สุทนต์สนมาณพเล่าเรียนคาถาจากพระพุทธองค์แล้ว กล่าวในเวลาที่เราเสวยพระกระยาหาร

^{๑๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙.

โกศลเสวยพระกระยาหาร ซึ่งต่อมาพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่า ทรงดูบพระวรกายด้วยฝ่าพระหัตถ์ ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุเคราะห์เราด้วยประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าอย่างแท้จริง^{๑๕}

เห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงชี้ให้พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เห็นโทษของการบริโภคมากว่าทำให้เกิดการโง่งว้างเชื่องซึม มักจะนอนเหมือนสุกรที่ถูกเลี้ยงจนอิม และการรู้ประมาณในการบริโภค จะเป็นหลักธรรมช่วยให้แก่ข้า มีอายุยืน

การจะเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองแล้วจะมีอำนาจยืนยาวอยู่ได้นั้น นอกจากจะมีอำนาจในมือแล้ว จะต้องมีความสุขภาพที่แข็งแรงอีกด้วย การที่มีร่างกายแข็งแรงอาจยอมทำให้สามารถบริหารบ้านเมืองได้อย่างสะดวกและมีประสิทธิภาพ ปราภฏกายที่ใด ย่อมเด่นเป็นสง่า เป็นที่เกรงขามของผู้คน เมื่อร่างกายแข็งแรงย่อมทรงผลให้มีอายุยืนยาว

อายุจึงเป็นตัวนำหรือเป็นพื้นฐานรองรับคุณสมบัติอย่างอื่นทั้งหมด เพราะเหตุว่าต่อเมื่อยังทรงอายุ คือ มีชีวิตเป็น ไปอยู่ คุณสมบัติอย่างอื่นๆ เช่นวรรณะ ยศ สุข และความไร้โรค เป็นต้น จึงจะมีได้ และจึงจะบังเกิดประเกศผู้นั้น ได้ฉะนั้น อายุ คือพลังขับเคลื่อนชีวิต และความมีอายุยืนจึงเป็นธรรมสำคัญที่คนทั่วไปปรารถนา

พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระกระยาหารเกินประมาณในแต่ละมื้อ จึงทำให้ทรงอึดอัดบริหารพระองค์ไม่สะดวก พระพุทธองค์จึงสอนวิธีให้จนทรงเสวยพระกระยาหารพอกับร่างกาย ทำให้มีพระวรกายเบาสบายไม่อึดอัดเหมือนแต่ก่อน จากการศึกษาที่พระพุทธองค์มีพระมหากรุณาต่อพระเจ้าปเสนทิโกศลดังที่กล่าวมา ทำให้ทรงมีความเคารพนับถือพระพุทธองค์มาก ทรงถือว่าพระพุทธองค์ได้อนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ ๒ อย่าง คือ

(๑) ประโยชน์ในปัจจุบัน คือ ทรงมีพระสรีระเบา ไม่อ้วนเกินไป

(๒) ประโยชน์ในภายหน้า คือ ทรงเป็นผู้มีศีล เพราะว่าเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภค ย่อมเชื่อว่าเป็นองค์ของศีล^{๑๖}

ในสังคมปัจจุบัน ปัญหาการบริโภคอาหารเกินประมาณเป็นปัญหาหนึ่งที่ผู้คนในสังคมเผชิญอยู่ ปัญหานี้ทรงผลเสียต่อสุขภาพอนามัยทำให้คนมีอายุสั้นลง พระพุทธศาสนาสอนให้บริโภคอาหารแต่พอประมาณ ให้สามารถครองชีวิตเพื่อศึกษาและปฏิบัติธรรมได้ตามสมควร ข้อปฏิบัติที่จะทำให้อายุยืนเรียกว่า ปฏิปทาอันเป็นไปเพื่อการได้อายุยืนๆ แยกได้ ๒ ด้าน คือ ด้าน

^{๑๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๔/๑๔๕ - ๑๔๖ .

^{๑๖} ส.ส.อ. (ไทย) ๒๔/๑/๑๔๖๘.

ร่างกาย (ฝ่ายรูปธรรม) และด้านจิตใจ (ฝ่ายนามธรรม) มีรายละเอียดดังนี้

๑) ด้านร่างกาย (ฝ่ายรูปธรรม) คือ อายุย่อมอาศัยความมีร่างกายสมบูรณ์ แข็งแรง มีสุขภาพดี ไม่มีโรคภัยเบียดเบียน หรือมีโรคเบาบาง การรู้จักบำรุงร่างกายอย่างมิใช่ปรนเปรอ การระวังสุขภาพ การป้องกันและการบำบัดโรค การรู้จักบริโภคปัจจัยสี่ และการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมด้วยปัญญาย่อมทำให้มีอายุยืนยาว ธรรมที่ช่วยให้อายุยืน มี ๕ ประการ คือ

- (๑) สัปายการี สร้างสัปายะ คือ ทำอะไรๆ ให้เป็นที่สบาย เกื้อกูลแก่สุขภาพ
- (๒) สัปายะ มัญญัตถุญญ แม้ในสิ่งที่สบายนั้นก็รู้จักประมาณทำแต่พอดี
- (๓) ปริณตโกชี บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย (เช่น เคี้ยวให้ละเอียด)
- (๔) กาลจารี ปฏิบัติตนให้เหมาะสมในเรื่องเวลา (เช่น รู้จักจัดเวลา ทำพอดีเวลา)
- (๕) พรหมจารี รู้จักถือพรหมจรรย์ตามสมควร^{๑๑}

๒) ด้านจิตใจ (ฝ่ายนามธรรม) คือ แม้ว่าการบริหาร คือ ปฏิบัติตนในด้านกายจะเป็นสิ่งสำคัญ แต่กายก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของชีวิต เพราะความจริงแล้วต้องมีทั้งกายและจิตจึงจะทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ดังนั้น จึงต้องมีข้อปฏิบัติทางจิตด้วย คือ ต้องรู้จักระวังรักษาจิตใจของตน เครื่องระวังรักษาบำรุงจิตใจก็คือคุณธรรม การฝึกอบรมใจและการเจริญปัญญาธรรมที่เกื้อกูลต่ออายุนั้น เช่น การเจริญพรหมวิหาร

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความมีอายุยืนจะเป็นสภาพที่น่าปรารถนาอย่างยิ่ง แต่ในทางธรรม ท่านมิให้ถือเป็นตัวตัดสินคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต เครื่องที่จะตัดสินคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตอยู่ที่ว่า ระหว่างที่อายุยังทรงอยู่ ไม่ว่าจะอายุสั้นหรืออายุยาวก็ตาม บุคคลได้ใช้ชีวิตอย่างไร ถ้าใช้ชีวิตนั้น ทำแต่กรรมชั่วหรือทำแต่สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ พอกพูนแต่อกุศลธรรม ชีวิตของผู้นั้นก็ไร้ค่า ไม่ประเสริฐอะไรเลย แต่ถ้าดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท เจริญแต่กุศลธรรม ดำเนินชีวิตปัญญา และกรุณา แม้จะเป็นอยู่ได้ระยะเวลาสั้นๆ ก็ยังประเสริฐกว่าชีวิตที่ยืนยาวแล้วไม่ได้สร้างสรรค์สิ่งดีงามอะไรไว้ในโลก

^{๑๑} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๕/๒๐๕, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) แสงเงินแสงทองของชีวิต, (เรียบเรียงโดย ศ.ศิลาแดง), หน้า ๑๘๖.)

๓) โทษของกามคุณ

หลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงประทานแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลในเรื่องโทษของกามคุณ^{๑๘} นี้จะเห็นได้จากเรื่องทีกล่าวไว้ในอรรถกถายัญญสูตร มีสาระสำคัญว่า

เย็นวันหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงช้างชื่อปุลนทริกะ เลียบพระนครทอดพระเนตรเห็นภรรยาของคนยากจนคนหนึ่ง ทรงเกิดความรักมากจนหักห้ามพระทัยไม่ได้ เมื่อกลับถึงพระราชวัง จึงวางแผนที่จะยึดครองภรรยาของคนยากจนนั้น พระองค์ได้ทรงกลั่นแกล้งคนยากจนคนนั้นต่างๆ นานา แต่ไม่สำเร็จ ดังนั้น พระองค์จึงทรงส่งเขาไปหาของป่าในป่าลึก และทรงสั่งให้กลับมาก่อนประตูเมืองปิด ชายคนหนึ่งนั้นเที่ยวหาของได้ตามประสงค์ และกลับสู่เมืองทันเวลา แต่ไม่อาจเข้าเมืองได้ เพราะประตูถูกปิดก่อนเวลาปกติ เขาจึงเข้าอาศัยศาลาวัดนอนตลอดคืน

ในตอนดึกคืนนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงกระสับกระส่าย เพราะทรงคิดถึงแต่ภรรยาคนยากจนนั้น บรรทมไม่หลับตลอดคืน พระองค์ทรงได้ยินเสียงประหลาด ว่า พุ ส น โส^{๑๙} ทรงตกพระทัยมาก รุ่งเช้า ตรัสเรียกโหรมาทำนาย โหรทำนายว่าจะมีเคราะห์กรรมขนาดใหญ่ จะต้องบูชาด้วยการฆ่าสัตว์อย่างละ ๑๐๐ ตัว จึงจะสะเดาะเคราะห์ได้ พระเจ้าปเสนทิโกศล จึงทรงสั่งให้จับสัตว์ประเภทละ ๑๐๐ ตัว ชังไว้เพื่อบูชาขัยัญ ในจำนวนนั้นมีมนุษย์ ๑๐๐ คน รวมอยู่ด้วย สัตว์และมนุษย์เหล่านั้นร้องโหยหวนด้วยความกลัวตาย

พระนางมัลลิกาเทวี มเหสีองค์หนึ่งของพระเจ้าปเสนทิโกศลได้พาพระองค์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเสียก่อน พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้ประจักษ์ว่า เสียงร่ำร้องนั้นไม่ใช่เสียงที่ก่อเคราะห์กรรมแก่ผู้ใดทั้งสิ้น หากแต่เป็นเสียงของสัตว์นรกที่กำลังเสวยผลกรรมของตน เนื่องจากประพฤตินิโคตติในภรรยาของคนอื่น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสำนึกผิด หมดความโง่เขลาในภรรยาของคนยากจน เสด็จกลับพระราชวังแล้วสั่งให้ปล่อยสัตว์และมนุษย์ที่ถูกขังไว้จนหมด^{๒๐}

^{๑๘} “กาม หรือ กามคุณ คือ ส่วนที่น่าปรารถนา น่าใคร่ มี ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ที่น่าใคร่น่าพอใจ, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒.

^{๑๙} คณะกรรมการแผนกตำรา, มังคลัตถทีปนี แบล เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๑๕.

^{๒๐} คณะกรรมการแผนกตำรา, พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาคที่ ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๒ – ๑๗๔.

จากเรื่องทีกล่าวนมาจะเห็นได้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพ้นจากความทุกข์เพราะมีเหตุ คือการมัวเมาในกามคุณหลงรูปโฉมของภรรยาผู้อื่น ตกเป็นทาสของกามคุณจนเห็นผิดเป็นชอบได้ ก็เพราะทรงได้รับการชี้แนะทางถูกต้องให้เห็นโทษของกามคุณจากพระพุทธเจ้านั่นเอง

อีกตัวอย่างหนึ่งก็คือการทำหน้าที่ในการตัดสินใจต่าง ๆ โดยไม่มีความยุติธรรม เห็นแก่กามคุณที่จะได้รับเป็นการตอบแทน การทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองย่อมมีโอกาส ได้ยุ่งเกี่ยวกับผลประโยชน์หลายช่องทาง หากไม่ยับยั้งชั่งใจย่อมมีโอกาสที่จะถูกความอยาก หรือความปรารถนาในวัตถุสิ่งของอันน่าพึงพอใจ (กามคุณ) ครอบงำได้ เมื่อเป็นผู้ปกครองแล้ว ถูกกามคุณครอบงำย่อมจะบริหารประเทศโดยมุ่งประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม หากเป็นผู้ตัดสินใจย่อมมีโอกาสตัดสินใจเข้าข้างฝ่ายที่ให้ประโยชน์แก่ตน ไม่สามารถอำนวยความสะดวกแก่สังคมได้

เรื่องมีอยู่ว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเห็นพวกกษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล และ คฤหบดีมหาศาล ตัดสินคดีบางอย่างมีอคติเพราะกามเป็นเหตุ จึงได้นำความไปกราบบังคมทูล พระพุทธองค์ ทำให้ได้สดับพระธรรมเทศนาที่ชี้ให้เห็นว่า พวกที่ตัดสินคดีความโดยไม่ยุติธรรมนั้น ย่อมเป็น ไปเพื่อสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กุลและเพื่อความทุกข์แก่พวกเขาตลอดกาลนาน พวกเขา จะต้องได้รับผลแก่กรรมชั่วในภายหลัง^{๒๐}

ต่อมาได้มีพุทธดำรัสอธิบายว่า ผู้ใดตั้งอยู่ในความพอใจ (ฉันทาคติ) กล่าวมุสาวาท ย่อมทำญาติ หรือมิตรของตนซึ่งมิใช่เจ้าของนั้นแล ให้เป็นเจ้าของตั้งอยู่ในความชั่ว (โทสาคติ) กล่าวเท็จ ย่อมทำคนที่เป็นศัตรูของตนซึ่งเป็นเจ้าของแท้จริงไม่ให้เป็นเจ้าของ ตั้งอยู่ในความหลง (โมหาคติ) รับสินบนแล้วในเวลาตัดสิน ทำเป็นเหมือนส่งจิตไปในที่อื่นแลดูข้างโน้น และข้างนี้ กล่าวเท็จ ย่อมนำบุคคลอื่นออกด้วยคำว่า ผู้นี้ช่านะ ผู้นี้แพ่ ตั้งอยู่ในความกลัว (ภยาคติ) ย่อมยกความ ช่านะให้ผู้เป็นใหญ่บางคนนั้นแล แม้ที่ถึงความแพ่ผู้นี้ชื่อว่า ย่อมนำคดีไปโดยความผลุนผลัน ผู้นั้น ไม่เป็นผู้ชื่อว่าตั้งอยู่ในธรรม^{๒๑} ลิ่นสง่าลิ่นความงาม^{๒๒}

ดังนั้น ผู้ทำหน้าที่ปกครอง หรือได้มอบหมายให้ทำการวินิจฉัยคดีในการทำหน้าที่ ตัดสินคดีความจะต้องทำใจให้เป็นกลางปราศจากอคติทั้งสี่มีฉันทาคติเป็นต้นแล้วทำหน้าที่ อย่างตรงไปตรงมา

^{๒๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๘/๑๓๖.

^{๒๑} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๓/๑/๒/๔/๖๕-๓๐.

^{๒๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๓/๑๔๓-๑๔๕.

ข) วิธีการบอกให้เจริญประโยชน์

เป็นที่ทราบกันดีว่า จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาก็คือพระนิพพานซึ่งมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปรมัตต์ หรือ ปรมัตตะแปลว่าประโยชน์อย่างยิ่ง หรือ จุดหมายสูงสุด เป็นธรรมดาว่าในการสอนธรรมจะต้องเน้นและเร่งเร้าให้ปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนามีได้มองข้ามประโยชน์หรือจุดหมายชั้นรองลดหลั่นกันลงมาที่มนุษย์จะพึงได้พึงถึงตามระดับความพร้อมของตน ก่อนที่จะพิจารณาเจาะจงลงไปในเรื่องราวของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น ผู้วิจัยต้องการจะนำเสนอเฉพาะความหมายของคำว่าประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนาเสียก่อนว่ามีความหมายอย่างไร จากนั้นจึงจะนำเสนอประโยชน์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้รับจากพระพุทธศาสนาอีกลำดับหนึ่ง

ในบาลีมีคำว่า อรรถ ซึ่งตรงกับคำในภาษาไทยว่าอรรถประโยชน์ หมายถึงประโยชน์ที่ต้องการ ในที่นี้ประโยชน์ ๓ จึงหมายถึงจุดมุ่งหมาย ๓ ประการที่ผู้รับนับถือพุทธศาสนาควรจะได้รับจากการนับถือพระพุทธศาสนา

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวอธิบาย เกี่ยวกับ อรรถหรือ ประโยชน์ หรือ อรรถประโยชน์^{๒๔} ดังนี้

๑. อัคคัตตะ ประโยชน์ตน คือการบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตตนได้รับประโยชน์ ๓ คือ ทิฐุชัมมิกัตตะ สัมปรายิกัตตะและ ปรมัตตะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตนเองเป็นผลที่เกิดกับตน โดยเฉพาะ เน้นการพึ่งตนเองได้ในทุกระดับเพื่อไม่ต้องเป็นภาระผู้อื่น

๒. ปรัตตะ ประโยชน์ผู้อื่น หรือประโยชน์ท่าน คือ การช่วยเหลือเกื้อกูลสนับสนุนผู้อื่นให้บรรลุประโยชน์หรือเข้าถึงจุดหมายแห่งชีวิต

๓. อุภยัตตะ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือประโยชน์ร่วมกันทั้งของตนเองและผู้อื่น กล่าวคือ ทิฐุชัมมิกัตตะ สัมปรายิกัตตะและ ปรมัตตะ ได้เกิดขึ้นในสังคมโดยรวม

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปได้ว่า ประโยชน์ ๓ ตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา หมายถึง การทำสิ่งที่เป็นความดีความงามเพื่อผลที่ดีมีคุณประโยชน์ ให้เกิดขึ้นกับตนเองและผู้อื่น โดยมีจุดมุ่งหมายให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบันประโยชน์ในภพหน้า และเกิดประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, หน้า ๕๕๕-๖๐๐.

ประโยชน์ทางการเมืองและการปกครอง

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในท่ามกลางของการเปลี่ยนแปลงในทุกๆ ด้าน รวมถึงด้านการเมืองก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในสมัยพุทธกาล สภาพทางการเมืองในสมัยพุทธกาลนั้น แคว้นต่างๆ กำลังขยายดินแดนสู้รบกันเพื่อที่จะให้ประเทศของตนเป็นประเทศที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่และเป็นมหาอำนาจเหนือแคว้นอื่นๆ แคว้นไหนมีอำนาจมากก็จะรวมเอาแคว้นอื่นๆ ที่มีกำลังน้อยกว่าเข้ามาอยู่ในอาณาเขตของตน โดยเฉพาะแคว้นที่มีการปกครองต่างระบบกัน คือระบบสามัคคีธรรม กับ ระบบราชาธิปไตย ซึ่งมักจะต่อสู้แย่งชิงอำนาจความเป็นใหญ่กันเสมอๆ

พระพุทธองค์ทรงเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองทั้งสองระบบ แต่การเข้าไปเกี่ยวข้องของพระองค์นั้นอย่างทีกล่าวไว้ในตอนต้นว่า พระองค์ทรงเข้าไปเกี่ยวข้องในฐานะเป็นครู ทรงเข้าไปในฐานะผู้ดับทุกข์หรือเป็นผู้แก้ปัญหา ฐานะของพระองค์นั้นทรงอยู่เหนือการเมือง ดังนั้น จึงทำให้พระองค์ทรงได้รับการยอมรับและเคารพนับถือจากประชาชนและเจ้าผู้ครองนครแคว้นต่างๆ อย่างสูงยิ่งจนตลอดพระชนชีพ พุทธกิจด้านการเมืองของพระพุทธองค์นั้น พระองค์มิได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับการภายในของแคว้นแต่อย่างใด แต่ทรงเข้าไปช่วยแก้ปัญหาและเสนอแนะหลักในการปกครองที่จะช่วยทำให้แคว้นมีความมั่นคงและสามารถปกครองให้ประชาชนมีความสุข อาจกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงเข้าไปเสนอแนะหลักรัฐศาสตร์หรือหลักการบริหารการปกครองรัฐตามแนวพุทธ

แคว้นโกศล มีกษัตริย์ปกครองคือ พระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์ทรงมีความเคารพในพระพุทธองค์มาก ทั้ง ๆ ที่พระพุทธเจ้าเป็นชาวสาकยะ ซึ่งในขณะนั้นตกอยู่ใต้อำนาจของแคว้นโกศล ดังนั้น มีหลักฐานในอัครัญญสูตรที่พอจะยืนยันได้ คือ

ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็พวกสาकยะตระกูลยังต้องเป็นผู้โดยเสด็จพระเจ้าปเสนทิโกศลอยู่ทุก ๆ ขณะ และพวกเจ้าสาकยะยังต้องทำการนอบน้อมกราบไหว้ต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรมอันใดอยู่ในพระเจ้าปเสนทิโกศล แต่ถึงกระนั้นกิริยาที่นอบน้อม ต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรมอันนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงกระทำอยู่ในตลาด ด้วยทรงถือว่า พระสมณโคดมเป็นผู้มีชาติตระกูลสูง เรามีชาติต่ำกว่า พระสมณโคดมเป็นพระผู้มีกำลัง เรามีกำลังน้อยกว่า พระสมณโคดมเป็นผู้ที่มีคุณน่ายกย่อง เรามีคุณน่ายกย่องน้อยกว่า พระสมณโคดมเป็นผู้สูงศักดิ์กว่าดังนี้ แต่ที่แท้พระเจ้าปเสนทิโกศลที่ทรงสักการะ นอบน้อม ต้อนรับ ทำอัญชลีกรรม สามิจิกรรม

ในตลาคตด้วยอาการอย่างนั้น ก็เพราะทรงสักการะ นับถือ นอบน้อมพระธรรม
นั่นเอง^{๒๕}

จากข้อความในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นถึงว่าแคว้นโกศลมีอำนาจเหนือแคว้นสาकยะ
แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีความเคารพในพระพุทธเจ้ามาก หากว่าพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่
พระเชตวันในแคว้นโกศลแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลจะเสด็จมาเฝ้าบ่อย ๆ และในการมาเฝ้า
แต่ละครั้งพระองค์จะมีพระราชปุจฉาทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ทั้งในเรื่องส่วนพระองค์ เช่น
ในคราวที่พระองค์ทรงเสวยพระกระยาหารมากไปเป็นต้น^{๒๖} และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร
บ้านเมือง เช่น ในคราวที่ทรงปราศรัยต่อพระเจ้าอชาตศัตรูในการรบกันเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่
เหนือดินแดนกาสิคาม จนทำให้เสวยไม่ได้บรรทมไม่หลับ พระพุทธองค์ทรงมีพระดำรัสเกี่ยวกับ
เรื่องนี้ในท่ามกลางสงฆ์ว่า บุคคลขณะอยู่ ย่อมประสบซึ่งเวร บุคคลอันบุคคลอื่นให้แพ้แล้วย่อม
นอนลำบาก บุคคลผู้เข้าไปสงบแล้ว ละแล้ว ซึ่งความแพ้และความชนะ ย่อมนอนสบาย^{๒๗}

พระเจ้าปเสนทิโกศลคงจะได้รับทราบพระพุทธดำรัสนี้จากพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งหรือ
จากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เพราะปรากฏว่าหลังจากนั้นพระองค์ก็ทรงสมานไมตรีกับพระเจ้าอชาต
ศัตรู ยุติการสู้รบกัน โดยพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงยกพระธิดาชื่อว่า วชิรากุมารี ให้เป็นพระมเหสี
ของพระเจ้าอชาตศัตรู ซึ่งก็ทำให้พระองค์ทรงรู้สึกปลอดภัยไปร่งและสบายพระทัยที่ไม่ต้องทำศึก
สงครามอีกต่อไป และปรากฏว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น โดยปกติแล้วมักจะปกครองหรือ
บริหารงานของรัฐตามพุทธธรรมที่พระองค์ได้สดับมาจากพระศาสดา ทรงปกครองข้าราชการ
ด้วยความยุติธรรม เทียงตรง ไม่มีอคติ ทรงยกย่องคนดี และลงโทษผู้ที่กระทำทุจริต คิดมิชอบ
ประชาชนภายในแคว้นของพระองค์จึงมีเสรีภาพ ประกอบอาชีพอย่างสงบสุข ดังนั้น จึงทำให้
ประชาชนในแคว้นโกศลเป็นคนที่มีความขยันขันแข็งและมีความใฝ่ธรรมเป็นอย่างยิ่ง

หลักธรรมของผู้ปกครองประเทศ

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงปกครองแคว้นโกศลและแคว้นกาสิ^{๒๘} ซึ่งเป็นแคว้นที่มี
อาณาเขตกว้างใหญ่และทรงอำนาจ พระองค์ทรงดำเนินรัฐปศาสโนบายปกครองประเทศอย่างมี
หลักการ จึงทรงปกครองบ้านเมืองได้อย่างเข้มแข็ง แม้ในบางคราวทรงทำศึกสงครามก็ทรงใช้วิธี

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๓-๘๘.

^{๒๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕ /๓๒๕/๑๓๔.

^{๒๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๑๒๕/๑๔๘.

^{๒๘} ที.สี. (ไทย) ๕/๕๑๐/๒๒๔.

ที่เจ็ดด้วยหลักธรรมมาจัดการให้สงครามสงบลงได้อย่างแยกคาย หลักธรรมเหล่านี้พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนเอาไว้มีรายละเอียดดังนี้

๑) การไม่ก่อเวร สร้างกรรม

ในเรื่องการไม่ก่อเวร สร้างกรรม นี้ มีปรากฏในปฐมสังกัมมสูตรและทุติยสังกัมมสูตร เนื้อความว่า พระเจ้าอชาตศัตรูได้ยกทัพมารุกรานพระเจ้าปเสนทิโกศลทางแคว้นกาสิ สาเหตุมาจากการแย่งชิงกาสิคามซึ่งเป็นเมืองที่พระมหาโกศล พระราชบิดาของพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงยกให้พระนางโกศลเทวีครั้งเป็นมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร พระราชบิดาของพระเจ้าอชาตศัตรู เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชนม์พระราชบิดาแล้ว พระราชมารดาที่สวรรคตตามไป พระเจ้าอชาตศัตรุมิสมควรครอบครองกาสิคาม พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงยกทัพออกไปรบ แต่ทรงพ่ายแพ้ กลับมาถึง ๓ ครั้ง ทำให้บรรทมไม่หลับ ครั้งสุดท้ายพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นฝ่ายชนะ แต่ก็ทรงอภัยโทษให้พระเจ้าอชาตศัตรูด้วยทรงเห็นว่าเป็นหลาน และทรงเลือกวิธีสงบศึกด้วยการไม่ก่อเวร สร้างกรรม รุ่งเช้าหลังเสร็จกิจตติงแล้ว เหล่าภิกษุได้เข้าเฝ้าเพื่อกราบทูลเรื่องดังกล่าวต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้พ่ายแพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์
ผู้ละทิ้งความชนะและความพ่ายแพ้ได้แล้ว มีใจสงบ ย่อมนอนเป็นสุข^{๒๕}

คนจะแย่งชิงได้ เท่าที่การแย่งชิงนั้นจะเป็นไปได้ แต่เมื่อใดคนเหล่านี้มาแย่งชิงบ้าง เมื่อนั้นผู้แย่งชิงนั้นก็กลับถูกเขาแย่งชิงไป เพราะว่าบาปยังไม่ให้ผลเพียงใด คนพาลย่อมสำคัญบาปว่าเป็นของดีเพียงนั้น แต่เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้นคนพาลย่อมประสบทุกข์ ผู้มาย่อมได้รับการฆ่าตอบ ผู้ชนะย่อมได้รับการชนะตอบ ผู้ค้าย่อมได้รับการค้าตอบ และผู้โกรธย่อมได้รับการโกรธตอบ เพราะเมื่อกรรมให้ผล ผู้แย่งชิงนั้นย่อมถูกเขาแย่งชิงไป^{๒๖}

(๒) ความไม่ประมาทในกุศลธรรม

ในเรื่องความไม่ประมาทในกุศลธรรมนี้ มีปรากฏในทุติยอัปปมาทสูตร ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ธรรมของพระพุทธองค์คือธรรมสำหรับผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี ฯลฯ พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นเช่นนั้น และตรัสเล่าเหตุการณ์ที่พระอานนท์กราบทูลเรื่องการมีมิตรดี เป็นต้น ว่าเป็นกึ่งหนึ่งของพรหมจรรย์ พระพุทธองค์ตรัสสอนว่า ไม่ใช่

^{๒๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๕/๑๔๘.

^{๒๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๕/๑๔๙.

อย่างนั้น แต่เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ เพราะอาศัยธรรมนี้ คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรม ทั้งปวง ผู้ประพฤติก่อมได้รับการคุ้มครอง รักษา และสำเร็จประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า ดังพุทธพจน์ว่า “เมื่อปรารภนาโภคะยิ่ง ๆ ขึ้นไป บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ บัณฑิตผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ทั้งสอง ชีรชนท่านเรียกว่าบัณฑิต เพราะบรรลุประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า”^{๑๑}

จากพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า เมื่อผู้นำไม่มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ไม่มีมิตรเลว มีสหายเลว มีเพื่อนเลว เป็นผู้อาศัยหลักธรรมคือความไม่ประมาท ก็จะทำให้ผู้อยู่ภายใต้การปกครอง ทำตามผู้นำ ซึ่งจะทำให้เขาเหล่านั้นเป็นคนดี เมื่อเขาเหล่านั้นเป็นคนดี ก็จะประพฤดีดี บ้านเมือง ก็สงบสุขอย่างแน่นอน

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการปกครองตั้งแต่ระดับแคบที่สุดคือ การปกครองร่างกาย จิตใจของตนเองจนถึงระดับที่กว้างที่สุดคือการปกครองประเทศชาติ และการปกครองโลก โดยได้ แสดงทั้งหลักธรรมของผู้ปกครองและวิธีการในการบริหารการปกครองไว้อย่างมากมาย ซึ่งจะได้ วิเคราะห์นำเอาบางส่วนมาในที่นี้ คือ

(๑) หลักปมุขธรรม (หลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง)

การปกครองทุกระบบถ้าหากว่าได้ผู้ปกครองที่ขาดคุณธรรมแล้ว ไม่ว่าจะระบบ การปกครองนั้นจะดีเพียงไรก็ตาม ก็จะกลายเป็นการปกครองแบบทรราช นำความเดือดร้อนมาสู่ ประชาชน และก่อให้เกิดความเสียหายแก่ประเทศชาติได้อย่างมากมาย เพราะจะใช้อำนาจหน้าที่ ไปในทางที่ทุจริต แสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตัวเองและพวกพ้อง เกิดมีการทุจริตคดโกงกันอย่าง มากมาย เพราะอำนาจนั้นเป็นสิ่งที่ช่วยวนจิตใจและสามารถเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยใจคอของมนุษย์ได้ รวดเร็วที่สุด หากบุคคลใดหลงใหลยึดติดในอำนาจโดยไม่มีกรอบของคุณธรรม ศีลธรรมคอยเป็น หลักกำกับแล้ว สุดท้ายอำนาจนั้นก็ย้อนกลับมาทำลายตัวผู้มีอำนาจเอง ในทางพระพุทธศาสนา จึงได้มีหลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับผู้ปกครอง ผู้บริหาร หรือนักการเมือง ที่มีอำนาจหน้าที่ ในการปกครองบริหารหมู่คณะ หรือประเทศชาติไว้อย่างมากมาย เพื่อให้ผู้ปกครอง ผู้บริหาร หรือนักการเมืองที่มีอำนาจหน้าที่ได้ใช้อำนาจหน้าที่เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนได้อย่างแท้จริง ศัพท์ที่มีความหมายถึงผู้มีอำนาจหรือผู้ปกครองในพระไตรปิฎกมีหลายศัพท์ เช่น

^{๑๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๕/๑๕๒-๑๕๔.

๑) จักกวัตติ หรือ จักรพรรดิ หมายถึง ผู้ปกครองที่ใช้ธรรมเป็นอำนาจ ใช้ธรรมเป็นหลักในการปกครอง เป็นผู้ที่เคารพธรรม ปฏิบัติตามธรรม ซึ่ง จัดได้ว่าเป็นผู้ปกครองในอุดมคติของมวลมนุษย

๒) มหาชนสมมติ หมายถึง ผู้ที่ประชาชนส่วนใหญ่พร้อมใจกันคัดเลือกขึ้นมาและมอบอำนาจให้ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองหมู่คณะ

๓) กษัตริย์ หมายถึง ผู้เป็นเจ้าของเขต ผู้เป็นเจ้าของแผ่นดินหรือนา เป็นผู้ดูแลจัดสรรที่นา หรือดินแดนให้แก่ประชาชน

๔) ราชา หมายถึง ผู้ที่ให้ประชาชนมีความยินดี พอใจ สุขใจ โดยธรรม

ทั้งสี่คำนี้มีความหมายถึงผู้ปกครองในสมัยบรรพกาล เป็นการเรียกขานกันตามหน้าที่หรือตามคุณลักษณะของผู้ปกครองนั้น ๆ ผู้นำหรือผู้ปกครองเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่จะนำพาประชาชนและประเทศชาติไปสู่ความเจริญหรือความเสื่อม ถ้าได้ผู้ปกครองที่ดี มีศีลธรรมมีความรู้ความสามารถ ก็จะนำพาประชาชนและประเทศชาติไปสู่ความผาสุกความเจริญได้ แต่ถ้าได้ผู้ปกครองที่ทุจริต ผิดศีลธรรม ก็จะทำให้ประชาชนต้องประสบกับความเดือดร้อน และประเทศชาติอาจจะล่มสลายไปได้ ในพระไตรปิฎกได้แสดงถึงหลักปฏิบัติและความสำคัญของผู้ปกครองไว้อย่างมากมาย เช่น ในราโชวาทชาดกได้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของผู้นำหรือผู้ปกครองรัฐไว้อย่างชัดเจน ดังพระพุทธพจน์ว่า

ในเมื่อโคทั้งหลายว่ายข้ามแม่น้ำไป ถ้าโคหัวหน้าฝูงว่ายคด โคทั้งหมดก็ว่ายคดไปตามกัน ในหมู่มนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับการสมมติแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนนอกนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมโดยแท้ ถ้าพระราชารู้เป็นใหญ่ไม่ตั้งมั่นอยู่ในธรรม รัฐก็ย่อมอยู่ไม่เป็นสุขทั่วกัน

เมื่อโคทั้งหลายว่ายข้ามแม่น้ำไป ถ้าโคหัวหน้าฝูงว่ายตรง เมื่อมีโคผู้นำฝูงว่ายตรงอย่างนี้ โคทั้งหมดก็ย่อมว่ายตรงไปตามกัน ในหมู่มนุษย์ทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ถ้าผู้ใดได้รับการสมมติแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติธรรมประชาชนนอกนั้นก็ย่อมประพฤติธรรมไปตามโดยแท้ ถ้าพระราชารู้เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม รัฐก็ย่อมอยู่เป็นสุขทั่วกัน^{๓๒}

จากข้อความในชาดกนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของผู้นำหรือของผู้ปกครอง แคว้นว่ามีส่วนสำคัญต่อประชาชนเพียงใด ในระบบราชาธิปไตยแม้ว่าพระมหากษัตริย์คือผู้นำที่มีอำนาจสูงสุดที่จะนำประชาชนไปในทางใดก็ได้ บางครั้งได้พระมหากษัตริย์ที่ไม่มีคุณธรรมจึง

^{๓๒} พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๘/๓๒-๓๓.

มักจะใช้อำนาจไปในทางที่ไม่ถูกต้อง แต่ในทางพระพุทธศาสนาพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครอง ต้องมีภาวะผู้นำในการปฏิบัติหน้าที่อย่างเป็นธรรม ในมหาโพธิชาดก^{๓๓} ได้แสดงถึงคุณสมบัติของผู้ปกครองหรือพระราชามีใจความสรุปว่า

๑) รัฐนั้นเปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ ผู้ปกครองจะต้องปกครองรัฐโดยธรรม ถ้าผู้ปกครองปกครองรัฐโดยธรรม ผู้ปกครองนั้นก็มีความสุขและรัฐก็จะไม่พินาศ แต่ถ้าผู้ปกครองไม่ปกครองรัฐโดยธรรม ผู้ปกครองนั้นก็จะไม่มีความสุขเลย

๒) ผู้ปกครองจะต้องไม่เบียดเบียน ชูครีคพ่อค้าหรือนักธุรกิจมากเกินไป ถ้าผู้ปกครองเบียดเบียนนักธุรกิจ ผู้ประกอบการค้าภายในรัฐ ก็จะทำให้ขาดรายได้จากการเก็บภาษี

๓) ผู้ปกครองจะต้องไม่เบียดเบียนข้าราชการผู้ใหญ่ หรือเบียดเบียนทหารผู้เชี่ยวชาญในการรบ เพราะจะทำให้ขาดบริวารหรือกำลังพล

๔) ผู้ปกครองจะต้องไม่เบียดเบียนผู้ประพฤติธรรม หรือ บรรพชิตผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะจะทำให้ผู้ปกครองนั้นคลาดจากความดี

๕) ผู้ปกครองต้องไม่ประพฤติผิดในบุตรภรรยาของผู้อื่น และต้องประพฤติธรรมคือ บำเพ็ญประโยชน์แก่ประชาชนทั้งในเมืองและชนบทเสมอเหมือนกัน

(๒) **ประกอบราชสังคหะ^{๓๔}** คือการทํานุบำรุงประชาชน ด้วยหลักธรรมที่เรียกว่าหลักราชสังคหัตถุ หลักธรรมข้อนี้ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมในการวางนโยบายในการปกครองและบริหารงานของรัฐ ที่มุ่งเกื้อกูลต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีคุณธรรมมากขึ้น เรียกว่า หลักรัฐภิบาลนโยบาย หรือ รัฐประศาสนโยบาย ซึ่งมีทั้งหลักในด้านการปกครอง ด้านเศรษฐกิจและสังคม ทั้งยังเป็นสิ่งที่เสริมสร้างให้เกิดความมั่นคงขึ้นในรัฐได้ เพราะความมั่นคงของรัฐขึ้นอยู่กับปัจจัยพื้นฐาน ๔ ประการ คือความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางการเมือง ความมั่นคงทางด้านสังคมจิตวิทยา และความมั่นคงทางด้านทหารหรือการป้องกันประเทศ ซึ่งความมั่นคงของรัฐทั้งสี่ด้านนี้เมื่อนำหลักราชสังคหัตถุมานำใช้ก็จะเป็นเครื่องมือเสริมสร้างความมั่นคงได้ คือ

๑) สัสเมธะ ฉลาดในการบำรุงธัญญาหาร การบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจให้มีภาวะเศรษฐกิจดี มีผลผลิตพืชพันธุ์สมบูรณ์ ผู้ปกครองต้องเป็นผู้ฉลาดในการส่งเสริม

^{๓๓} จุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๒๔/๒๔-๓๔.

^{๓๔} ต.ศ. (ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘ - ๑๓๙, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิตร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๔๕-๔๖.

อาชีพและการผลิตของประชาชนให้มีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจนั้นมีความหลากหลายในเชิงรูปแบบ แต่พระพุทธศาสนาได้แสดงหลักการใหญ่ๆ ให้เห็นว่าประเทศชาติจะมีเศรษฐกิจที่มั่นคงได้ ประชาชนในชาติจะต้องมีเศรษฐกิจภายในครัวเรือนที่มั่นคงเสียก่อน คือประชาชนจะต้องมีเศรษฐกิจที่พอเพียง มีความสุขตามแบบอย่างของชาวบ้านพอสมควรถือว่ามีทรัพย์สินเงินทองเก็บไว้กับครอบครัว และได้ใช้จ่ายทรัพย์สินนั้นไปในทางที่ถูกต้องควรมีอาชีพการงานที่สุจริต ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม และไม่มีหนี้สิน ทั้งสี่ประการนี้เรียกว่าสุขของคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน ในด้านการผลิต พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ขยันหาทรัพย์ ไม่ให้เกียจคร้าน ในด้านการบริโภคก็ทรงสอนไว้ในหลักโภคาทิยะ^๕ ว่าให้รู้จักใช้จ่ายทรัพย์ไปในทางที่ควรจ่าย คือ ใช้เลี้ยงตัวเอง ครอบครัว มารดาบิดา บุตรภรรยาและคนได้ปกครอง เลี้ยงคุณมิตรสหาย ใช้ป้องกันอันตรายต่าง ๆ และทำพิธีกรรมต่าง ๆ คือ การสงเคราะห์ญาติ การต้อนรับแขก การทำบุญ การเสียภาษี การบำรุงสมณพราหมณ์ และการที่จะมีเศรษฐกิจมั่นคงอยู่ได้ทั้งในระดับครอบครัวและระดับประเทศ พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงหลักกฤหัสถ์จริยวัตรธรรมว่า จะต้องรู้จักแสวงหาทรัพย์ที่สูญหายไปแล้วหรือหมดไปแล้วมาเพิ่มเติม ต้องรู้จักบูรณะซ่อมแซมสิ่งของที่ชำรุดทรุดโทรม ต้องรู้จักประมาณในการใช้สอยทรัพย์ที่มีอยู่ และต้องคัดเลือกคนดีมีศีลธรรมขึ้นมาเป็นผู้นำครอบครัวหรือมาเป็นผู้ปกครองประเทศชาติ

๒) บัณฑิตเมธี ฉลาดบำรุงข้าราชการ ความเป็นผู้ฉลาดในการรับคนเข้ามารับราชการเพื่อมาทำหน้าที่ในการบริหารของรัฐ รู้จักคัดเลือกคนและจัดสรรตำแหน่งให้เหมาะสมกับความรู้ความสามารถ ปูบบำเหน็จความชอบในบางโอกาส รู้จักส่งเสริมคนดี เปิดโอกาสให้คนดีเข้ามารับราชการ โดยเฉพาะความมั่นคงด้านการทหาร จะต้องเป็นผู้ฉลาดในการที่จะคัดเลือกบุคคลเข้ามารับหน้าที่เป็นแม่ทัพหรือผู้นำกองทัพ เพราะทหารคือผู้ที่เข้าไปเพื่ออุดมการณ์สูงสุด คือ การเสียสละเพื่อรักษาชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ถ้าหากเพื่อปกป้องสถาบันทั้งสาม ทหารก็พร้อมที่จะยอมเสียสละทุก ๆ อย่างแม้กระทั่งชีวิต หลักในการเสียสละในทางพระพุทธศาสนานั้นท่านสอนไว้เป็นลำดับลดหลั่นกันไป คือ พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละทั้งทรัพย์ อวัยวะ และแม้กระทั่งชีวิตเพื่อรักษาธรรม เป็นการแสดงให้เห็นถึงการยอมเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่ หรือเสียสละสิ่งที่สำคัญน้อยเพื่อรักษาสิ่งที่มีความสำคัญมากเอาไว้ ลักษณะของทหารที่สามารถที่จะชนะข้าศึกได้ดีว่า จะต้องประกอบไปด้วยคุณสมบัติพิเศษหรือจะต้องเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเหนือกว่าข้าศึก ท่านแสดงเป็นตัวอย่างไว้ ๔ ประการ คือ เป็นผู้ฉลาดหมายถึงเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาดทั้งในชัยภูมิและยุทธวิธีในการรบ ยิ่งได้ไกล ยิ่งได้เร็วและแม่นยำ ทำลายข้าศึก

^๕ วจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๕.

จำนวนมาก (ได้ด้วยกำลังอันน้อย) เป็นการแสดงให้เห็นว่าทหารหรือนักรบที่จะสามารถป้องกันประเทศชาติได้นั้น จะต้องมีความสมบัติพิเศษจึงจะสามารถมีชัยชนะเหนือข้าศึกได้

๓) สัมมาปาสะ ผูกประสานปวงประชา ความฉลาดในการแก้ปัญหาสังคม รู้จักผูกสมานรวมใจของประชาชน รู้จักการสงเคราะห์ โดยดำเนินการบริหารให้เป็นไปตามความประสงค์ของประชาชน มีการส่งเสริมอาชีพด้วยวิธีการต่าง ๆ แก่ประชาชน เช่น การให้กู้ยืมเงินไปลงทุน โดยคิดอัตราดอกเบี้ยต่ำ เป็นต้น ความมั่นคงทางด้านสังคมจิตวิทยา เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสวัสดิภาพที่มีต่อชีวิตทรัพย์สินของประชาชน ตลอดจนความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในสังคม คำสอนในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องนี้มีมากมาย เช่นหลักการพื้นฐานในการดำรงชีวิต คือ สีล ๕ ประการข้างต้นให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น เรียกว่าหลักเบญจธรรม ๕ คือ ความเมตตา กรุณา รักใคร่ปรารถนาดีต่อกัน การเลี้ยงชีวิตในทางสุจริต ความสังวรในกาม ความซื่อสัตย์ซื่อตรง และความมีสติสัมปชัญญะความรู้ตัว หลักการทั้งหมดนี้จะเป็นเครื่องช่วยให้สังคมอยู่อย่างมีสันติ กล่าวได้ว่าเป็นหลักธรรมในการสร้างสันติภาพก็ได้

๔) วาจาเปยยะ มีวาจาอันคุณค้ำใจ ไพเราะอ่อนหวานชวนฟัง ประกอบด้วย ความสามัคคี รู้จักใช้คำพูดให้เหมาะสมกับคนฟัง ตามวัย เพศ สถานะ ภาวะ รู้จักโน้มน้ำวให้คนทำความดี ยกย่องการทำความดี เป็นต้น

๕) นิรัคคพะ หรือสรรพเมธะ คือ จะต้องขจัดอิทธิพลต่าง ๆ ที่ทำให้ประชาชนหรือบ้านเมืองอยู่อย่างไม่สงบสุข เช่น พวกมีอำนาจเหนือกฎหมาย โจรผู้ร้าย ตลอดจนขจัดอุปสรรคต่าง ๆ เช่น อบายมุข ยาเสพติด ให้หมดไป ทำให้บ้านเมืองปราศจากโจรผู้ร้าย ประชาชนอยู่ได้โดยไม่ต้องระแวงภัย บ้านเรือนก็ไม่ต้องใส่กลอนหรือลงลิ้มสลัก เป็นการช่วยส่งเสริมความมั่นคงด้านการเมืองของรัฐ

หลักธรรมทั้งหมดนี้เป็นหลักธรรมหรือข้อปฏิบัติสำหรับผู้ปกครอง ผู้บริหารหรือนักการเมืองที่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองหมู่คณะและบริหารงานของรัฐ ผู้นำในคติทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เป็นเพียงผู้นำทางการเมืองของประเทศเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้นำสังคม และเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และเป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคม ผู้ปกครองหรือผู้นำเป็นกลไกสำคัญต่อความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสังคม จะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นหรือเสื่อมลงก็ขึ้นอยู่กับคุณธรรมของผู้ปกครองนั่นเอง ถ้าได้ผู้ปกครองที่ปฏิบัติตามหลักปมุขธรรมคือธรรมสำหรับผู้เป็นประมุขแล้ว ก็สามารถที่นำพาประเทศหรือรัฐนั้นให้เป็นรัฐในอุดมคติได้ เป็นรัฐที่มีแต่ความสงบสุข เพียงพร้อมไปด้วยสุจริตชน ไม่มีการคดโกง

ความเป็นคนดีมีศีลธรรมเป็นจุดหมายทั้งของมนุษย์และของการปกครองหรือของรัฐ และศีลธรรมก็เป็นหลักในการพัฒนาตั้งแต่ขั้นต้น คือ การพัฒนาวัตถุก็ต้องโดยถูกต้องชอบธรรม รัฐจะให้การศึกษอบรมคนให้เป็นคนดี และยึดเอาความดีเป็นจุดหมายของชีวิต การส่งเสริมของผู้ปกครองหรือของรัฐด้วยการศึกษาที่ดี กฎหมายหรือระเบียบประเพณีของสังคมเพื่อให้ประชาชนเข้าใจจุดหมายและวิธีการดำเนินชีวิตดังกล่าวก็ดี เป็นหน้าที่ของผู้ปกครอง ผู้บริหาร และนักการเมือง ส่วนความสุขทางวัตถุและความสุขทางโลก อื่น ๆ เป็นเพียงกฎหมายที่ต้องมีการจำกัดขอบเขต และเป็นเพียงวิธีทางนำไปสู่จุดหมายที่แท้จริงของชีวิตได้ เป้าหมายของการปกครองหรือของรัฐ จึงต้องมุ่งพัฒนาทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจของประชาชนไปพร้อม ๆ กัน การพัฒนาต้องพัฒนาวัตถุเพื่อพัฒนาคนมิพัฒนาเพียงเพื่อพัฒนาวัตถุ คนต้องเป็นวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่สำคัญที่สุดของการปกครองของรัฐ

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญต่อการเมืองการปกครองที่จะให้มวลมนุษยอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้ โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักการ ความคิด และเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติทั้งผู้ปกครองรัฐและประชาชนในรัฐ รวมทั้งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปทั่วโลก เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นแก่โลกได้อย่างแท้จริง

๓.๔.๒ บทบาทการสงเคราะห์ที่มีต่อประชาชน

ในการสงเคราะห์ประชาชนในแคว้นโกศลนั้น พุทธศาสนจักรได้สงเคราะห์โดยใช้วิธีการดังนี้

ก) **วิธีการสอนให้ไม่ประมาท** หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนในเรื่องของความไม่ประมาทนี้ปรากฏในปฐมอัปมาทสูตรและปฐมมฤตคสูตร ดังต่อไปนี้

ในปฐมอัปมาทสูตร^{๓๖}ว่าด้วยความไม่ประมาท สูตรที่ ๑ ความว่าคราวหนึ่งเมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลมาเฝ้าพระพุทธองค์แล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ธรรมที่ยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า มีอยู่หรือ ซึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า ธรรมที่ยึดประโยชน์ทั้งสองมีอยู่ ซึ่งก็คือความไม่ประมาท ทรงเปรียบเทียบว่า รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายบนแผ่นดินทุกชนิด รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง บัณฑิตกล่าวว่า รอยเท้าช้างเป็นเลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ฉันทิด ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า คือความไม่ประมาท ก็ฉันทิดนั้น จากนั้นพระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า บุคคลเมื่อปรารถนาอายุ ความไม่มีโรค วรรณะ สวรรค์

^{๓๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑-๑๕๒.

ความเกิดในตระกูลสูง และความยินดีอย่างโอฬารต่อ ๆ ไป ฟังทำความเข้าใจไม่ประมาท บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ บัณฑิตผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ทั้งสอง ชีรชนท่านเรียกว่าบัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ ในภายหน้า

ในปฐมอปุตตกสูตร^{๓๗} ว่าด้วยทรัพย์ที่ไม่มีบุตร สูตรที่ ๑ ความว่า ในคราวครั้งหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแต่ยังวัน เมื่อพระองค์ถวายอภิวัตแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามว่า มหาบพิตร พระองค์เสด็จมาจากไหน แต่ยังวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลถึงเรื่องที่เศรษฐีผู้ไม่มีบุตรในกรุงสาวัตถีถึงแก่กรรม พระองค์ให้คนขนทรัพย์สมบัติของเศรษฐีนั้นมาไว้ในพระราชวังเสร็จแล้วจึงมาเข้าเฝ้า เฉพาะเงิน เท่านั้นมี ๘,๐๐๐,๐๐๐ ส่วนเครื่องเงินนั้นไม่ต้องพูดถึง แต่เศรษฐีนั้นได้บริโภคอาหาร คือปลายข้าว กับน้ำผักคอง นุ่งห่มผ้าเนื้อหยาบที่ตัดเป็นสามชิ้นเย็บติดกัน ไร่รถเก่าๆ กันร่วมทำด้วยใบไม้

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า มหาบพิตร อัสตบรูษได้โภคะมากมายแล้ว ไม่ทำตน มารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร มิตร อำมาตย์ให้ได้รับความสุขสำราญ ไม่ตั้งทักษิณาอันมีผลอันดี ไว้ในเบื้องบน อันมีผลเป็นสุขและเป็นไปเพื่อสวรรค์ไว้ในสมณพราหมณ์ โภคะของเขาที่มีได้ใช้ สอยโดยชอบอย่างนี้ พระราชาธิบดีไปบ้าง โจรปล้นไปบ้าง ไฟไหม้บ้าง น้ำพัดไปบ้าง ทายาทผู้ไม่ เป็นที่รักนำไปบ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้ โภคะของเขาที่มีได้ใช้สอยโดยชอบ ย่อมเสียไปเปล่า

จากนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสเปรียบเทียบว่า ในถิ่นอมมนุษย์ มีสระ โบกขรณีซึ่งมีน้ำใส เย็น จืดสนิท ไสสะอาดมีทำน้ำดี น้ำรินรมย์ น้ำนั้นคนไม่ตักเอาไปใช้ ไม่ดื่ม ไม่อาบ หรือไม่ทำตาม ที่ต้องการ เมื่อเป็นเช่นนี้ น้ำนั้นก็เปล่าประโยชน์ อัสตบรูษได้โภคะมากมายแล้ว ไม่ทำตนให้ได้รับความ สุขสำราญ เมื่อเป็นเช่นนี้ โภคะเหล่านั้นของเขาก็เปล่าประโยชน์เหมือนกัน แต่ว่าอัสตบรูษได้ โภคะมากมายแล้ว ทำตนเอง มารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร มิตร อำมาตย์ให้ได้รับความ สุขสำราญ ตั้งทักษิณาอันมีผลดีในเบื้องบน มีวิบากเป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์ไว้ในสมณพราหมณ์ ทั้งหลาย โภคะที่เขาใช้สอยอยู่อย่างนี้ พระราชาธิบดีไปไม่ได้ โจรก็ปล้นเอาไปไม่ได้ ไฟก็ไหม้ไม่ได้ น้ำก็พัดไปไม่ได้ ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักก็นำไปไม่ได้ โภคะเหล่านั้นของเขา ย่อมมีการใช้สอย ไม่เสีย ไปเปล่า เหมือนกับสระ โบกขรณีอันมีน้ำใสเย็น จืดสนิท ไสสะอาด มีทำน้ำดี น้ำรินรมย์ อยู่ในที่ ไม่ไกลจากหมู่บ้านหรือนิคม น้ำนั้นคนตักไปบ้าง ดื่มบ้าง อาบบ้างทำตามที่ต้องการ เมื่อเป็นเช่นนี้ น้ำนั้นชื่อว่ามีการใช้สอยไม่เสียไปเปล่า

^{๓๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๐/๑๕๕-๑๕๗.

จากนั้นพระผู้มีพระภาค จึงได้ตรัสว่า น้ำเย็นในถิ่นอมมนุษย์ที่ไม่ได้ใช้สอย ย่อมเหือดแห้งไปฉับไฉน ทรัพย์ที่คนชั่วได้แล้ว ตนเองไม่ได้ใช้และไม่ให้คนอื่นใช้ ก็เสียไปเปล่า ฉะนั้น ส่วนวิญญูชนผู้มีปัญญานั้น ได้โศกแล้ว ย่อมใช้สอยและประกอบกิจการงาน เขาเป็นคน อาจหาญ เลี้ยงดูหมู่ญาติ ไม่ถูกคิดเตียนยอมเข้าถึงแดนสวรรค์

จากการที่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้รับฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้วจึงทำให้ พระองค์ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาทสืบมา และได้รับประโยชน์ของการเป็นผู้ไม่ประมาท ตามสมควรแก่พระองค์ หากว่ายังคงเป็นผู้ประมาทมาแล้วความทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ ก็จะตามมา เพราะความไม่ประมาทมีความสำคัญอย่างยิ่ง ดังนี้

ความไม่ประมาท หลักธรรมที่ช่วยให้ยึดประโยชน์ทั้งสอง

พระพุทธศาสนาถือว่าการได้เกิดเป็นมนุษย์นี้แสนยาก เพราะต้องใช้ความพยายามและ ต้องอาศัยบุญกุศลจำนวนมาก^{๓๘} เมื่อได้เกิดเป็นมนุษย์แล้วการจะชีวิตอย่างไรให้เกิดประโยชน์ก็เป็น เรื่องยากไม่แพ้กัน พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท เพื่อจะได้กระทำแต่ กรรมดี ไม่ทำความชั่วอันจะทำพาให้ชีวิตตกต่ำ ความไม่ประมาทเป็นธรรมที่สำคัญ พระพุทธองค์ จึงเปรียบเทียบไว้ว่า รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรไปบนแผ่นดินชนิดใดชนิดหนึ่ง รอยเท้า เหล่านั้นทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง บัณฑิตกล่าวว่า รอยเท้าช้างเป็นเลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ ฉับไฉน ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ความไม่ประมาท เมื่อบุคคลตั้งอยู่ในความไม่ประมาทแล้วย่อมทำให้ได้ประโยชน์ ๒ อย่าง อันเป็นประโยชน์ที่ควรได้ จากการใช้ชีวิตในโลกมนุษย์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า^{๓๙} ประโยชน์ ๒ ประการนี้เป็นเป้าหมายในการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา จะสำเร็จได้ต้องอาศัยความไม่ ประมาทเป็นสำคัญ เมื่อทำได้ย่อมได้รับการยกย่องว่า บัณฑิต

ประโยชน์ ๒ ประการนั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ประโยชน์ในปัจจุบัน เป็นจุดหมายชั้นตาเห็น (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) ได้แก่

(๑) ความมีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง สง่างาม ไร้โรค ตลอดจนมีอายุยืนยาว

(๒) ความมีทรัพย์สินเงินทอง อย่างน้อยมีอาชีพการงาน พึ่งตนเองได้ในทาง

เศรษฐกิจ

(๓) การมีครอบครัวที่มั่นคงผาสุก ตลอดจนวงศ์ตระกูลเป็นที่นับถือ

^{๓๘} จุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒/๓/๑๒๕.

^{๓๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑.

(๔) ความเป็นที่ยอมรับในสังคม มีสถานภาพดี มีชื่อเสียงเกียรติคุณ พรั่งพร้อมด้วยยศ ไม่ว่าจะเป็นเกียรติยศ หรืออิสริยยศ

ประโยชน์ ๔ ประการนี้ พึงเกิดมีโดยธรรมและใช้ให้เป็นประโยชน์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

๒. ประโยชน์เบื้องต้น เป็นจุดหมายชั้นเลวตาเห็น (สัมปราชัยกัตตะ) ได้แก่

(๑) การมีความสุขทางใจ ด้วยศรัทธาในพระรัตนตรัย ซาบซึ้งในบุญกุศล และมั่นใจในการทำกรรมดี

(๒) ความอึดใจมั่นใจในชีวิตของตนที่มีความประพฤติสุจริตดีงาม ได้ทำในสิ่งที่ถูกต้อง

(๓) ความอึดใจภูมิใจในความมีชีวิตที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ ที่ได้เสียสละทำการสร้างสรรค์ก่อคุณไว้แก่เพื่อนมนุษย์และสังคม

(๔) ความกล้า้วกล้ามั่นใจ และปลอดโปร่งเลิกลบงานใจ เนื่องจากมีความรู้ มีปัญญาที่จะแก้ปัญหาและจัดทำดำเนินกิจการต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้

(๕) ความสบายใจมั่นใจในกรรมที่ได้ประกอบไว้อันเป็นบุญกุศลดีงามสุจริตเป็นหลักประกันชีวิตในภพหน้า สามารถจากโลกนี้ไปโดยไม่ต้องหวาดหวั่นกลัวภัยแห่งทุกคติ^{๑๐}

สำหรับแนวทางการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมแก่ประชาชนที่ควรประยุกต์มาใช้ในสังคมปัจจุบัน สรุปได้ดังนี้

(๑) หมั่นแวะเวียนไปสนทนาธรรม เมื่อมีความสงสัย หรือคิดคำนึงธรรมข้อใดได้ก็นำไปเป็นหัวข้อในการสนทนากับท่านผู้รู้ แล้วมีการเผยแพร่ธรรมนั้นในหมู่พุทธบริษัท

(๒) ให้ความอุปถัมภ์คุ้มครองพระสงฆ์และคฤหัสถ์ผู้รอบรู้ธรรมและมีความสามารถในการแสดงธรรม รับรองให้ท่านเหล่านั้นให้สามารถเป็นอยู่และทำหน้าที่สอนธรรมได้อย่างเต็มที่

(๓) เปิดโอกาสให้มีการสั่งสอนและปฏิบัติธรรมทั้งที่ในหมู่ประชาชน ข้าราชการ และข้าราชการ ให้ทุกคนมีโอกาสศึกษาธรรมอย่างทั่วถึง

(๔) เมื่อความที่เกิดกรณีขัดแย้ง มีการกล่าวให้ร้ายพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติปฏิบัติ ต้องไม่เพิกเฉย แต่ต้องพิสูจน์ความจริงให้ปรากฏไม่ปล่อยให้เป็นที่สงสัยของสังคม

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส อาร์ พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๖.

(๕) สร้างค่านิยมให้คนยึดมั่นในหลักธรรม ด้วยการส่งเสริมคนดีให้ได้รับผิดชอบ
 ขอบบริหารบ้านเมือง ขณะเดียวกันก็พยายามลงโทษคนไม่ดีไม่ให้คนถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง

ในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของคนในสังคมตามหลักพระพุทธศาสนามี
 เป้าหมายอยู่ที่การพัฒนาคคนให้มีคุณสมบัติพื้นฐานดังต่อไปนี้

๑) ถือหลักทำการให้สำเร็จด้วยความเพียรพยายาม ที่เรียกว่า หลักกรรม

๒) ถือหลักเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาชีวิตให้ดียิ่งขึ้นเรื่อยไป ทั้งทางพฤติกรรม ทางจิตใจ และ
 ทางปัญญา ที่เรียกว่า หลักไตรสิกขา

๓) ถือหลักทำการทั้งหลายอย่างเร่งรัดไม่รอเวลาด้วยความไม่ประมาท ที่เรียกว่า
 หลักอัปมาท

๔) ถือหลักทำตนให้เป็นที่พึ่งเพื่อพึ่งตนเองได้และเป็นอิสระ ที่เรียกว่า หลักอิสรภาพ
 แห่งการพึ่งตนได้^{๔๐}

คนที่มีคุณสมบัติดังกล่าวถือว่ามีคุณสมบัติพร้อมที่จะดำเนินชีวิตแห่งปัญญาเพื่อความดี
 งามเป็น บัณฑิต สามารถนำชีวิตและสังคมไปสู่สันติสุขได้

ข) ประชาชนปกครองง่าย

เป้าหมายของการปกครองประเทศคือทำให้ประชาชนอยู่อย่างผาสุก มีความสงบสุข
 การที่จะทำให้ประชาชนอยู่อย่างผาสุกได้นั้น ผู้ปกครองจะต้องทำให้ประชาชนมีความอยู่ดีกินดี
 บ้านเมืองสงบสุข ไม่อยู่ในภาวะสงครามหรือเกิดทุกขภัย อันตรายต่าง ๆ สิ่งที่เป็นดัชนีชี้ให้เห็น
 ถึงความอยู่ดีกินดีของประชาชนคือสภาพเศรษฐกิจของบ้านเมือง การเกษตรกรรม การปลูก
 พืชพรรณต่าง ๆ ได้ผลดี การทำมาค้าขายได้กำไรดี การเก็บภาษีไม่เบียดเบียนหรือเอารัดเอาเปรียบ
 ประชาชน และไม่ต้องหวาดระแวงภัยไม่ว่าจะภัยธรรมชาติหรือภัยการเมือง ผู้ปกครองเป็นผู้มี
 ศีลธรรม ปกครองประชาชนด้วยหลักธรรม เป็นที่รักของประชาชน เมื่อประชาชนได้ประจักษ์ว่า
 ผู้ปกครองของตนเป็นคนดีมีศีลธรรมก็พร้อมที่จะปฏิบัติตาม ให้ความร่วมมือกับทางผู้ปกครอง
 บ้านเมือง ผู้นำจะนำไปทางใด ประชาชนก็พร้อมใจไปทางเดียวกัน ทำให้ง่ายแก่การปกครอง

ดังจะเห็นได้จากกรณีที่เมืองสาวัตถีมีประชาชนอาศัยอยู่มากมายถึง ๗ โกฏิ^{๔๑} ซึ่งใน
 ๗ โกฏินี้มีผู้ที่เป็นอริยสาวกถึง ๕ โกฏิ เป็นปุถุชนเพียง ๒ โกฏิเท่านั้น ชาวเมืองส่วนใหญ่

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ :
 บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

มีความคุ้นเคยกับพระพุทธศาสนามาก เนื่องจากพระพุทธองค์ประทับจำพรรษายาวนานกว่าที่อื่น อีกทั้งผู้นำประเทศคือพระเจ้าปเสนทิโกศลก็เคารพนับถือพระพุทธเจ้า ชาวเมืองก็ทำตามผู้นำ เมื่อชาวเมืองทำตามผู้นำก็ได้รับประโยชน์จากศาสนาคือได้รับการสั่งสอนที่ถูกต้อง เป็นผู้นำที่มีคุณธรรม จริยธรรมที่งดงาม ประชาชนก็รักใคร่ ตั้งอยู่ในโอวาทหรือคำสั่ง ไม่สร้างความเดือดร้อน ทำให้อยู่กันได้อย่างมีความสุข

ในการปกครองราชอาณาจักรของพระเจ้าปเสนทิโกศลตามหลักธรรมที่ทรงรับมาจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วทรงนำมาประพฤติปฏิบัติ อีกทั้งยังปลูกฝังสั่งสอนประชาชนให้ประพฤติปฏิบัติตามจนเกิดผลดีแก่ประชาชนและบ้านเมือง ทำให้ประชาชนอยู่กันอย่างมีความสุข บ้านเมืองเกิดความสงบสุข หลักธรรมที่ปลูกฝังสั่งสอนประชาชนให้ได้รับผลดี มีความสุข เมื่อปฏิบัติตาม ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พอสรุปได้ดังนี้

บุคคลสูตร ว่าด้วยบุคคล ๔ ประเภท^{๔๖}

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระองค์ว่า มหาบพิตร บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๔ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. บุคคลผู้มีดีมาและมีดีไป
๒. บุคคลผู้มีดีมาแต่สว่างไป
๓. บุคคลผู้สว่างมาแต่มีดีไป
๔. บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป

(๑) บุคคลผู้มีดีมาและมีดีไป คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ มีความเป็นอยู่อย่างฝืดเคือง หรือเจ็บไข้ได้ป่วย มีความพิกลพิการทางร่างกาย เช่น เป็นง่อย แล้วยังประพฤติชั่วต่างๆ ทั้งกายทุจริต วิจิทุจริต และมโนทุจริต หลังตายไปแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

(๒) บุคคลผู้มีดีมาแต่สว่างไป คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ มีความเป็นอยู่อย่างฝืดเคือง หรือเจ็บไข้ได้ป่วย มีความพิกลพิการทางร่างกาย เช่น เป็นง่อย แต่ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ทั้งกายสุจริต วิจิสุจริต และมโนสุจริต หลังจากตายไปแล้วจะไปเกิดใน สுகคติ โลก สวรรค์

(๓) บุคคลผู้สว่างมาแต่มีดีไป คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลสูง มีความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง แต่ประพฤติชั่วต่าง ๆ ทั้งกายทุจริต วิจิทุจริต และมโนทุจริต หลังตายไปแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

^{๔๖} บุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒/๓/๓๒๕.

^{๔๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑-๑๖๓.

(๔) บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลสูง มีความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง ประพฤติดี ปฏิบัติชอบต่าง ๆ ทั้งกายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต หลังตายไปแล้วจะไปเกิดในสุคติ โลก สวรรค์

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า

มหาบพิตร บรูษะเจัญใจไม่มีศรัทธา เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น มีความดำริชั่ว เป็นมิฉชาติภูติ ... ย่อมห้ามคนที่กำลังจะให้สิ่งของเครื่องใช้แก่คนที่กำลังขอ ... คนเช่นนั้นเมื่อตายแล้วย่อมเข้าถึงนรกอันโหดร้าย บุคคลประเภทนี้ ชื่อว่าผู้มีคมาและมีคไป

... บรูษะเจัญใจ แต่มีศรัทธา ไม่มีความตระหนี่ มีความดำริประเสริฐ ... ไม่ห้ามคนที่กำลังจะให้สิ่งของเครื่องใช้แก่คนที่กำลังขอ ... คนเช่นนั้นเมื่อตายแล้ว ย่อมเข้าถึงไตรทิพยสถาน บุคคลประเภทนี้ ชื่อว่าผู้มีคมาแต่สว่างไป

... บรูษะมังมิ แต่ไม่มีศรัทธา เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น มีความดำริชั่ว เป็นมิฉชาติภูติ ... ย่อมห้ามคนที่กำลังจะให้สิ่งของเครื่องใช้แก่คนที่กำลังขอ ... คนเช่นนั้นเมื่อตายแล้ว ย่อมเข้าถึงนรกอันโหดร้าย บุคคลประเภทนี้ ชื่อว่าผู้สว่างมาและมีคไป

... บรูษะมังมิ ทั้งมีศรัทธา ไม่มีความตระหนี่ มีความดำริประเสริฐ... ไม่ห้ามคนที่กำลังจะให้สิ่งของเครื่องใช้แก่คนที่กำลังขอ ... คนเช่นนั้นเมื่อตายแล้ว ย่อมเข้าถึงไตรทิพยสถาน บุคคลประเภทนี้ ชื่อว่าผู้สว่างมาและสว่างไป^{๔๔}

ที่ยกหลักธรรมบุคคลสุตรมีเป็นตัวอย่าง เนื่องจากว่าเมื่อเราสามารถจำแนกบุคคลได้ ผู้ปกครองก็สามารถกำหนดแนวทางดูแลบุคคลประเภทต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม ก่อให้เกิดความเข้าใจบุคคลผู้อยู่ภายใต้การปกครอง ทำให้ได้แนวทางในการใช้สอย หรือพัฒนาทรัพยากรบุคคลในบ้านเมืองของตนได้เป็นอย่างดี

เมื่อผู้ปกครองดูแลการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างดี การจะยึดกุมจิตใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็ทำได้ง่าย เนื่องจากต่างฝ่ายต่างสงเคราะห์กันตามควรทั้งในภาวะปกติและในภาวะที่ประสบกับความเดือดร้อน เช่น ยามยากจน ยามประสมภัยพิบัติหรือภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะกับคนพิการไร้สมรรถภาพหรือญาติผู้พิการแต่กำเนิด สมควรที่จะได้รับการสงเคราะห์เป็นกรณีพิเศษ อย่างไรก็ตาม การให้การสงเคราะห์โดยทั่วไปมักจะเน้นไปที่การให้ปัจจัย ๔ เพื่อนำไปใช้สอยในชีวิตประจำวัน มีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ

^{๔๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๓-๑๖๕.

๑) การให้เพื่ออนุเคราะห์ ช่วยเหลือ หนุนคนตกทุกข์ได้ยาก อดอยาก หรือประสบภัย พิบัติ ให้เขามีโอกาสเป็นอยู่และตั้งตัวขึ้นมาได้

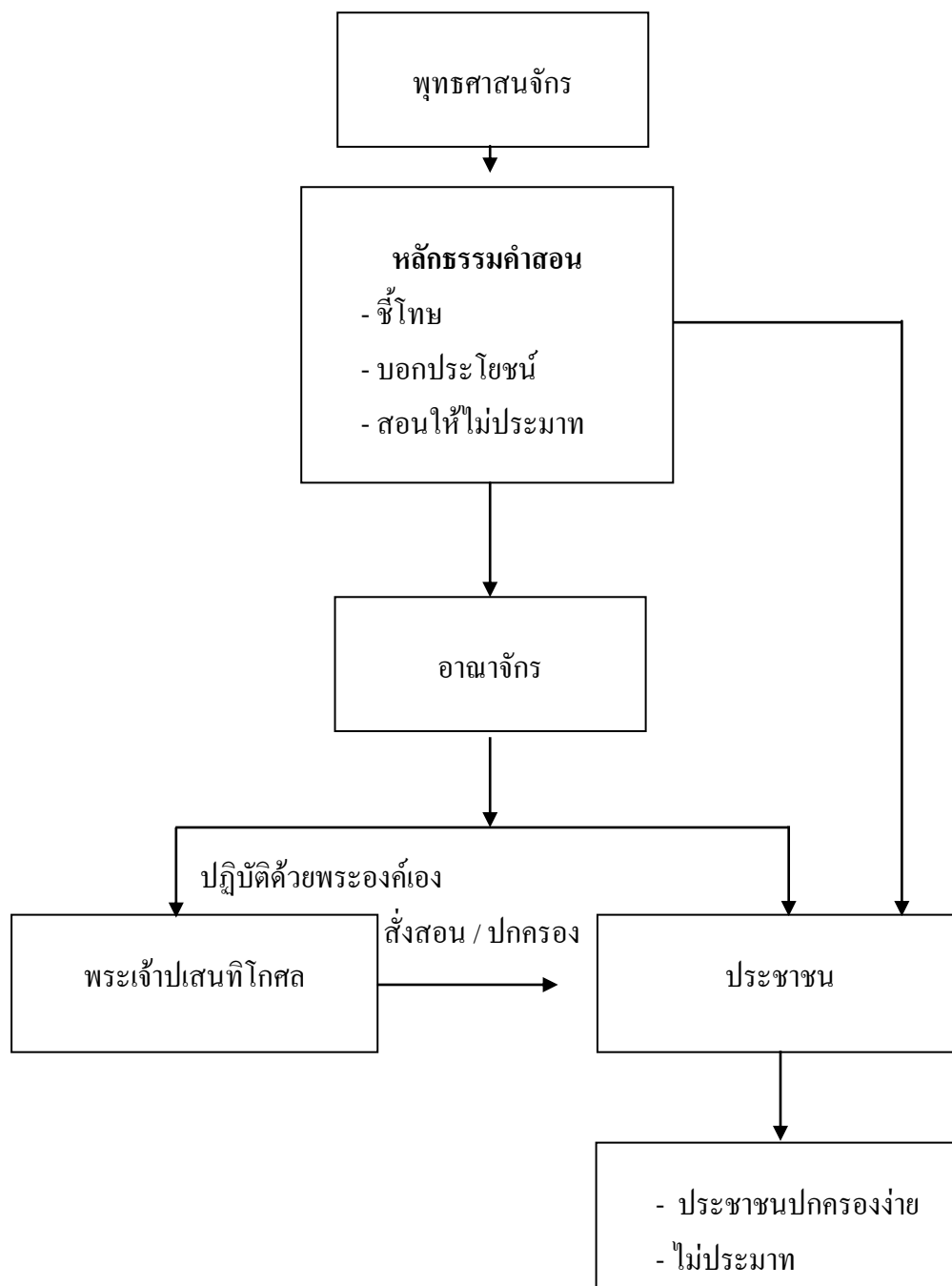
๒) การให้เพื่อบูชาคุณ คือ ให้เพื่อยกย่องเชิดชูผู้มีพระคุณมีพ่อแม่หรือผู้มีคุณธรรม อื่นๆ ที่จะนำคนก้าวไปในการทำความดีเป็นแบบอย่างแก่สังคม และสนับสนุนผู้ที่ทำ คุณประโยชน์ให้มีกำลังใจทำความดียิ่งขึ้นไป^{๔๕}

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), บุญ-บารมี ที่จะกู้แผ่นดินไทย, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ พุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

จากเนื้อหาที่นำเสนอมาแล้วข้างต้นนั้น หากจะกล่าวโดยการนำเสนอเป็นแผนภูมิ แสดงบทบาทการสงเคราะห์ที่พุทธศาสนจักรมีต่อพระเจ้าปเสนทิโกศลแล้วจะสามารถแสดงได้ ดังนี้

แผนภูมิที่ ๓.๑

แสดงบทบาทที่พุทธศาสนจักรสงเคราะห์พระเจ้าปเสนทิโกศล

จากแผนภูมิอธิบายได้ว่า บทบาทการสงเคราะห์ของศาสนจักรก็คือการนำหลักธรรม คำสั่งสอนการประพฤติปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตไปให้แก่พระมหากษัตริย์และประชาชนทุกคน ชั้นวรรณะ ด้วยการชี้ให้เห็นเรื่องที่เป็นทุกข์เป็นโทษแล้วแนะนำให้ละเว้นเรื่องที่เป็นโทษนั้นเสีย จากนั้นก็แนะนำให้เห็นเรื่องที่เป็นประโยชน์ในด้านต่าง ๆ พร้อมกันแนะนำชักจูงให้เจริญในเรื่องที่เป็นประโยชน์ให้มาก ตลอดไปจนถึงการพร่ำเตือนให้ดำรงตนอยู่ในความไม่ประมาทตลอดเวลา เมื่อต่างก็ทำตามน้อมนำไปปฏิบัติตามผลก็คือประชาชนจะมีจิตใจดีงาม สงบเยือกเย็น ไม่หลงมัวเมาประมาทในชีวิต อยู่ในระเบียบวินัยอันดี ต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้อง การปกครองก็ง่ายไม่ยุ่งยากไม่หนักใจ หลักจากนั้นประเทศชาติก็จะเจริญก้าวหน้าไปด้วยการใช้หลักคำสอนในทางศาสนาในการพัฒนาประเทศชาติ

ซึ่งคำว่าพัฒนาประเทศชาติในที่นี้หมายถึง การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของประชาชนเป็นเบื้องต้น เนื่องจากว่าเราไม่อาจปฏิเสธได้ว่าการพัฒนาที่จะก่อให้เกิดความมั่นคงในบ้านเมืองได้นั้นจะเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงคุณธรรมในจิตใจของประชาชนส่วนใหญ่ และเมื่อคุณธรรมในใจของประชาชนมั่นคงเข้มแข็งแล้วความเจริญด้านอื่น ๆ ก็จะตามมา

การพัฒนาจึงต้องมีหลักสำคัญอยู่ที่จะต้องหันมานับการพัฒนาคน โดยให้การพัฒนาคนเป็นแกนกลางของการพัฒนาทุกอย่าง มีหลักสำคัญ ๒ อย่าง คือ

(๑) การพัฒนาคนในฐานะผู้มีความเป็นมนุษย์ ให้มีศักยภาพในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ที่จะก่อให้เกิดผลในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เรียกว่าพัฒนาคนให้เป็น นักผลิต พร้อมทั้งจะสนองความต้องการของสังคม

(๒) การพัฒนาคนในฐานะทรัพยากรมนุษย์ ให้มีคุณสมบัติพร้อมที่จะดำเนินชีวิตแห่งปัญญาเพื่อความดีงาม เรียกว่าพัฒนาคนให้เป็น บัณฑิต สามารถนำชีวิตและสังคมไปสู่สันติสุข^{๔๖}

การพัฒนาคนในฐานะทรัพยากรมนุษย์ที่กล่าวถึงนี้ได้แก่การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมนั่นเอง หากดำเนินการอย่างเต็มที่จะช่วยแก้ปัญหาสังคมได้อย่างมากทีเดียว

พัฒนาด้วยศีล ความสะอาด กำลัง ปัญญา: ธรรมที่พึงรู้ได้ด้วยกาลนาน

การใช้ชีวิตในสังคมจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับคนมากมาย บางครั้งก็จะเป็นต้องใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่น ในการทำงานบางอย่างต้องมีเพื่อนร่วมงานด้วยงานจึงจะดำเนินไปด้วยดี จึงมีแนวทางให้ตรวจสอบบุคคลที่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องโดยการอาศัยเงื่อนไขเป็นองค์ประกอบสำคัญ

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม, (กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑-๒.

๑. คีต ๕ เป็นความประพฤติชอบทางกายและวาจาให้เรียบร้อย เว้นจากความชั่วและไม่เบียดเบียนผู้อื่น

๒. คีต ๘ เป็นความประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจให้เรียบร้อย เว้นจากความชั่วและไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นศีลของแม่ชีหรือผู้ถือศีลอุโบสถในวันพระ

๓. คีต ๑๐ เป็นความประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจให้เรียบร้อย เว้นจากความชั่วและไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นศีลของสามเณร

๔. คีต ๒๒๗ เป็นศีลของภิกษุ

๕. คีต ๓๑๑ เป็นศีลของภิกษุณี

พัฒนาด้วยหลักอกุศลธรรม ๓ : ธรรมที่ไม่เกิดประโยชน์แก่บุรุษและชาวโลก

การใช้ชีวิตของปุถุชนมีหลักเบื้องต้นที่ควรตรวจสอบคือ จิต หากสุขภาพจิตดีก็ย่อมส่งผลต่อการดำเนินชีวิต หากสุขภาพจิตไม่ดีก็เจ็บป่วยไปด้วยกิเลสย่อมส่งผลให้ดำเนินชีวิตเสี่ยงไปในทางเสียหาย อกุศลธรรม หรือ อกุศลมูล ๓ ประการเป็นกิเลสที่เกาะกุมจิตใจของมนุษย์ส่วนมากไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่บุคคล มีแต่ก่อให้เกิดโทษโดย 'ได้แก่'

(๑) โลภธรรม ธรรมคือ โลภะ ความอยากได้

(๒) โทสธรรม ธรรมคือ โทสะ ความคิดประทุษร้าย

(๓) โมหธรรม ธรรมคือ โมหะ ความหลง^{๔๖}

ธรรมคือ อกุศลธรรม ๓ ประการนี้บุคคลผู้หวังความเจริญและหวังความผาสุกแก่ตนจะต้องละเว้นให้ได้จึงจะดำเนินชีวิตไปได้โดยสวัสดิ์

๓.๕ บทบาทการสงเคราะห์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลมีต่อศาสนจักร

การนำเสนอในหัวข้อนี้ก็จะหมายถึง การที่ทางฝ่ายบ้านเมืองเมื่อได้รับการแนะนำสั่งสอนให้ละชั่ว ทำดี ให้ได้รับประโยชน์ที่ควรจะได้รับ มีหลักปฏิบัติในการเว้นจากโทษ บำเพ็ญประโยชน์ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาทแล้ว ได้สงเคราะห์ฝ่ายศาสนจักรด้วยการอุปถัมภ์ ค้ำครองป้องกัน ส่งผลให้ทางฝ่ายศาสนจักรมีความมั่นคงสามารถเผยแผ่พระศาสนาได้สะดวก

๓.๕.๑ สงเคราะห์ทางด้านการให้ความอุปถัมภ์

พระสูตรที่แสดงถึงการสงเคราะห์ด้วยการอุปถัมภ์บำรุงด้านปัจจัย ๔ เมื่อพิจารณาจากพระสูตรที่เกี่ยวข้องในประเด็นนี้แล้วพบว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลไม่เพียงถวายปัจจัย ๔ แก่

^{๔๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๓/๑๓๐.

พระพุทธเจ้าท่านนั้นแต่พระองค์ยังถวายความอุปถัมภ์บำรุงด้านปัจจัย ๔ นี้แก่ทั้งฝ่ายพระสาวกและพระสาวิกาด้วย ดังจะนำเสนอต่อไปนี้

การสงเคราะห์ด้วยเครื่องนุ่งห่ม

การสงเคราะห์ด้วยเครื่องนุ่งห่มแก่พระอานนท์ ความว่าในวันหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลได้สนทนาธรรมกับพระอานนท์ ทรงชื่นชมว่า พระคุณเจ้าอานนท์กล่าวภาษิตนี้ดีเหลือเกิน พวกโยมมีใจชื่นชมยินดีด้วยภาษิตนี้ ถ้าช่างแก้ว ม้าแก้ว บ้านส่วย สมควรแก่พระคุณเจ้าอานนท์ พวกโยมก็ควรถวายแก่พระคุณ แต่พวกโยมรู้ว่า นั่นไม่สมควรเลย จากนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ถวายผ้าพาหิติกาแก่อานนท์ แม้พระอานนท์จะทรงห้ามก็ไม่ทรงยินยอม ทรงขอให้พระอานนท์รับผ้าเอาไว้จนได้ จากนั้นพระองค์ก็ได้ลากลับพระราชวังไป เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จจากไปไม่นาน ท่านพระอานนท์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วนั้น ณ ที่สมควรได้กราบทูลถึงเรื่องการสนทนาปราศรัยกับพระเจ้าปเสนทิโกศลทั้งหมดแก่พระผู้มีพระภาค และได้ถวายผ้าพาหิติกานั้นแก่พระผู้มีพระภาค

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเป็นลาภของพระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์ทรงได้ดีแล้ว ที่ท้าวเธอได้ทรงพบอานนท์ และได้ประทับนั่งใกล้อานนท์^{๔๘}

การสงเคราะห์ด้วยอาหาร

การสงเคราะห์ด้วยอาหารแก่พระพุทธเจ้าและเหล่าภิกษุสาวก ความว่า ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จพระราชดำเนินไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลปราศรัยถึงเรื่องต่างๆ ก่อนจะเสด็จกลับได้กราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งภิกษุ ๕๐๐ รูปรับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น ในพระราชฐาน และครั้นชวนประชาชนที่มาฟังธรรมในพระเชตวันมหาวิหารให้ไปร่วมอนุโมทนาทานนั้นด้วย เมื่อถึงเวลาพระพุทธเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์ทรงทำภัตกิจที่ในวัง ชาวเมืองก็ไปร่วมอนุโมทนาด้วยมากมาย เมื่อเสร็จภัตกิจแล้ว ชาวเมืองจึงกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้ากับภิกษุ ๕๐๐ รูป เสวยภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น และทูลเชิญเสด็จพระเจ้าปเสนทิโกศล พร้อมทั้งอำมาตย์ราชบริพารมาอนุโมทนาด้วย พระเจ้าปเสนทิโกศลกับชาวเมืองผลัดกันเป็นเจ้าภาพเลี้ยงพระ และเชิญอีกฝ่ายหนึ่งมาร่วมอนุโมทนาอย่างนี้ ถึงฝ่ายละ ๖ ครั้ง ในครั้งแรกๆ ก็เกิดด้วยศรัทธาปสาทะ แต่ครั้งหลังๆ กลายเป็นแข่งขันกันไปโดยไม่รู้ตัว ชาวเมืองพยายามหาของดีๆ ของแปลกๆ เช่น พืช ผัก และผลไม้ที่หายากมาถวาย

^{๔๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๘-๓๖๓/๔๔๒-๔๔๕.

พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทรงพยายามจัดหาของที่ดีและประณีตให้มีแปลกมีใหม่ แต่ก็สู้ชาวเมืองไม่ได้สักครั้ง เพราะชาวเมืองมีจำนวนมากร่วมกันถวายทีหลัง จึงสามารถจัดของถวายให้แปลกให้ดีกว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงปริวิตกถึงเรื่องนี้ จึงตรัสเล่าให้พระนางมัลลิกาเทวีทราบ พระนางมัลลิกาเทวีทรงหาวิธีที่จะให้พระเจ้าปเสนทิโกศลชนะชาวเมือง จึงจัดทานที่เรียกว่า อสทิสทาน แปลว่าทานที่หาผู้ทำเสมอมิได้ คือทานที่ไม่มีใครเหมือน พระนางมัลลิกาเทวีเป็นผู้ฉลาด แทนที่จะเอาชนะด้วยภัตตาหารที่แปลกที่ประณีตที่หายาก พระนางกลับเอาชนะด้วยพิธีการที่ยิ่งใหญ่จนชาวเมืองทำตามไม่ได้ คือ ให้นำลูกพระมณฑปไปใหญ่สำหรับเป็นที่ฉันภัตตาหารสำหรับพระ ๕๐๐ รูปที่กลางสนามหลวง ที่อาสนะสำหรับพระแต่ละรูป มีข้างยื่นถือเสวตฉัตรบูชาพระอยู่ เบื้องบน และให้เจ้าหญิงแห่งราชตระกูลเป็นผู้ถวายภัตตาหาร ชาวเมืองไม่มีข้าง ไม่มีเสวตฉัตร ไม่มีเจ้าหญิง จึงไม่อาจแข่งขันกับพระเจ้าปเสนทิโกศลได้

จากการที่พระเจ้าปเสนทิโกศลและพระนางมัลลิกาได้ถวายอสทิสทานครั้งนี้ได้สร้างความปลื้มปิติยินดีให้เกิดขึ้นแก่พระองค์ แม้แต่พระพุทธองค์ก็ยังทรงตรัสว่า

พวกคนตระหนี่ไปเทวโลกไม่ได้เลย
พวกคนพาลไม่สรรเสริญการให้ทาน
ส่วนนักปราชญ์อนุโมทนาการให้ทาน
เพราะเหตุนี้แล เขาจึงได้รับสุขในปรโลก^{๔๘}

การสงเคราะห์ด้วยที่อยู่

การสงเคราะห์ด้วยที่อยู่ ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทำนุบำรุงพระศาสนาอย่างมากมาย และพระองค์ยังได้สร้างอารามสำหรับนางภิกษุณีไว้ในบริเวณใกล้ๆ วัดพระเชตะวันมหาวิหาร โดยให้นามว่าราชการาม^{๔๙} โดยมีเรื่องเล่าว่า คราวหนึ่งพวกเดียรถีย์เห็นว่าพระพุทธเจ้าได้รับการดูแลอย่างดี เพราะมีวัดตั้งอยู่ในทำเลที่ดี จึงคิดสร้างวัดของตนใกล้ๆ กับวัดพระเชตะวัน พวกเดียรถีย์เหล่านั้นได้รวบรวมทรัพย์มาคิดสินบนเพื่อขออนุญาตสร้างวัดของตนใกล้ๆ กับวัดพระเชตะวันซึ่งพระราชาก็อนุญาต เมื่อพวกเดียรถีย์ลงมือก่อสร้างวัดก็ส่งเสียงอึกทึกครึกโครมมากมาย พระพุทธองค์ทรงสอบถามจากพระอานนท์ทำให้ทราบว่าพวกเดียรถีย์มาสร้างวัดอยู่ใกล้ๆ จึงให้พระอานนท์ไปขอให้พระราชาสั่งให้เดียรถีย์หยุดสร้างแต่พระราชาก็ไม่ทรงออกมาพบ วันต่อมาพระ

^{๔๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๓/๘๘.

^{๔๙} ราชการาม หมายถึงวิหารที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงให้ก่อสร้างไว้เหมือนกับอุปาราม ในด้านทิศใต้แห่งพระนคร , ม.อุ.อ. (ไทย) ๓/๓๕๘/๒๔๓.

พุทธองค์ได้เสด็จไปทำให้พระราชาคือองออกมาเฝ้า เมื่อเสวยเสร็จก็ตรัสเล่าเรื่องภรรยาชาค^{๕๑}ให้ พระองค์ได้สดับ

เมื่อพระราชานางฟังเรื่องเล่าจบแล้วทรงระลึกถึงพฤติกรรมที่พระองค์กระทำว่าไม่สมควร จึงตรัสสั่งให้ทหารไปขอให้พวกเดียรถีย์ออกจากเขตนั้น และไม่คืนอุปกรณ์ก่อสร้างให้ ทรงให้นำ อุปกรณ์เหล่านั้นสร้างวิหารชื่อราชการามถวายพระพุทธองค์

การสงเคราะห์ด้วยยารักษาโรค

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้สงเคราะห์ด้านยารักษาโรคแก่พระภัททากัจจानาเถรี^{๕๒} (มารดา ของพระราหุล)

พระนางพิมพาเมื่อบวชเป็นภิกษุณีแล้วได้นามว่า พระภัททากัจจานาเถรี ซึ่งใน คราวหนึ่งหลังจากที่พระนางได้บวชเป็นภิกษุณีแล้ว พระนางได้อาพาธด้วยโรคลมกำเริบ พระราหุล ได้ทราบข่าวจากภิกษุณีรูปอื่นที่มาส่งข่าว ท่านจึงเข้าไปหาแล้วสอบถามถึงการรักษาโรค และได้ ทราบว่าต้องเสวยรสมะม่วงที่ปรุงกับน้ำตาลกรวด อาการจึงจะสงบ พระราหุลจึงไปหาพระสารีบุตร แล้วเล่าเรื่องให้ฟัง ท่านพระสารีบุตรได้พาท่านพระราหุลไปฉันที่โรงฉัน ส่วนตัวท่านพระสารีบุตร ได้ไปที่ประตูพระราชวังของพระเจ้าปเสนทิโกศล เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทอดพระเนตรเห็น จึงนิมนต์ให้นั่ง ในขณะที่นั้นคนดูแลอุทยานได้นำมะม่วงสุกพวงหนึ่งมาถวายพระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์ได้ปอกเปลือกมะม่วงแล้วใส่น้ำตาลกรวดลงไป ทรงขยำด้วยพระองค์เองแล้วใส่บาตรถวาย พระสารีบุตรด้วยเคารพ เมื่อพระสารีบุตรได้นำมะม่วงมาแล้วก็นำไปให้ราหุลสามเณร ท่านได้นำ น้ำมะม่วงไปถวายพระมารดา เมื่อพระราชมารดาเสวยแล้วโรคก็สงบ

ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลต้องการทราบว่าทำไมพระสารีบุตรจึงไม่ฉันตรงที่นั่งที่นิมนต์ ไว้ จึงส่งคนไปตามดู เมื่อทราบความเป็นจริงแล้วจึงดำริว่า หากพระพุทธเจ้าอยู่ครองซึ่งเรือนก็จะได้ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ราหุลสามเณรก็จะได้เป็นขุนพลแก้ว พระเถรีพิมพาจะได้เป็นนางแก้ว ราชสมบัติในสากลจักรวาลจะเป็นของท่านเหล่านี้ทั้งหมด จึงควรที่เราจะบำรุงดูแลท่านเหล่านั้น เราไม่ควรประมาท เพราะท่านเหล่านั้นบวชแล้วเข้ามาอาศัยเราอยู่ นับแต่นั้น ก็ทรงสั่งให้คนถวาย รสมะม่วงแก่พระเถรีเป็นนิตย์^{๕๓}

^{๕๑} ชาคก. อ. (ไทย) ๓/๓/๓๓๔-๓๓๖.

^{๕๒} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๒๓๕-๒๔๑.

^{๕๓} ปัญญา ใช้บางยาง, ๘๐ พระอรหันต์, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๖๗๕.

๓.๕.๒ สงเคราะห์ทางการให้ความคุ้มครอง

เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่เมืองสาวัตถี แคว้นโกศล นอกจากพระเจ้าปเสนทิโกศล จะถวายความอุปถัมภ์ภิกษุสงฆ์เป็นอย่างดีแล้ว ส่งผลให้ประชาชนหันมานับถือพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดปัญหาแก่นักบวชศาสนาอื่น เพราะลาภสักการะลดน้อยลง พวกนักบวชเดียรฉัตรเหล่านั้น จึงเที่ยวใส่ความให้ร้ายพระพุทธเจ้าและพระสาวกว่าสั่งสอนให้ทำบุญแต่ในศาสนาของตนเท่านั้น จึงจะมีผลมาก และหลายครั้งที่เกิดเรื่องมัวหมองแก่พระสงฆ์ เมื่อพระองค์ทราบเรื่องนี้ จึงรับสั่งให้ประชาชนไปประชุมกันเพื่อแก้คำกล่าวหาเหล่านั้น เพื่อกำราบปรปวาท พิสูจน์ข้อกล่าวหาโดยการให้ทุกฝ่ายมาประชุมพร้อมหน้าแล้วซักถามจนได้ความจริง และเมื่อพระองค์ทรงทราบว่าท่านไม่ได้ประพฤติดิจจริง พระองค์ก็จะทรงอุปถัมภ์ภิกษุรูปนั้นด้วยปัจจัย ๔ เพื่อให้ท่านดำรงอยู่ได้อย่างไม่ลำบาก ด้วยเพราะทรงตระหนักเห็นว่าถ้าปล่อยให้ท่านเป็นอยู่ตามลำพังคงจะลำบาก แม้ว่าบางครั้งพระองค์จะถูกประชาชนที่ไม่เข้าใจในพระองค์นินทาเอาก็ตาม ซึ่งเป็นการให้ความคุ้มครองพระพุทธศาสนา ดังตัวอย่างพระสูตรที่แสดงถึงการสงเคราะห์ด้วยการมีส่วนช่วยคุ้มครองพระพุทธศาสนาของพระเจ้าปเสนทิโกศล ดังเช่น กรณีของพระโกณฑธานผู้มีรูปผู้หญิงติดตามข้างหลัง^{๕๔} เนื่องจากกรรมเก่าที่แปลงกายเป็นหญิงเดินตามหลังภิกษุรูปหนึ่งเพื่อลองใจภิกษุสหายของภิกษุรูปนั้น จนเกิดความเข้าใจผิดกัน และไม่สามารถกลับมาเป็นสหายรักกันได้อีกเลยชาติปัจจุบันจึงมีภาพของผู้หญิงติดตามท่านทุกหนแห่ง ทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิดท่าน จนเป็นเรื่องโจทก์ขาน สร้างความเคลือบแคลงให้กับประชาชน ความไปถึงพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงเสด็จมาพิสูจน์ด้วยพระองค์เอง และพระพระองค์ก็สามารถพิสูจน์จนรู้ว่ามิใช่ผู้หญิงจริง ๆ เป็นเพียงภาพนิมิตจากกรรมเก่า จึงทรงได้ให้ความอุปถัมภ์ด้านอาหารบิณฑบาตแก่พระโกณฑธาน หรือแม้แต่กรณีเรื่องของภิกษุณีผู้เป็นมารดาของพระกุมารกัสสปะ^{๕๕} ที่ถูกขับไล่จากสำนักภิกษุณีของพระเทวทัตเพราะเข้าใจว่านางประพฤติดิด ประชาชนจะตำหนิที่ภิกษุณีท้อง ซึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลได้เป็นประธานในการชำระความเรื่องนี้ โดยมีพระอุบาลี ร่วมกับอนาถปิณฑิกะ เศรษฐีและนางวิสาขา เป็นต้น ร่วมกันตรวจครุฑและสอบถามจนได้ความจริง พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเป็นพยานในการพิสูจน์ข้อกล่าวหาว่า ภิกษุณีรูปนี้ท้องมาก่อนบวช และไม่ทราบว่าตนเองท้อง จึงได้มาบวชในสำนักภิกษุณี นางจึงไม่ได้ประพฤติดิดพรหมจรรย์ อีกทั้งยังพระองค์ยังทรงรับลูกชายของนางคือพระกุมารกัสสปะเอาไปเลี้ยงดูในพระราชวังอีกด้วย^{๕๖}

^{๕๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑/๒/๓/๓๕-๓๖.

^{๕๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑/๒/๓/๒๐๓-๒๐๘.

^{๕๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑/๒/๓/๒๐๓-๒๐๘.

จากกรณีดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ให้ความสนใจพระศาสนาอย่างยิ่ง คอยสอดส่องดูแลให้ความไม่ดีไม่งามเกิดขึ้น ยามใดที่เกิดความเสียหายกับพระพุทธศาสนา พระองค์ก็ออกมาเป็นผู้จัดการให้เหตุการณ์เหล่านั้นสงบลงด้วยดี เพราะว่าถ้าไม่มีผู้มีอำนาจในแผ่นดินเข้ามาจัดการ เหตุการณ์ก็จะไม่สงบลงอย่างแน่นอน แล้วผลเสียระยะยาวคือความแตกแยกก็จะเกิดขึ้นแก่ประชาชนผู้นับถือศาสนาหรือลัทธิอื่นๆ ได้

๓.๕.๓ สงเคราะห์ทางการให้การป้องกัน

ในการทำนุบำรุงพระศาสนาของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น พระองค์ท่านได้มีส่วนที่คอยป้องกันเหตุเภทภัยที่จะเกิดขึ้น หรือบางครั้งคอยสอดส่องดูแลความประพฤติที่หมิ่นเหม่ต่อความเสียหายของเหล่าภิกษุ ภิกษุณี แล้วก็นำความนั้นขึ้นกราบทูลเพื่อหาทางแก้ไขหรือจัดการให้ดียิ่งขึ้น ดังเช่นตัวอย่างพระสูตรดังต่อไปนี้

ในสังฆาภิเสตสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการบวชให้สตรีผู้เป็นโจรมีเนื้อความว่า

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิก เศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นในกรุงเวสาลี ชายาของเจ้าลิจฉวีวงศ์หนึ่งมีชู้ เจ้าลิจฉวีทราบจึงกล่าวห้ามมิให้นางประพฤติก่อน นางแม้จะถูกว่ากล่าวอย่างนี้ก็ไม่เชื่อ

ต่อมาคณะเจ้าลิจฉวีได้ประชุมกันด้วยราชกรณียกิจบางอย่าง เจ้าลิจฉวีวงศ์นั้นจึงขออนุญาตจัดการกับชายา ที่ประชุมก็อนุญาต

สตรีนั้นทราบข่าวว่า สามีประสงค์จะฆ่านาง จึงเก็บของสำคัญๆ หนีไปยังกรุงสาวัตถี เข้าไปหาพวกเดียริถย์ขอบวช พวกเดียริถย์ไม่ต้องการบวชให้ นางจึงเข้าไปหาพวกภิกษุณีขอบวช พวกภิกษุณีก็ไม่ต้องการจะบวชให้ จึงเข้าไปหาภิกษุณีอุลลันทาทวดของมีค่าแล้วขอบวช ภิกษุณีอุลลันทารับเอาสิ่งของแล้วบวชให้นาง

ต่อมา เจ้าลิจฉวีนั้นทรงตามหาสตรีนั้นไปถึงกรุงสาวัตถี พบนางบวชอยู่ในสำนักภิกษุณี จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงที่ประทับ แล้วได้กราบทูลพระเจ้าปเสนทิโกศลดังนี้ว่า ชายาของข้าพระองค์ชโมขของมีค่าหนีมากรุงสาวัตถี ขอพระองค์จงทรงอนุญาตให้จับนาง พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ตรัสว่า ท่านสืบหานาง พบแล้วจงมาบอก เจ้าลิจฉวีกราบทูลว่า หม่อมฉันเห็นนางบวชอยู่ในสำนักภิกษุณี พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสว่า ถ้านางบวชอยู่ในสำนักภิกษุณี ใคร ๆ ก็ทำอะไรไม่ได้ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ขอให้นางประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด^{๕๗}

^{๕๗} วิ.ภิกขุณี (ไทย) ๓/๖๘๒-๖๘๓/๓๐-๓๑.

ในหัตถสมมุติสิกขาบท ว่าด้วยการเล่นน้ำนี้มีเรื่องย่อว่า

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่บนปราสาทกับพระนางมัลลิกาเทวี พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์เล่นน้ำอยู่ในแม่น้ำอจิรวดี จึงรับสั่งกับพระนางมัลลิกาเทวีว่า นั่นพระอรหันต์เหล่านั้นกำลังเล่นน้ำ พระนางกราบทูลว่า พระผู้มีพระภาคคงจะยังมีได้ทรงบัญญัติสิกขาบท หรือภิกษุเหล่านั้นยังไม่รอบรู้พระบัญญัติเป็นแน่

พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงมีพระดำริที่จะแก้ปัญหาเรื่องนี้ โดยที่ไม่ต้องกราบทูลเรื่องราวต่อพระผู้มีพระภาคโดยตรง จึงทรงทำอุบายโดยพระราชทานน้ำอ้อยบเป็นอันมากแก่ภิกษุเหล่านั้นด้วยรับสั่งว่า ขอพระคุณเจ้าโปรดถวายน้ำอ้อยบนี้แก่พระผู้มีพระภาค พวกภิกษุเหล่านั้นนำน้ำอ้อยบนั้นเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งกราบทูลว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลถวายน้ำอ้อยบนี้แก่พระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงสอบถามเรื่องราว เมื่อทรงทราบทรงดำริว่า ไฉนพวกเธอจึงเล่นน้ำเล่า การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย จากนั้นพระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ว่า ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะเล่นน้ำ^{๕๘}

ในประเด็นที่ยกเป็นตัวอย่างมานี้ ผู้วิจัยมองว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีส่วนในการช่วยปกป้องพระศาสนานั้นคือ การป้องกันข้อครหาฉันทา หรือคำติเตียนที่จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมของภิกษุ อีกทั้งยังเป็นการช่วยให้ภิกษุมีความสำรวมระวังมากยิ่งขึ้น อันจะยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่ยังไม่ศรัทธาเลื่อมใส และเพิ่มความเลื่อมใสแก่ผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้ว หากว่าพระองค์ทรงนิ่งเฉยเสีย ภิกษุเหล่านั้นก็จะไม่ทราบถึงการกระทำอันไม่สมควรแก่สมณภาวะ

เรื่องปฏิสสาวทุกกฏาปัตติ ที่ว่าด้วยการต้องอาบัติทุกกฏเพราะรับคำมีเรื่องกล่าวไว้ว่า

ท่านพระอุปนันทสากยบุตรได้รับคำกับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่าจะเข้าจำพรรษาในวันเข้าพรรษาต้น ท่านกำลังไปอาวาสนั้น ระหว่างทางได้เห็นอาวาส ๒ แห่ง มีจีวรมาก แล้วได้มีความคิดดังนี้ว่า ถ้ากระไร เราพึงเข้าจำพรรษาในอาวาส ๒ แห่งนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ จีวรเป็นอันมากจักเกิดขึ้นแก่เราจึงเข้าจำพรรษาในอาวาส ๒ แห่งนั้น

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงดำริว่า ทำไมพระคุณเจ้าอุปนันทสากยบุตรได้รับคำต่อเราว่าจะเข้าจำพรรษาแล้ว จึงได้ทำให้พลาดจากคำพูดเสียเล่า พระผู้มีพระภาคทรงดำรินการกล่าวเท็จทรงสรรเสริญการงดเว้นจากการกล่าวเท็จโดยประการต่างๆ มิใช่หรือ

^{๕๘} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๓๕-๓๓๖/๔๗๐-๔๗๑.

ภิกษุทั้งหลายได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงรับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ทรงสอบถามท่านพระอุปลันตสากยบุตรว่า อุปลันตนะ ทราบว่าเธอได้ถวายปฏิญญาต่อพระเจ้าปเสนทิโกศลว่าจะเข้าจำพรรษา แล้วทำให้พลาดจากคำพูดเสีย จริงหรือ ท่านก็รับว่าเป็นเรื่องจริง พระพุทธองค์ทรงดำหนิแล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ในกรณีนี้ ภิกษุรับคำไว้ว่าจะเข้าจำพรรษาในวันเข้าพรรษาหลัง ภิกษุนั้นไปอาวาสนั้นทำอุโบสถกรรม ถึงวันแรม ๑ ค่ำ จึงเข้าวิหารจัดเสนาสนะ ตั้งน้ำจันน้ำใช้ กวาดบริเวณ อีก ๗ วัน จะครบ ๔ เดือน อันเป็นวันที่ดอกโกมุทบาน มีกิจจำต้องทำหลีกไป ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นจะกลับมาอาวาสนั้นหรือไม่กลับมาก็ตาม วันเข้าพรรษาหลังของภิกษุนั้นปรากฏ และภิกษุนั้นไม่ต้องอาบัติเพราะรับคำ^{๕๕}

จากเนื้อหาที่นำเสนอมาทั้งหมด สามารถสรุปได้ว่าในประเด็นการปกป้องพระพุทธศาสนาของพระเจ้าปเสนทิโกศลนี้มาจากเรื่องของการเอาใจใส่ดูแลสอดส่องความประพฤติ การปฏิบัติ การดำรงชีวิตของเหล่าภิกษุ ภิกษุณี เมื่อทรงเห็นว่าสิ่งใดว่าเป็นการประพฤติที่ไม่เหมาะสม พระองค์ก็ไม่นิ่งดูเฉย นำความไปกราบทูลพระพุทธเจ้าเพื่อจะได้หาทางแก้ไขหรือป้องกันไว้ก่อนที่จะเกิดความเสียหาย ซึ่งก็ได้แก่การที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามประพฤติเช่นนั้นอีก พระวินัยก็เข้มแข็ง มีความบริสุทธิ์ ศีลาจารวัตรของพระสาวกถึงดงาม ยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น จากการประพฤติตามหลักพระวินัยที่ครบถ้วนนั้นยังผลให้พรหมจรรย์คือพระศาสนามีความมั่นคงตลอดกาล แม้ว่าพระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วก็ตาม เนื่องจากว่าพระธรรมวินัยนั้นแหละจักเป็นพระศาสดาแทนพระองค์^{๖๐}

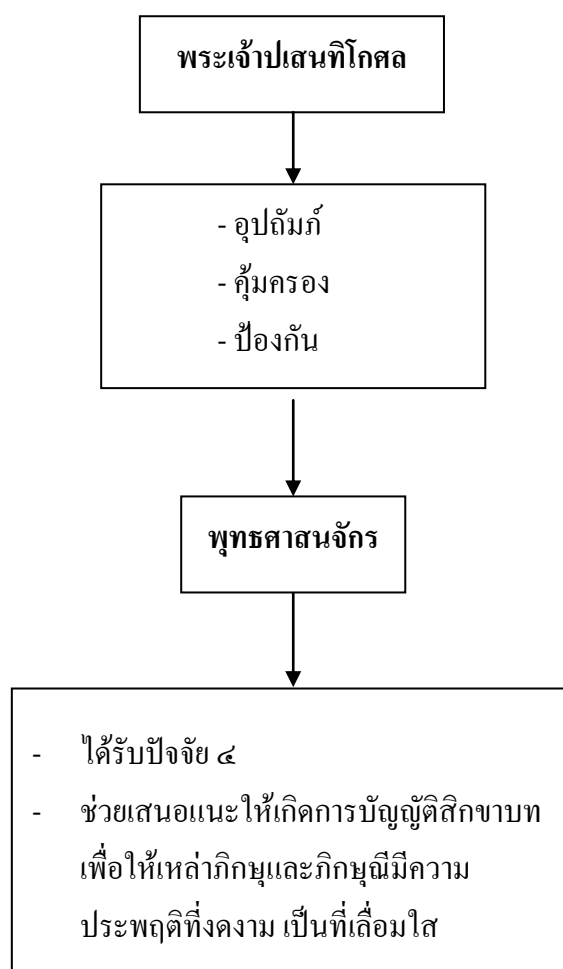
^{๕๕} วิ.ม.หา.(ไทย) ๔/๒๐๖-๒๐๘/๓๒๓-๓๓๐.

^{๖๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔-๑๖๖.

จากเนื้อหาที่นำเสนอมาแล้วข้างต้นนั้น หากจะกล่าวโดยการนำเสนอเป็นแผนภูมิแสดงบทบาทการสงเคราะห์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลมีต่อพุทธศาสนจักรแล้วจะสามารถแสดงได้ดังนี้

แผนภูมิที่ ๓.๒

แสดงบทบาทที่พระเจ้าปเสนทิโกศลสงเคราะห์พุทธศาสนจักร

จากแผนภูมิอธิบายได้ว่า บทบาทที่พระเจ้าปเสนทิโกศลสงเคราะห์ต่อศาสนจักรก็คือ การให้ความอุปถัมภ์บำรุงดูแลในเรื่องปัจจัย ๔ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต การช่วยปกป้องการให้ความคุ้มครองในคราวที่ศาสนจักรมีภัยคุกคาม รวมไปถึงการกล่าวหาในทางเสียหายด้วยส่งผลให้ศาสนจักรเกิดความมั่นคงอยู่ได้ พระภิกษุสงฆ์สามารถเผยแผ่หลักธรรมคำสอนได้อย่างสะดวกตามสมควรแก่สภาพเหตุการณ์

๓.๖ สรุป

วิธีการสงเคราะห์ซึ่งกันและกันระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร ในกรณีศึกษา พระพุทธศาสนากับพระเจ้าปเสนทิโกศลนี้ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างลึกซึ้งมากมาย หลายอย่างหลายประการ แต่เมื่อจะกล่าวโดยสรุปความสำคัญก็อาจสรุปได้ว่า ทางฝ่ายศาสนจักร สงเคราะห์พระเจ้าปเสนทิโกศลตลอดจนชาวแคว้นโกศลทุกคน ด้วยการชี้โทษ แล้วบอกประโยชน์ให้ ตลอดจนสอนให้ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท กล่าวคือ เมื่อสิ่งใดเป็นโทษ ก็ชี้ให้เห็นว่าเป็นโทษ และแนะนำให้ละเว้นจากโทษนั้นเสีย ส่วนสิ่งใดที่เป็นประโยชน์ก็จะแนะนำให้เจริญให้มาก ทำให้มาก ตั้งแต่ประโยชน์เบื้องต้นไปจนถึงประโยชน์ขั้นสูงสุด และต้องตั้งอยู่ในความไม่ประมาทด้วย

ส่วนวิธีการสงเคราะห์ที่ทางฝ่ายอาณาจักรกระทำต่อศาสนจักรก็คือ การให้ความเคารพ ศรัทธา เลื่อมใส น้อมนำเอาหลักธรรมคำสอนไปปฏิบัติตาม ตลอดจนการให้ความอุปถัมภ์บำรุง ดูแลให้ความสะดวกทั้งในเรื่องปัจจัย ๔ ที่จำเป็นและการคุ้มครองป้องกันภัยเท่าที่ทำได้ เช่นการ คอยช่วยสอดส่องดูแลความประพฤติของภิกษุภิกษุณีเพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย อันจะเป็น ผลเสียหายต่อพระศาสนาเอง

บทที่ ๔

ผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร

ในบทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอถึงผลสัมฤทธิ์หรือผลที่จะได้รับจากการสงเคราะห์ซึ่งกันและกันของฝ่ายศาสนจักรกับฝ่ายอาณาจักร ซึ่งในกรณีศึกษานี้ก็จะหมายถึงฝ่ายศาสนจักรคือฝ่ายของพระพุทธศาสนา ส่วนฝ่ายอาณาจักรคือฝ่ายประชาชนทุกคนที่อยู่ในแคว้นโกศล รวมถึงตั้งแต่ประชาชนทั่วไปไปจนถึงพระมหากษัตริย์

๔.๑ ผลสัมฤทธิ์ที่ทางศาสนจักรได้รับที่ปรากฏในแคว้นโกศล

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอในแง่ผลสัมฤทธิ์ที่ทางพระพุทธศาสนาได้รับจากแคว้นโกศลอันมีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นประมุข เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า สามารถสรุปผลสัมฤทธิ์จากการสงเคราะห์ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ ได้รับการอุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

ก) ได้ฝ้านุ่ง ผ้าห่ม

พระองค์ได้อนุเคราะห์พระภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ด้วยการถวายฝ้านุ่งผ้าห่มแก่ภิกษุ มีปรากฏอยู่ในพาดิถกสูตร^๑ที่ ๘ ว่าด้วยพระเจ้าปเสนทิโกศลได้สนทนาธรรมกับพระอานนท์ เกิดความเลื่อมใสศรัทธา จึงบูชาธรรมโดยการถวายผ้าพาดิถกาแก่พระอานนท์ด้วยความเคารพศรัทธา

พระเจ้าปเสนทิโกศลมิใช่จะบำรุงเฉพาะแต่พระภิกษุเท่านั้น พระองค์ยังทรงทำนุบำรุงนางภิกษุณีอีกด้วย ซึ่งมีปรากฏในปิตตวรรค สิกขาบทที่ ๑๑ นิตานวัตตภิกขุณีวิภังค์^๒ ตอนที่ภิกษุณีอุลลันทาสนทนาธรรมกับพระองค์ จนสร้างความสดชื่นร่าเริงในธรรมีกถา ถวายผ้ากัมพลอันมากค่า ให้แก่นางเป็นธรรมบูชา

ข) ได้อาหาร

ส่วนในเรื่องของการถวายอาหารบิณฑบาตซึ่งเป็นกิจที่พระองค์ท่านได้กระทำมีปรากฏในอสทิสถานวัตต ว่าด้วยเรื่องอสทิสถาน (ทานที่ไม่มีใครเหมือน)^๓ ซึ่งเป็นการถวายทานที่ไม่มีใคร

^๑ ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๘-๓๖๓/๔๔๒-๔๔๕.

^๒ วิ.ภิกขุณี (ไทย) ๓/๓๘๓-๓๘๔/๑๑๘-๑๑๙.

^๓ บ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑/๒/๓/๒๖๕.

ทำได้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ยังตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลและเหล่าอำมาตย์ให้เห็นว่า พวกคน
ตระหนี่ไปทั่วโลกไม่ได้เลย พวกคนพาลไม่สรรเสริญการให้ทาน ส่วนนักปราชญ์อนุโมทนาการให้
ทาน เพราะเหตุนั้นแลเขาจึงได้รับสุขในโลก^๔

ค) ได้ถาวรวัตถุ

จากการที่พวกเดียรถีย์เห็นว่าพระพุทธเจ้าได้รับการดูแล มีลาภสักการะมาก เพราะมีวัด
ตั้งอยู่ในทำเลที่ดี ก็อิจฉาคิดจะสร้างวัดของตัวเองสักที่ กับวัดพระเชตุวัน จึงคิดลอบนบนพระเจ้าปเสนทิ
โกศล เพื่อขออนุญาตสร้างวัดใกล้ๆ กับวัดพระเชตุวัน ซึ่งพระองค์ก็ยอมอนุญาต เมื่อพระพุทธองค์
ตรัสเล่าเรื่องภรรยาชาดก^๕ ให้พระองค์ได้สดับ ก็ทรงระลึกถึงพฤติกรรมที่พระองค์กระทำว่า
ไม่สมควร จึงตรัสสั่งให้ทหารไปขอให้หยุดการก่อสร้าง และไม่คืนอุปการณ์ก่อสร้างให้ ทรงให้นำ
อุปการณ์เหล่านั้นสร้างวิหารชื่อราชการาม^๖ ถวายพระพุทธองค์

ง) ได้ยารักษาโรค

แม้ในยามที่พระภิกษุ ภิกษุณีเกิดปัญหาเจ็บไข้ได้ป่วย พระองค์ท่านก็มีได้นิ่งดูคายน
ชวนชายจัดหายารักษาถวาย ดังจะเห็นได้จากกรณีที่พระองค์ถวายยารักษาโรคแก่พระภักททา
กัจจานาเถรี^๗ (มารดาของพระราหุล) จนทำให้พระนางหายจากโรค ด้วยพระองค์เห็นว่าหาก
พระพุทธเจ้าอยู่ครองซึ่งเรือนก็จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ราหุลสามเณรก็จะได้เป็นขุนพลแก้ว
พระเถรีพิมพาจะได้เป็นนางแก้ว จึงควรที่เราจะบำรุงดูแลท่านเหล่านั้น เราไม่ควรประมาท
เพราะท่านเหล่านั้นบวชแล้วเข้ามาอาศัยเราอยู่ จากพระดำรินี้มองได้ว่า พระองค์ท่านทรงห่วงใย
ผู้ที่อยู่ในแคว้นแคว้นของพระองค์ พยายามทำให้ผู้ที่อยู่ในแคว้นแคว้น ได้อยู่ดีมีสุขเสมอ

๔.๑.๒ ผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากการให้ความคุ้มครอง

เผยแผ่ศาสนาสะดวก

ในการเผยแผ่พระศาสนาในแคว้นโกศล ต้องมาจุดเริ่มต้นตั้งแต่คราวที่พระพุทธองค์
ทรงส่งพระสาวกออกไปประกาศพระศาสนายังที่ต่างๆ แม้พระพุทธองค์ก็ทรงประกาศพระศาสนา
ที่กรุงราชคฤห์จนมีผู้รู้ธรรมอย่างมากมาย หนึ่งในผู้คนที่รู้ธรรม ศรัทธาในพระศาสนานั้นก็คือ

^๔ พ.ธ.(ไทย) ๒๔/๑๓๓/๘๘.

^๕ พ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๓/๓๓๔-๓๓๖.

^๖ ราชการาม หมายถึงวิหารที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงให้ก่อสร้างไว้เหมือนกับอุปาราม ในด้านทิศ
ใต้แห่งพระนคร , ม.อ.อ.(ไทย) ๓/๓๕๘/๒๔๓.

^๗ พ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๔/๒๓๕-๒๔๑.

น้องเขยของราชกฤหเสรษฐี ผู้เป็นสหายของท่านอนาถปิณฑิกเสรษฐี ซึ่งเป็นผู้ทำให้ออนาถปิณฑิกเสรษฐีได้รู้จักคำว่าพระพุทธเจ้า อันเป็นสาเหตุให้ท่านอนาถปิณฑิกเสรษฐีได้พบพระพุทธองค์ได้บรรลุนิพพาน และได้ทูลอาราธนาให้พระพุทธองค์เสด็จไปยังเมืองสาวัตถี ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมากมายแก่พระศาสนา กล่าวคือ เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปยังแคว้นโกศล ประชาชนก็มีโอกาสได้เรียนรู้ธรรม พระภิกษุ ภิกษุณีก็มีโอกาสสอนธรรมตามสถานที่ต่างๆ ยิ่งในเวลาต่อมาพระศาสนาได้รับความสะดวกมากยิ่งขึ้น เพราะอาศัยผู้นำประเทศคือพระเจ้าปเสนทิโกศล ที่มีความเคารพ รักศรัทธาในพระพุทธองค์อย่างมากมาเป็นหลักในการบำรุงพระศาสนา เมื่อได้ผู้บำรุงดี ก็ทำให้ผู้อยู่ในพระศาสนามีความสะดวกในสิ่งต่างๆ อันเป็นสัพปายะทั้งหลาย ทำให้มีเวลาสอนธรรมแก่ประชาชน เมื่อประชาชนได้รับหลักธรรมนำไปปฏิบัติก็ทำให้ความสะดวกในด้านอาหารบิณฑบาต หรือแม้แต่ด้านอื่นๆ เช่น สร้างที่อยู่ให้ ดังจะเห็นได้จากการที่พระเจ้าปเสนทิโกศลสร้างที่อยู่ให้ภิกษุณีคือราชการามไว้ ทำให้เกิดความสะดวกแก่ภิกษุณี หรือแม้แต่อนาถปิณฑิกเสรษฐี และนางวิสาขาที่ยังสร้างอารามไว้เพื่อความสะดวกแก่ภิกษุ เพราะการได้รับความสะดวกอย่างนี้จึงทำให้พระภิกษุ ภิกษุณีสามารถทำหน้าที่เผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนได้ง่ายยิ่งขึ้น

๔.๑.๓ ผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากการให้การป้องกัน

ก) พระศาสนามั่นคง

เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่แคว้นโกศล ย่อมมีผลต่อบ้านเมืองและประชาชนและความมั่นคง เมื่อประชาชนได้รับรู้ธรรม เรียนรู้ ปฏิบัติตามธรรม ได้รับผลของการปฏิบัติแล้ว ก็ก่อให้เกิดความมั่นคงทางศาสนา ซึ่งความมั่นคงของพระพุทธศาสนาต้องอาศัยปัจจัยประกอบหลายอย่างทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก กล่าวคือปัจจัยภายในพระศาสนานั้น คือพระภิกษุ ภิกษุณี ผู้เข้ามาบวชในพระศาสนามีความรู้ความเข้าใจในศาสนาอย่างแท้จริง มีจิตมั่นคงในพระศาสนา รักที่จะประพฤติพรหมจรรย์ หวงแหนพระศาสนา ในส่วนปัจจัยภายนอกนั้นก็คือผู้ทำหน้าที่ทำนุบำรุงพระศาสนา คอยดูแลเอาใจใส่ ทำให้ผู้อยู่ในศาสนาอยู่อย่างสะดวก ไม่มีอุปสรรค มีสัพปายะที่เหมาะสม มีประชาชนที่รู้ธรรม ปฏิบัติตามธรรมอยู่อย่างมากมาย ในกรณีนี้จะมองมาที่พระเจ้าปเสนทิโกศล ซึ่งพระองค์ได้ทำหน้าที่ทำนุบำรุงพระศาสนาเป็นอย่างดี เป็นผู้นำชั้นยอดในทางบำรุงพระศาสนา ทรงเอาใจใส่ห่วงใยพระศาสนา เมื่อมีผู้นำดี ประชาชนก็ทำตาม บ้านเมืองก็สงบสุข อีกทั้งมีประชาชนที่เป็นผู้นำทางศาสนา เช่น ท่านอนาถปิณฑิกเสรษฐี หรือนางวิสาขามหาอุบาสิกา ซึ่งก็ถือว่าเป็นประชาชนชั้นแนวหน้าที่ทำหน้าที่ทำนุบำรุงพระศาสนา ด้วยเหตุแห่งการได้บุคคลชั้นนำมาดูแลพระศาสนาทำให้พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถีนี้

เป็นเวลายาวนานกว่าที่อื่น เพราะพระองค์ทรงคุ้นเคยกับชนเหล่านี้ จึงทำให้พระศาสนามั่นคงอยู่ในเมืองสาวัตถีอย่างแท้จริง

ข) ช่วยเสนอแนะให้เกิดการบัญญัติสิกขาบท

ในการทำนุบำรุงพระศาสนาของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น พระองค์ท่านได้มีส่วนที่คอยป้องกันเหตุเภทภัยที่จะเกิดขึ้น หรือบางครั้งคอยสอดส่องดูแลความประพฤติที่หมิ่นเหม่ต่อความเสียหายของเหล่าภิกษุ ภิกษุณี แล้วก็นำความนั้นขึ้นกราบทูลเพื่อหาทางแก้ไขหรือจัดการให้ดียิ่งขึ้น ดังที่ปรากฏในสังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการบวชให้สตรีผู้เป็นโจร หรือในหัตถสัทธัมมสิกขาบท ว่าด้วยการเล่นน้ำ

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีส่วนในการช่วยปกป้องพระศาสนา นั่นคือ การป้องกันข้อครหา นินทา หรือคำติเตียนที่จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมของภิกษุ อีกทั้งยังเป็นการช่วยให้ภิกษุมีความสำรวมระวังมากยิ่งขึ้น อันจะยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่ยังไม่ศรัทธาเลื่อมใส และเพิ่มความเลื่อมใสแก่ผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้ว หากว่าพระองค์ทรงนิ่งเฉยเสีย ภิกษุเหล่านั้นก็จะไม่ทราบถึงการกระทำอันไม่สมควรแก่สมณภาวะ ก่อให้เกิดความเลื่อมใสแก่พระศาสนาได้ ทำให้ภิกษุมีความสำรวมระวัง รักษาพระวินัยเข้มแข็งขึ้น มีความบริสุทธิ์ ศีลาจารวัตรของพระสาวกถึงดงาม ยิ่งความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น จากการประพฤติตามหลักพระวินัยที่ครบถ้วนนั้น ยังผลให้พรหมจรรย์คือพระศาสนามีความมั่นคงตลอดกาล แม้ว่าพระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วก็ตาม เนื่องจากว่าพระธรรมวินัยนั้นแหละจักเป็นพระศาสดาแทนพระองค์

๔.๑.๔ ศาสนิกชนมั่นคงตามหลักอุบาสกธรรม

เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าทางฝ่ายพระพุทธศาสนาจะได้รับผลต่าง ๆ จากการสงเคราะห์จากแคว้นโกศลหลายประการด้วยกัน ทั้งในแง่รูปธรรมเช่นการอุปถัมภ์บำรุงดูแลพระพุทธรูป พระสงฆ์สาวกด้วยปัจจัย ๔ ตลอดจนงานด้านการศึกษา การก่อสร้างการบูรณะซ่อมแซมถาวรวัตถุด้วยส่วนในนามธรรมกล่าวโดยสรุปความแล้วก็จะได้ว่า ทางฝ่ายพระพุทธศาสนาได้รับการสงเคราะห์ตามหลักธรรมของอุบาสก^๕ อันมีรายละเอียด ดังนี้

(๑) **ได้รับความศรัทธา** ชาวพุทธที่ดีต้องมีความเชื่อประกอบด้วยปัญญา ไม่มัวงายมั่นคงในพระรัตนตรัย ไม่หวั่นไหว ไม่แกว่งไกว ถือธรรมเป็นใหญ่และสูงสุด

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมนุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ), หน้า ๑๖.

ดังที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีศรัทธาในพระพุทธศาสนามาก^๕ เห็นได้จากการที่จะทรงเสด็จไปเข้าเฝ้าขอฟังธรรมจากพระศาสดาเป็นประจำ ในยามที่พระองค์กระทำสิ่งที่มีข้อผิดพลาดประการใด พระศาสดาก็จะทรงให้โอวาทไป หรือในเวลา que พระเจ้าปเสนทิโกศลมีข้อสงสัยในเรื่องใดก็จะนำปัญหานั้นมาทูลถามขอคำแนะนำจากพระศาสดา ซึ่งแสดงถึงความเคารพเลื่อมใสที่มีต่อพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ท่านได้กล่าวประกาศชื่นชมพระธรรมเทศนาพร้อมทั้งแสดงตนเป็นอุบาสกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภิกษุของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระโคตมผู้เจริญทรงประกาศธรรมโดยปริยายเป็นอันมาก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำเปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยตั้งใจว่าคนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต^๖ เมื่อพระราชา มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้วก็มี การรับเอาหลักธรรมคำสอนไปประพฤติปฏิบัติตาม และนั่นก็เท่ากับเป็นการหยั่งรากฝังลึกให้พระพุทธศาสนามั่นคงในแคว้น โกศลนั่นเอง

ในส่วน of ประชาชน เมื่อได้รับฟังหลักธรรมนำไปปฏิบัติแล้วได้รับผลดีก็ศรัทธาเชื่อมั่น เมื่อศรัทธาแล้วก็แสดงออกด้วยการทำนุบำรุง การมาฟังธรรม การถวายอาหารบิณฑบาต หรือการให้ความเคารพยำเกรงพระภิกษุสงฆ์ในพระศาสนา ดังจะเห็นได้จากการที่ประชาชนได้แสดงออก คือ ก่อนเวลาฉันอาหารก็พากันไปถวายทาน หลังเวลาฉันอาหารก็พากันถือเครื่องสักการะ ให้คนรับใช้ถือไทยธรรมมีผ้าเกศชและน้ำเป็นต้นไปเพื่อต้องการจะฟังธรรม^๗

(๒) ความสนิทสนมคุ้นเคย

พระเจ้าปเสนทิโกศลนอกจากจะทรงมีความรักเคารพต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างมากแล้ว พระองค์ยังทรงมีความสนิทสนมคุ้นเคยกับพระพุทธองค์อีกด้วย ข้อนี้ดูได้จากกริยาที่พระองค์ทรงกระทำต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเช่นครั้งหนึ่งเมื่อมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงกอดจูบพระบาทของพระพุทธองค์ เมื่อพระพุทธองค์ตรัสถามว่าทำไมทำอย่างนี้ พระองค์ก็ทรงตรัสตอบว่า พระพุทธองค์ทรงทำให้ประชาชนตั้งอยู่ในกุศลธรรม ในคุณความดี^๘

^๕ คุรายละเอียดยคำประกาศความเลื่อมใสในธรรมเจดีย์สูตร. , ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๔/๔๔๕-๔๕๕.

^๖ ต.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๗-๑๒๕.

^๗ บ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑๑-๑๒.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *จาริกบุญ จาริกธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕๕-๓๖๑.

ในส่วนของผู้ประชาชนก็มีการแสดงออกถึงความเคารพ ความสนิทสนมคุ้นเคยดังจะเห็นได้จากกิริยาอาการที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีได้ประพฤติกคือ ท่านได้จัดภัตตาหารถวายภิกษุสงฆ์ที่บ้านวันละ ๒,๐๐๐ รูปทุกวัน^{๑๓} และจัดนิตยภัตรคือสลากภัตรถวายอีกวันละ ๕๐๐ รูป^{๑๔} ท่านจัดอาหารถวายเป็น ๒ ช่วง คือ ช่วงเช้าถวายข้าวต้ม ช่วงสายถวายข้าวสวย ท่านเป็นผู้อุปการะตั้งอยู่ในฐานะบิดาของภิกษุสงฆ์ บ้านของท่านเป็นโรงอาหารของภิกษุสงฆ์ ท่านอนาถปิณฑิกและคนในบ้านของท่านถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ด้วยความเป็นกันเอง ด้วยความเลื่อมใสศรัทธา^{๑๕} แม้แต่นางวิสาขามหาอุบาสิกา ก็มีความคุ้นเคยกับพระภิกษุสงฆ์ ได้ช่วยกันทำนุบำรุงพระภิกษุสงฆ์ สามเณรอย่างมากจนถึงกับทูลขอพระพุทธรองค์ในการที่จะได้ถวายสิ่งของต่างๆ^{๑๖} ดังที่ปรากฏมาจนถึงในปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้เป็นการแสดงออกถึงความสนิทสนมคุ้นเคยของบุคคลทั้ง ๒ กลุ่ม เพราะถ้าว่าชนเหล่านั้นไม่มีความสนิทสนมก็คงไม่มีความศรัทธามากมายจนถึงขนาดถวายสิ่งต่างๆ เหล่านี้แน่นอน

๔.๒ ผลสัมฤทธิ์ที่ทางอาณาจักรได้รับจากศาสนจักร

เมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ขยายเข้ามาสู่แคว้นโกศล ยังผลประโยชน์มากมายให้เกิดมีขึ้นซึ่งสามารถแยกผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ออกเป็น ๒ ส่วนคือ

๔.๒.๑ ผลสัมฤทธิ์ที่มีต่อพระเจ้าปเสนทิโกศล

ในส่วนผลสัมฤทธิ์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้รับจากพระพุทธศาสนานั้นสามารถแยกเป็นประเด็นได้ดังนี้

ก) ได้รับความสุขสบายใจ

เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลได้รับฟังพระธรรมคำสอนแล้วนำไปประพฤติปฏิบัติจนได้รับผลคือความสุข ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาแบ่งประเภทของความสุขไว้ ๒ ประเภทด้วยกัน^{๑๗} คือ ๑) สุขทางกาย เรียกว่า กายิกสุข ๒) สุขทางใจ เรียกว่า เจตสิกสุข

^{๑๓} พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๒๐๓.

^{๑๔} พ.ร.อ. (ไทย) ๓/๔/๖๘๐.

^{๑๕} รังษี สุทนต์, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาถปิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๗๓.

^{๑๖} วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๑ – ๒๒๕.

^{๑๗} พ.ร. (ไทย) ๓๑/๑๓๓/๒๗๑-๒๗๒.

สุขทางกายได้แก่ การมีอาหารรับประทานอย่างเพียงพอ มีที่อยู่อาศัย มีอาชีพการงานทำ อยู่ในสังคมที่ปราศจากมลภาวะทางสังคมต่าง ๆ สุขประเภทนี้จะต้องเจือด้วยอามิสหรือวัตถุจากภายนอก

ส่วนสุขอีกประเภทหนึ่ง คือสุขทางใจ ได้แก่ความสงบร่มเย็นของจิตใจ ไม่เร่าร้อน ความปลอดโปร่งใจ สุขประเภทนี้ไม่จำเป็นต้องอิงอาศัยวัตถุมากนัก

ความสุขทั้ง ๒ อย่าง โดยเฉพาะสุขทางใจเกิดจากการมีความศรัทธาในพระรัตนตรัย ซาบซึ้งในบุญกุศล และมั่นใจในการทำกรรมดี จึงมีการแสดงออกด้วยการทำบุญกุศลชวณชวยในกิจพระศาสนาต่างๆ เพราะท่านเหล่านั้นทราบดีว่าสิ่งที่ทำเป็นความดี มีผลเป็นความสุขทั้งสิ้น

ข) ราชบัลลังก์เข้มแข็ง

แคว้น โกศล แม้จะเป็นแคว้นใหญ่ แต่ก็ไม่มีปัญหาเรื่องสงครามมากมาย เพราะในสมัยของพระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์ท่านทรงปกครองบ้านเมืองอย่างเข้มแข็ง เมื่อจำเป็นต้องทำสงครามก็ทรงทำด้วยจตุรงคินิ^{๑๔} และมีเหตุการณ์ที่เป็นสงครามกับพระเจ้าอชาตศัตรูอย่างเดียว ไม่มีการรัฐประหารเกิดขึ้นในสมัยของพระองค์ อีกทั้งพระองค์ยังใช้หลักการสมานไมตรีซึ่งเป็นเรื่องของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับความเมตตา และการให้อภัย เมื่อครั้งที่พระองค์กับพระเจ้าอชาตศัตรูได้สู้รบ ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะมาหลายคราว จนสามารถจัดความขัดแย้งระหว่างสองเมืองให้สงบลงได้เป็นอย่างดี ทำให้บ้านเมืองสงบสุข เมื่อบ้านเมืองไม่มีสงคราม ประชาชนก็อยู่เย็นเป็นสุข ราชบัลลังก์ของพระองค์ก็ไม่สั่นคลอน

๔.๒.๒ ผลสัมฤทธิ์ที่มีต่อประชาชนในแคว้นโกศล

ในส่วนผลสัมฤทธิ์ที่ประชาชนในแคว้น โกศล ได้รับจากพระพุทธศาสนานั้นสามารถแยกเป็นประเด็นได้ดังนี้

ก) มีกัลยาณชนมาก

เมืองสาวัตถี แคว้น โกศลมีผู้คนมากมาย เมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ขยายเข้ามา และได้รับการยอมรับนำเอาหลักธรรมมาประพฤติปฏิบัติ ส่งผลดีให้แก่ประชาชนเป็นอย่างมาก ดังที่ปรากฏว่าในเมืองมีประชาชนมากมายถึง ๗ โกฏิ (๕,๖๐๐๐,๐๐๐ ตระกูล) ประชาชนเหล่านั้น บางพวกเป็นพระอริยะ บางพวกเป็นปุถุชน การที่มีอริยบุคคลเป็นจำนวนมาก ก่อให้เกิดสิ่งดี ๆ ขึ้น ดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า กัณนั้น บริษั ๔ ประสงค์จะพึงธรรมกาของพระเถระเท่านั้น.

^{๑๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๖/๑๔๕.

แม้พระเจ้าโกศลมหาราชก็แวดล้อมไปด้วยพลนิกาย เสด็จไปยังบุพพารามเหมือนกัน. ท่านอนาถปิณฑิกฤหบดีมีอุบาสก ๕๐๐ คนเป็นบริวารก็ได้ไปเหมือนกัน. ฝ่ายมหาอุบาสิกาวิชาชา แวดล้อมไปด้วยหญิง ๑,๐๐๐ คนได้ไปแล้ว. ในกรุงสาวัตถีซึ่งเป็นที่อยู่ของตระกูลที่องอาจ ๕,๓๐๐,๐๐๐ ตระกูล ชนทั้งหลายนอกจากเด็กเฝ้าบ้าน ต่างพากันถือจรรยาของหอมและดอกไม้ เป็นต้น ไปยังบุพพารามกันทั้งนั้น และมนุษย์ทุกหมู่เหล่าที่คาจตุหนึ่ง กิ่งโยชน์และโยชน์หนึ่งในหมู่บ้าน ที่ประคุมืองทั้ง ๔ ได้ถือจรรยาของหอมและดอกไม้เป็นต้นไปยังบุพพาราม. ทว่าทั้งวิหารได้เป็นเหมือน เกลื่อนกลาดไปด้วยดอกไม้ทั้งหลาย^{๑๕}

ข) ใต้บรรลุธรรม

จากการที่พระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นอยู่ในแคว้นโกศล เพราะได้รับการดูแลเอาใจใส่ จากพระราชา ตลอดจนถึงประชาชนทั้งหลายที่ได้รับผลจากพระศาสนา เพราะว่าเมื่อเขาเหล่านั้น ได้ฟังหลักธรรมต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกบอกกล่าว สั่งสอนให้นำไปประพฤติปฏิบัติ จนได้รับผล ซึ่งผลที่มีประโยชน์อย่างยิ่งคือการได้บรรลุธรรม เข้าใจแจ่มแจ้งแทงตลอด ในหลักธรรมของพระพุทธองค์ ซึ่งการได้บรรลุธรรมนี้เกิดขึ้นแก่ผู้สนใจ ปฏิบัติตามธรรม เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศลที่ได้ฟังหลักธรรมของพระพุทธองค์จนเกิดศรัทธา แม้จะไม่ได้บรรลุ เป็นพระอริยบุคคลชั้นใดเลยก็ตาม แต่พระองค์ก็สนับสนุนผู้คนที่กระทำความดีจนได้บรรลุธรรม ขึ้นสูงต่อไป ดังจะเห็นได้จากการที่ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีซึ่งก็อยู่ในแคว้นโกศล สามารถชักชวน บรรดาญาติมิตรบ่าวไพร่ของท่านรักษาอุโบสถศีลกันทุก ๆ วันอุโบสถ และที่เห็นเด่นชัดคือ ในช่วงทำยแห่งพระธรรมเทศนาจะมีการกล่าวถึงผลที่ได้รับว่า มีผู้บรรลุธรรมชั้นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น พระโศดาบันหรือพระอริยชั้นสูงไปกว่านั้นอยู่เสมอ.

ค) บ้านเมืองสงบสุข

แคว้นโกศล เป็นแคว้นใหญ่ มีอาณาเขตกว้างไกล มีกรุงสาวัตถีเป็นเมืองหลวง ซึ่งมีตำนานกล่าวว่า พวกพ่อค้ากองเกวียนต่างๆ ได้เดินทางมาค้าขายที่นี้มาก เพราะเป็นเมืองใหญ่และ เมื่อมาถึงแล้วก็ได้ถามกันว่ามิของอะไรมาขายบ้าง ก็ได้รับคำตอบว่ามีทุกอย่าง คำว่ามีทุกอย่าง ภาษาบาลีว่า สัพพ อุตติ ซึ่งต่อมากลายเป็น สาวัตถี^{๒๐} เมื่อพระพุทธศาสนาก้าวเข้ามาสู่แคว้นโกศล พระพุทธองค์ได้รับการดูแลจากพระเจ้าปเสนทิโกศล และยังมีบุคคลที่พระองค์คุ้นเคยสนิทสนม

^{๑๕} อัง.ทุก.อ. (ไทย) ๓๓/๑/๒/๓๖๕-๓๖๒.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), จาริกบุญ จาริกธรรม, หน้า ๓๕๔.

อันมีท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขามหาอุบาสิกา ผู้มากด้วยศรัทธาเป็นหลัก^{๒๑} พระพุทธเจ้า จึงได้ประทับอยู่เป็นเวลานานถึง ๒๕ พรรษา นานกว่าทุกที่ และพระพุทธองค์ทรงมองเห็น ความเหมาะสมของเมืองสาวัตถีในด้านที่จะใช้เป็นที่แสดงธรรม เพื่อให้มีคำสอนที่จะเอาไปใช้ ไปปฏิบัติ ไปเผยแผ่ ซึ่งน่าสังเกตว่า ในตอนกลางและตอนปลายพุทธกาล แคว้นโกศลนับว่ามี ความสงบสุข บรรยากาศเหมาะแก่การเป็นแหล่งสั่งสอนธรรม เพราะว่าเรื่องราวอะไรที่เป็น เรื่องร้อน สร้างความทุกข์ให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะ พระภิกษุ ภิกษุณี ล้วนแล้วแต่มาสงบเรียบร้อย ณ กรุงสาวัตถีทั้งสิ้น ดังตัวอย่างเช่น เรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปะเถระ^{๒๒} ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ ก่อให้เกิดอริกรรม เรื่องเกิดที่เมืองราชคฤห์ แต่มาสงบจบลงที่กรุงสาวัตถี หรือแม้แต่เรื่องการทะเลาะ กันของภิกษุชาวเมืองโกสัมพี^{๒๓} ก็มาลงเอยที่กรุงสาวัตถีเช่นกัน

ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าแคว้นโกศลมีความเจริญ มีความสงบสุข เพราะทั้งพระราชา และประชาชนก็ตั้งอยู่ในหลักธรรม มีการนำเอาหลักธรรมมาประพฤติปฏิบัติจนเกิดความร่มเย็นเป็น สุขกันทั่ว

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๕.

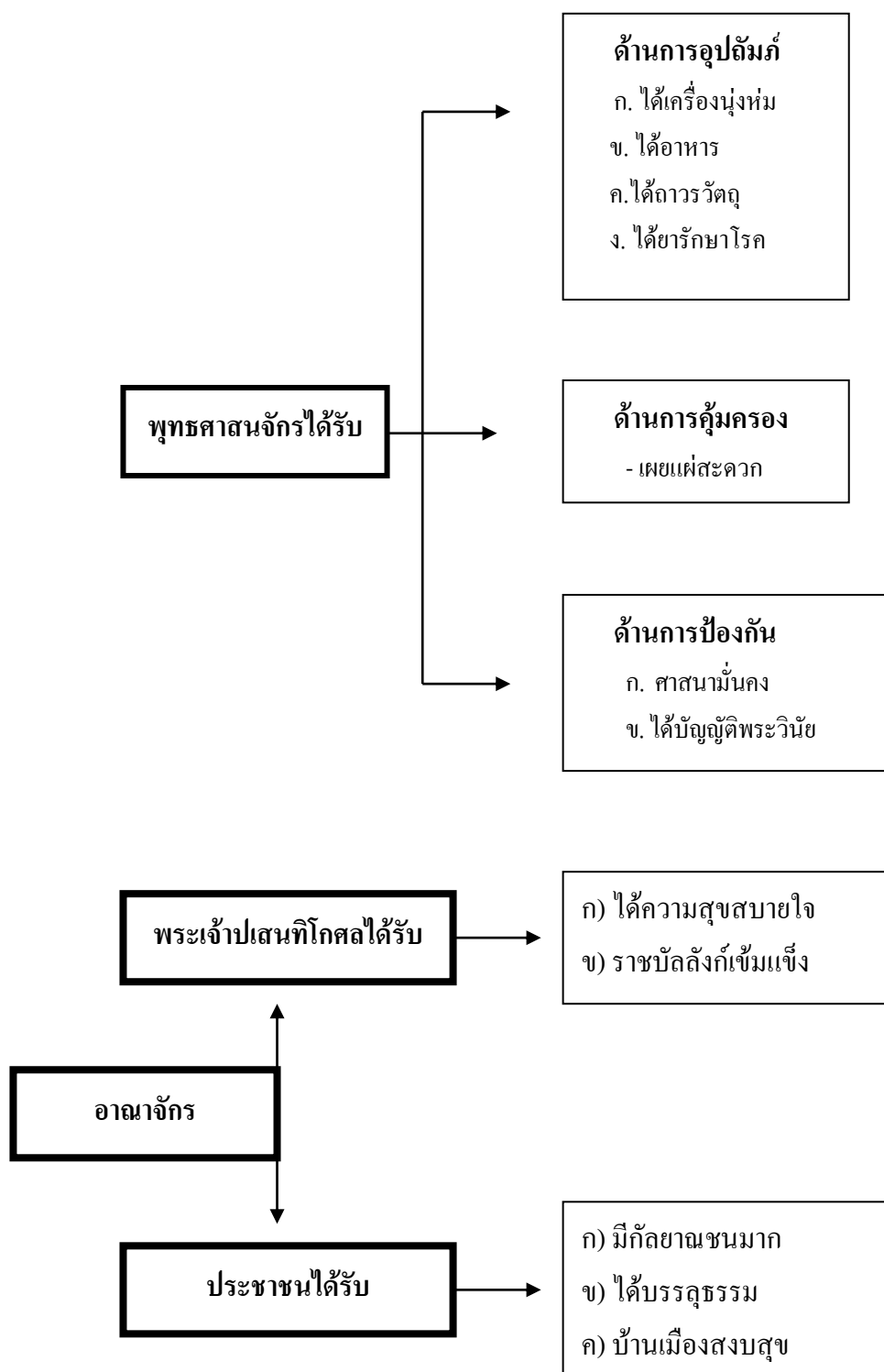
^{๒๒} คณะกรรมการแผนกตำรา, พระธรรมปิฎกฐกถาแปล ภาค ๖, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗-๒๓.

^{๒๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๗๘-๕๓.

จากเนื้อหาที่นำเสนอมาแล้วข้างต้นนั้น หากจะกล่าวโดยการนำเสนอเป็นแผนภูมิแสดงผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างพุทธศาสนจักรกับอาณาจักรจะสามารถแสดงได้ดังนี้

แผนภูมิที่ ๔.๑

แผนภูมิแสดงผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างพุทธศาสนจักรกับอาณาจักร

จากแผนภูมิอธิบายได้ว่า ในประเด็นเรื่องผลสัมฤทธิ์ที่ได้รับนั้นสรุปได้ว่าในฝ่ายผลสัมฤทธิ์ที่ศาสนจักรได้รับมีทั้งด้านที่เป็นรูปธรรมและด้านที่เป็นนามธรรม ที่ปรากฏเป็นรูปธรรมก็ได้แก่การได้ถาวรวัตถุเสนาสนะวัดวาอาราม ได้ผ้าห่ม ผ้าห่ม ได้ยารักษาโรค ได้อาหาร ส่วนผลสัมฤทธิ์ที่ปรากฏเป็นนามธรรม ได้อุบาสกธรรม ได้รับความศรัทธา ชาวพุทธที่ดีต้องมีความเชื่อประกอบด้วยปัญญา ความสนิทสนมคุ้นเคยในส่วนของประชาชนก็มีการแสดงออกถึงความเคารพ ความสนิทสนมคุ้นเคย

ผลสัมฤทธิ์ที่ทางอาณาจักรได้รับจากพระศาสนาก็สามารถพิจารณาสรุปได้เป็นทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่นกัน ผลสัมฤทธิ์ที่ปรากฏเป็นรูปธรรม ได้แก่การ มีพระอริยบุคคล เมืองสาวิตรี แคว้นโกศลมาก บ้านเมืองสงบสุข เจริญรุ่งเรือง ราชบัลลังก์เข้มแข็งผลสัมฤทธิ์ที่ปรากฏเป็นนามธรรม ได้ความสงบสุขทั้งกายิกสุขและเจตสิกสุข ได้บรรลุนิพพาน.

๔.๓ สรุป

ผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรล้วนเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์สุขของกันและกัน โดยที่ต่างคนต่างให้ และต่างคนก็ต่างได้รับผลของการให้ เช่น พระพุทธศาสนาก็คือการได้นำหลักธรรมคำสั่งสอนการประพฤติปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตไปให้แก่พระมหากษัตริย์และประชาชนทุกชนชั้นวรรณะ ด้วยการชี้ให้เห็นเรื่องที่เป็นทุกข์เป็นโทษแล้วแนะนำให้ละเว้นเรื่องที่เป็นโทษนั้นเสีย จากนั้นก็แนะนำให้เห็นเรื่องที่เป็นประโยชน์ในด้านต่าง ๆ พร้อมกันแนะนำชักจูงให้เจริญในเรื่องที่เป็นประโยชน์ให้มาก ตลอดไปจนถึงการพริ้วเตือนให้ดำรงตนอยู่ในความไม่ประมาทตลอดเวลา เมื่อต่างก็ทำตามน้อมนำไปปฏิบัติตามผลก็คือประชาชนจะมีจิตใจดีงาม สงบเยือกเย็น ไม่หลงมัวเมาประมาทในชีวิต อยู่ในระเบียบวินัยอันดี ก็ได้รับผลกลับมาซึ่งก็คือ ได้ถาวรวัตถุวัดวาอาราม ได้ปัจจัยเครื่องนุ่งห่ม ได้ยารักษาโรค ได้อาหารบิณฑบาตเลี้ยงชีพ อีกทั้งยังได้อุบาสกอุบาสิกาช่วยทำนุบำรุงพระศาสนา ได้รับ ความสนิทสนมคุ้นเคยจากชนต่างๆ ทำให้สามารถประกาศพระศาสนาได้อย่างสะดวกมากขึ้น

ในส่วนของอาณาจักร ก็ได้รับผลจากการเข้ามาของพระศาสนาอย่างมากมาย เช่น ได้มีกัลยาณชน มีผู้คนที่มีความดี ทรงธรรมในแคว้นตนมากขึ้น ทำให้ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ไม่เกี่ยวข้องกับปัญหาขึ้นทำให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุข เมื่อบ้านเมืองเกิดความสงบสุข ไม่มีปัญหา พระราชาก็สบายใจ ราชบัลลังก์ก็เข้มแข็งเพราะได้คนดีมาช่วยเหลือ ช่วยแก้ปัญหาแทนพระราชา ช่วยเป็นหูเป็นตาแทนบ้านเมือง.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์การสงเคราะห์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากรณีศึกษา : พระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระพุทธศาสนานี้ ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ ๓ ประการ คือ

- ๑ เพื่อศึกษาความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร
- ๒ เพื่อศึกษาวิธีการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร
- ๓ เพื่อศึกษาผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร

จากการวิจัยพบว่า ศาสนจักร ก็คืออำนาจปกครองทางศาสนาซึ่งเกิดขึ้นมาเพื่อเป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชน ในทางพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่หลักธรรมคำสอนสู่ศาสนบุคคลในศาสนา โดยมีจุดมุ่งหมายคือประโยชน์ที่พวกเขาจะได้รับตั้งแต่ขั้นต้นคือความสงบสุข จนถึงประโยชน์สูงสุดคือการเข้าสู่พระนิพพาน โดยไม่เลือกเพศ ชนชั้นวรรณะ เชื้อชาติหรือศาสนา ส่วนอาณาจักร หมายถึง เขตแดนที่อยู่ในอำนาจปกครองของรัฐบาลหนึ่ง ๆ ซึ่งมีอำนาจในการปกครองทางบ้านเมือง โดยที่การปกครองไม่ว่าจะเป็นระบบสมบูรณาญาสิทธิราชหรือประชาธิปไตย หรือสามัคคีธรรม ล้วนมีเป้าหมายคือความสงบสุข ความเจริญรุ่งเรือง ความอยู่ดีกินดีของประชาชนเป็นเป้าหมายสำคัญ

ทั้งอาณาจักรและศาสนจักรล้วนมีความสัมพันธ์เนื่องถึงกัน ทั้งในลักษณะสนับสนุนส่งเสริม โดยมีวัตถุประสงค์คือการนำสันติสุขมาสู่สังคม เพื่อให้สมาชิกในสังคมดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สอนประชาชนให้มีศีลธรรม จริยธรรม รู้จักรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตน เพื่อช่วยลดหรือแก้ไขปัญหาให้แก่ผู้ปกครองอาณาจักร ต่างฝ่ายต่างสนับสนุนซึ่งกันและกัน

วิธีการสงเคราะห์ซึ่งกันและกันระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรนี้ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างลึกซึ้งมากมายหลายอย่างหลายประการ แต่พอสรุปได้ว่า ทางฝ่ายพระพุทธศาสนาสงเคราะห์พระเจ้าปเสนทิโกศลตลอดจนชาวแคว้นโกศลทุกคนด้วยการชี้ให้เห็นโทษ และบอกประโยชน์ให้ ตลอดจนสอนให้ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท กล่าวคือ เมื่อสิ่งใดเป็นโทษก็ชี้ให้เห็นว่าเป็นโทษและแนะนำให้ละเว้นจากโทษนั้นเสีย ส่วนสิ่งใดที่เป็นประโยชน์ก็จะแนะนำให้เจริญให้มาก

ทำให้มาก ตั้งแต่ประโยชน์เบื้องต้นไปจนถึงประโยชน์ขั้นสูงสุด และต้องตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ด้วย ส่วนวิธีการสงเคราะห์ที่ทางฝ่ายอาณาจักรกระทำต่อพระพุทธศาสนาก็คือ การให้ความเคารพ ศรัทธา เลื่อมใส น้อมนำเอาหลักธรรมคำสอนไปปฏิบัติตาม ตลอดจนการให้ความอุปถัมภ์บำรุง ดูแลให้ความสะดวกทั้งในเรื่องปัจจัย ๔ ที่จำเป็นและการคุ้มครองป้องกันภัยเท่าที่ทำได้ เช่น การคอยช่วยสอดส่องดูแลความประพฤติของภิกษุภิกษุณีเพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย อันจะเป็นผลเสียหายต่อพระศาสนาเอง

ในส่วนของผลสัมฤทธิ์ของการสงเคราะห์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรนั้นล้วนเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์สุขของกันและกัน โดยที่ต่างคนต่างให้ และต่างคนก็ต่างได้รับผลของการให้ กล่าวคือ ผลสัมฤทธิ์ที่พุทธศาสนจักรได้รับใน ๓ ส่วนหลักคือการอุปถัมภ์ การคุ้มครอง และการป้องกัน จนสามารถนำหลักธรรมไปสั่งสอนในการประพฤติปฏิบัติตนและในการดำเนินชีวิตให้แก่พระมหากษัตริย์และประชาชนทุกคนชั้นวรรณะ ด้วยการชี้ให้เห็นเรื่องที่เป็นทุกข์เป็นโทษแล้ว แนะนำให้ละเว้นเรื่องที่เป็นโทษนั้นเสีย จากนั้นก็ชี้แนะให้เห็นเรื่องที่เป็นประโยชน์ในด้านต่าง ๆ พร้อมกับแนะนำชักจูงให้กระทำในเรื่องที่เป็นประโยชน์ให้มาก ตลอดไปจนถึงการพำร่าเตือนให้ดำรงตนอยู่ในความไม่ประมาทตลอดเวลา เมื่อต่างก็ทำตามน้อมนำไปปฏิบัติตามผลก็คือประชาชนจะมีจิตใจดีงาม สงบเยือกเย็น ไม่หลงมัวเมาประมาทในชีวิต อยู่ในระเบียบวินัยอันดี ก็ได้รับผลกลับมาซึ่งก็คือ ได้ถาวรวัตถุวิฤตวาอาราม ได้ปัจจัยเครื่องนุ่งห่ม ได้ยารักษาโรค ได้อาหารบิณฑบาต เลี้ยงชีพ อีกทั้งยังได้อุบาสกอุบาสิกาช่วยทำนุบำรุงพระศาสนา ได้รับ ความสนิทสนมคุ้นเคยจากชนต่าง ๆ ทำให้สามารถประกาศพระศาสนาได้อย่างสะดวกมากขึ้น

ในส่วนของอาณาจักร ก็ได้รับผลจากการเข้ามาของพระศาสนาอย่างมากมายเช่น ได้มีกัลยาณชนมาก มีผู้คนที่มีความดี ทนธรรมในแคว้นตนมากขึ้น ทำให้ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ไม่ก่อปัญหาขึ้นทำให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุข เมื่อบ้านเมืองเกิดความสงบสุข ไม่มีปัญหา พระราชาก็สบายใจ ราชบัลลังก์ก็เข้มแข็งเพราะได้คนดีมาช่วยเหลือ ช่วยแก้ปัญหาแทนพระราชา ช่วยเป็นหูเป็นตาแทนบ้านเมือง.

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอโดยภาพรวม ยังมีได้เจาะเป็นประเด็นที่ลึกซึ้งมากมายนัก ซึ่งจากผลการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการสงเคราะห์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา นี้ ยังมีข้อควรศึกษาที่เป็นประโยชน์และนำศึกษาวิจัยอีก ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะต่อผู้สนใจ ดังนี้

๑) ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการสงเคราะห์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา กรณีศึกษาพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่นๆ ทั้งในสมัยพุทธกาลจนถึงสมัยปัจจุบัน

๒) ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการสงเคราะห์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา กรณีศึกษาเปรียบเทียบการสงเคราะห์ในสมัยพุทธกาลกับสมัยปัจจุบัน

๓) ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เหตุปัจจัยที่ส่งเสริมการสงเคราะห์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรที่เกิดผลสัมฤทธิ์แบบยั่งยืน.

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับครบรอบ ๒ ปี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กระทรวงศึกษาธิการ. กรมการศาสนา. คู่มือครูจริยศึกษาเรื่องศาสนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การ
ศาสนา. ๒๕๒๐.

คณะกรรมการกลุ่มผลิตชุดวิชาสังคมศึกษา ๖. สังคมศึกษา ๖ รัฐศาสตร์สำหรับครู. นนทบุรี :
ฝ่ายการพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๒๗.

คณะกรรมการแผนกตำรา. พระธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๖. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๔๐.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ทรรศนะเกี่ยวกับสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์โดยสังเขป.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์กราฟิคอาร์ต. ๒๕๑๖.

ชลธิชา ศาลิกุลย์. สังคมและการเมือง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ว.เชอร์วิศ. ๒๕๓๕.

दनัย ไชยโยธา. นานาศาสนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. ๒๕๓๕.

_____. ประวัติศาสตร์เอเชียใต้ยุคโบราณ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ จำกัด. ๒๕๒๗.

เดือน คำดี. ศาสนาสาตร์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ๒๕๔๑.

ทินพันธ์ นาคะตะ. พระพุทธศาสนากับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์. ๒๕๒๕.

ธีรยุทธ สุนทรา. ศาสนโนปมศาสตร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

บุรินทร์ ภูสกุล. สังคมมนุษย์และศาสนา. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาศาสนา. ๒๕๔๕.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : บริษัทสามัคคีสาส์น
จำกัด. ๒๕๔๐.

ปัญญา ใช้บางยาง. ๗๕ อู บาสก พุทธสาวกในสมัยพุทธกาล. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา. ๒๕๕๒.

- ๘๐ พระอรหันต์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา. ๒๕๕๒.
- พระญาณวโรดม. ศาสนาต่าง ๆ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๘.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๓๘.
- **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๓๘.
- **กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนไปสู่ประชาธิปไตย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓.
- **จาริกบุญ จาริกธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด. ๒๕๕๑.
- **ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด. ๒๕๔๒.
- **บุญ - บารมี ที่จะกู้แผ่นดินไทย**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม. ๒๕๔๒.
- **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๔๐.
- **พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม**. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด. ๒๕๔๕.
- **แสงเงินแสงทองของชีวิต**. เรียบเรียงโดยศ. ศิลาลง. กรุงเทพฯ : หจก. อรุณการพิมพ์. ๒๕๔๒.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **ธรรมบุญชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. ๒๕๔๘.
- พระมหาวิจิตร กลุยานจิตฺโต. **การปกครองคณะสงฆ์ไทย : การปกครองคณะสงฆ์สมัยพุทธกาล**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๕๑.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต). **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.
- พระราชธรรมมุนี (เกียรติ สุกิตฺติ). **มหานบพ ๑๖ แคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล**. พิมพ์ครั้งที่ ๗.
กรุงเทพฯ : หจก. ทิพย์วิสุทธิ. ๒๕๔๓.
- พระวิสุทธิโสภณ. **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓.
- พลศักดิ์ จิรไกรศิริ. **การเมืองกับพุทธธรรม**. กรุงเทพฯ : สยามบรรณการพิมพ์. ๒๕๒๕.
- ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร. **วาทะท่านพุทธทาส**. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์. ๒๕๓๗.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช. ๒๕๓๑.
- วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ แนวทางและปัญหา**. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา.

๑ ก.ย. - ธ.ค. ๒๕๓๗.

สมบุญ สุขสำราญ. **พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๒๗.

สยาม คำปรีดา. **สังคมกับการปกครอง**. กรุงเทพฯ : ไทยรายวัน. ๒๕๔๗.

สุจิตรา อ่อนค้อม. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว. ๒๕๒๗.

สุริย์ มีผลกิจ. **พระพุทธประวัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : บริษัทคอมฟอร์ม จำกัด. ๒๕๕๑.

เสฐียร พันธรังสี. **นักศึกษามหาวิทยาลัยทักษิลา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๔.

แสวง อุดมศรี. **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย. ๒๕๔๘.

อานนท์ อาภาภิรม. **หลักรัฐศาสตร์เบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. ๒๕๒๘.

อุทิศ ศิริวรรณ. **ธรรมบท ภาคที่ ๓ แปลโดยพยัญชนะ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลียงเชียง. ๒๕๓๐.

(๒) วิทยานิพนธ์

ธนา นวลปลอด. “ความคิดทางการเมืองในสุดตันตปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖.

รินธรรม อโศกตระกูล. “อริกรณกับการปกครองสงฆ์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

รังมี สุทนต์. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาลปิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๔.

วุฒินันท์ กันทะเตียน. “พระสงฆ์กับการเมือง : แนวคิดและบทบาทในสังคมไทยปัจจุบัน.”
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

(๓) ภาษาอังกฤษ

Ernest Barker. **The Politice of Aristotle**. Oxford : Oxford university Press, 1946.

John G. Gunnell. **Political Philosophy and time**. England : Wesleyan University Press, 1965.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : พระมหาณัฐวุฒิ ถิรธมฺโม (รอดวงศ์สา)
- เกิด** : วันพุธ ที่ ๒๗ เดือน มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔
- ภูมิลำเนา** : บ้านเลขที่ ๗๕/๖ หมู่ที่ ๑ บ้านทุ่งนุ่น ต.พงศ์ประศาสน์ อ.บางสะพาน จ.ประจวบคีรีขันธ์ ๗๗๑๔๐
- การศึกษา** : พ.ศ. ๒๕๒๗ ประถมศึกษา ร.ร. วัดเขาโบสถ์ อ.บางสะพาน จ.ประจวบคีรีขันธ์
 : พ.ศ. ๒๕๔๐ มัธยมศึกษา (ม.๖) ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอบ้านเขว้า จ.ชัยภูมิ
 : พ.ศ. ๒๕๒๗ น.ธ.ตรี วัดเขาถ้ำม้าร้อง ในสำนักเรียน คณะจังหวัดประจวบคีรีขันธ์
 : พ.ศ. ๒๕๒๘ น.ธ.โท วัดเขาถ้ำม้าร้อง ในสำนักเรียน คณะจังหวัดประจวบคีรีขันธ์
 : พ.ศ. ๒๕๒๙ น.ธ.เอก วัดเขาถ้ำม้าร้อง ในสำนักเรียน คณะจังหวัดประจวบคีรีขันธ์
 : พ.ศ. ๒๕๓๓ ประโยค ๑-๒ วัดเขาโบสถ์ พระอารามหลวง ในสำนักเรียน คณะจังหวัดประจวบคีรีขันธ์
 : พ.ศ. ๒๕๓๗ ป.ธ. ๓ วัดเขาโบสถ์ พระอารามหลวง ในสำนักเรียน คณะจังหวัดประจวบคีรีขันธ์
 : พ.ศ. ๒๕๔๑ ป.ธ. ๔ วัดโพธาราม พระอารามหลวง ในสำนักเรียน คณะจังหวัดนครสวรรค์
 : พ.ศ. ๒๕๔๖ ปริญญา (ตรี) พุทธศาสตรบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา) (เกียรตินิยมอันดับสอง) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ นครสวรรค์ จ.นครสวรรค์
 : พ.ศ. ๒๕๔๘ ปริญญา (โท) ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชา ภาษาสันสกฤต) มหาวิทยาลัย ศิลปากร
 : พ.ศ. ๒๕๔๘ เข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา) จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อุปสมบท** : วันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๔
- สังกัด** : วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร
- ปัจจุบัน** : ประจำอยู่ที่คณะ ๘ วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร